

Det svenska civilsamhället – en introduktion

Det svenska civilsamhället

— en introduktion

JOHAN VON ESSEN (RED)

TORBJÖRN EINARSSON

LARS SVEDBERG

LARS TRÄGÅRDH

SUSANNE WALLMAN LUNDÅSEN

FILIP WIJKSTRÖM

© Johan von Essen, Susanna Lundåsen,
Lars Svedberg & Lars Trägårdh

Utgiven av Idealistas Förlag
i samarbete med Ideell Arena.

REDAKTÖR: Johan von Essen
LAYOUT: Anton Hull, Pasadena Studio
TRYCK: Publit

Andra upplagan, 2021

ISBN: 978-91-87003-37-0

INNEHÅLL

Inledning	7
JOHAN VON ESSEN	
Från folkrörelser till civilsamhälle: Staten och samhället i det moderna Sverige	15
LARS TRÄGÅRDH	
Det svenska civilsamhällets organisationsliv	31
TORBJÖRN EINARSSON & FILIP WIJKSTRÖM	
Medborgerligt engagemang i det svenska samhället 1992–2019	45
LARS SVEDBERG & JOHAN VON ESSEN	
Det civila samhället och staten – inflytande och påverkan	63
SUSANNE WALLMAN LUNDÅSEN	
Avslutning	77
JOHAN VON ESSEN	
Noter	91
Litteratur	97

Inledning

JOHAN VON ESSEN

En reviderad nytugåva

År 2010, för drygt tio år sedan, fick Enheten för forskning om det civila samhället vid Ersta Sköndal högskola ett uppdrag av Forum för Frivilligt Socialt Arbete (nu Forum Idéburna organisationer med social inriktning) att skriva en kortare antologi som översiktligt skulle beskriva det svenska civilsamhället från olika perspektiv. Syftet med antologin var att den skulle fungera som en introduktion till det svenska civilsamhället för nyfikna läsare. Uppdraget resulterade i en liten behändig bok som fick titeln *Det svenska civilsamhället – en introduktion*, men som kom att kallas ”den orangea boken” eftersom bokens omslag var lysande orange. De tänkta läsarna var personer verksamma inom civilsamhällets organisationer och kanske en och annan student. Men inte kunde vi som skrev boken ana att denna tämligen anspråkslösa bok skulle användas av så många, såväl inom civilsamhällets organisationer som vid universitet och högskolor. Med tiden såldes upplagan slut och det blev svårt att få tag på den ”orangea boken”.

Ideell Arena, som är ett samarbete mellan idéburna organisationer för att utveckla ledning och styrning i den ideella sektorn, tog därför initiativ till att ge ut en nytugåva av *Det svenska civilsamhället – en introduktion*. För oss som hade medverkat i antologin var initiativet välkommet eftersom varken doktorander eller studenter vid Ersta Sköndal Bräcke högskola kunde få tag i boken. Det fanns dock ett problem. År 2018 när Ideell Arena bad oss att revidera våra texter för att ge ut en ny version befann vi oss mitt uppe i arbetet med den befolkningsundersökning om medborgerligt engagemang som skulle genomföras 2019. Om nytugåvan gavs ut 2019 skulle den omedelbart bli inaktuell eftersom den nya befolkningsundersökningen skulle presentera nya resultat. Därför beslöt författarna och Ideell Arena att ge ut ett nytryck under 2019 och därefter komma med en reviderad nytugåva som också skulle innehålla data från 2019 års befolkningsundersökning.

Nya undersökningresultat och det faktum att det svenska samhället förändrats sedan 2010 har förstås inneburit att kapitlet i *Det svenska civilsamhället – en introduktion* har reviderats. I nyutgåvan skriver inte bara de ursprungliga författarna – nu verksamma vid Centrum för Civilsamhällesforskning vid Ersta Sköndal Bräcke högskola – utan också forskare vid Stockholm Center for Civil Society Studies vid Handelshögskolan i Stockholm.

Mellan 1992 och 2019 har forskare vid Ersta Sköndal Bräcke högskola genomfört sex befolkningsundersökningar om medborgerligt engagemang och mellan 1992 och 2014 har forskare vid Handelshögskolan i Stockholm genomfört tre studier av organisationslivet i det svenska civilsamhället.¹ Båda undersökningsserierna har genom nationella surveyundersökningar samlat empiriskt material: befolkningsundersökningarna om människors handlingar i civilsamhället och organisationsstudierna om organisationer i civilsamhället. De två undersökningsserierna är inte direkt jämförbara eftersom de är gjorda vid olika tillfällen och med olika metoder. Resultaten från de två undersökningarna berör dock varandra eftersom nästan allt medborgerligt engagemang sker i och genom organisationer samtidigt som deras verksamhet till stor del drivs av medborgerligt engagemang. Tillsammans ger de två undersökningsserierna därmed en god kunskap om det svenska civilsamhällets innehåll och struktur samtidigt som de visar hur det har förändrats sedan det tidiga 1990-talet.

Redan i 2010 års utgåva innehöll det kapitel som presenterade organisationer och engagemang i det svenska civilsamhället material från de organisationsstudier som gjorts vid Handelshögskolan. Men kapitlet redovisade redan publicerade resultat och forskarna som genomfört studierna medverkade inte. I denna reviderade version har författargruppen utökats till att också omfatta Torbjörn Einarsson och Filip Wijkström som verkar vid Stockholm Center for Civil Society Studies vid Handelshögskolan i Stockholm. Deras kapitel, *Det svenska civilsamhällets organisationsliv*, baseras på primärdata från de tre studierna om organisationslivet i det svenska civilsamhället. Det innebär även att det medborgerliga engagemanget presenteras i ett separat och helt nyskrivet kapitel, *Medborgerligt engagemang i det svenska samhället 1992–2019*, som är skrivet av Johan von Essen och Lars Svedberg och baseras på de sex befolkningsundersökningarna om medborgerligt engagemang.

Att ge ut en reviderad version av *Det svenska civilsamhället – en introduktion* tio år efter den första utgåvan har givit oss möjlighet att följa hur det medborgerliga engagemanget och civilsamhällets organisationer har förändrats. Men också hur civilsamhället förhåller sig till det övriga samhället och hur de förhoppningar och farhågor som är förknippade med civilsamhället har förändrats.

Det är naturligt att civilsamhällesbegreppet tar plats i den politiska diskussionen eftersom det är ett politiskt begrepp. Det medför också att det gärna används som ett politiskt slagträ och ges innehåll och innebörd som bäst passar den egna politiska agendan. Med denna översikt vill vi göra det svårare att använda begreppet för egna syften eftersom fakta har en tendens att vara för mångtydiga och motsträviga för att riktigt passa in i en strategisk plan eller i ett partiprogram. Syftet med nytugåvan är därför detsamma som 2010, nämligen att beskriva det svenska civilsamhället ur några av de perspektiv som kommit från den svenska civilsamhällesforskningen under de gångna trettio åren.

Eftersom bokens kapitel syftar till att ge övergripande beskrivningar av civilsamhället, präglas boken inte av ett och samma teoretiska perspektiv. Den vilar inte heller på en gemensam metod och gemensamt empiriskt material. Med *Det svenska civilsamhället – en introduktion* ville vi låta forskare som under en längre tid studerat det svenska civilsamhället bidra med sina perspektiv på civilsamhället, och dessa är inte nödvändigtvis helt förenliga. På så sätt speglar antologin det faktum att det akademiska samtalet om civilsamhället också rymmer oenighet men att denna oenighet kan leda till samtal som driver forskningen vidare.

Civilsamhället gör entré

Civilsamhällesbegreppet förekommer i det akademiska samtalet, men det är också ett politiskt begrepp. Denna dubbelhet blev uppenbart i det engagerade samtal om civilsamhället som fördes under tidiga 1990-talets mellan samhällsdebattörer, politiker och akademiker.² I takt med att folkrörelserna och föreningslivet blivit en självklar del av det svenska samhället kom de allt mindre framstå som politiska. De folkrörelser som en gång bidrog till att förändra det svenska samhället kom att uppfattats som lierade med den institutionaliserade politiken och som en avpolitiserad arena för människors fritidsintressen. Detta vardagliggörande av rörelser som började som en politisk och social kraft kan ses som ett slags trivialisering. När så det gamla vanliga föreningsverige i och med civilsamhället fick ett nytt namn, kom begreppet att bära både förhoppningar och farhågor om att folkrörelser och föreningsliv kunde få en ny roll i samhället och begreppet fick därför en politisk betydelse.

Debatterna under 1990-talet stillnade så småningom och andra frågor kom i förgrunden, men den svenska civilsamhällesforskningen fortsatte oförtrutet sitt arbete. Redan under 1990-talets första år började forskarna att kartlägga medborgerligt engagemang och organisationer inom civilsamhället. Dessa tidiga forskningsinsatser har kontinuerligt upprepats under de gångna trettio åren och ger en unik kunskap om det svenska civilsamhället som presenteras i två av bokens kapitel. Civilsamhället etablerades alltså inom akademien som

forskningsobjekt, men blev med tiden mindre politiskt laddat. Många forskare var dessutom noga med att distansera sig från den politiska debatten och att kritisera civilsamhällesbegreppets normativa laddning.

Under 00-talet kom dock civilsamhället åter att uppmärksammas. År 2008 träffades en överenskommelse mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting (numera SKR) för att åstadkomma gemensamma principer för samverkan. Men ”Överenskommelsen” avsåg inte främst att fördjupa demokratin och politiskt deltagande utan avsåg snarare civilsamhällets bidrag till välfärden.³ Under 2009 arbetade en statlig utredning med förutsättningarna för avdragsrätt för gåvor till ideella föreningar i Sverige. Samma år lanserade regeringen en politik för det civila samhället. Om det tidiga 1990-talets politiska diskussion var präglad av motsättningar, blev civilsamhällesbegreppet under 00-talet snarare ett vetenskapligt objekt och förekom i samtal om praktiska lösningar, samförstånd och samarbeten för att förmera och fördjupa välfärden. Samtidigt kom företag att samarbeta med organisationer i civilsamhället för att genom dem ta socialt ansvar och skapa etiskt hållbara varumärken vilket innebär att näringslivet moraliseras och civilsamhället marknadifieras.⁴ Frågan är om civilsamhällesbegreppets politiska betydelser började blekna.

Civilsamhället, ett mångtydigt och normativt begrepp

Vilket ord ska man använda – ideell sektor, civilsamhälle, tredje sektorn, social ekonomi, folkrörelser eller föreningsliv? I det kapitel som presenterar organisationslivet används t.ex. civilsamhället och den ideella sektorn som två synonyma begrepp. I inledning och avslutning har vi valt att använda *civilsamhället* eller *det civila samhället* eftersom vi vill understryka dess politiska betydelse. Samtidigt är begreppen mångtydiga och det är oklart vad de egentligen avser. Det finns ingen enighet inom de politiska och akademiska samtalen om vilka delar av samhället som civilsamhällesbegreppet inbegriper. Snarare rör vi oss med ett antal akademiska och politiska traditioner som avgränsar civilsamhället från det vidare samhället på olika sätt. Dessutom tenderar civilsamhällesbegreppet att ges en normativ innebörd eftersom det gärna uppfattas vara moraliskt gott. Att civilsamhällesbegreppet är mångtydigt och normativt innebär att samtalen och forskningen om civilsamhället kan vara svåra att förena med vetenskapens ideal om entydighet och värdeneutralitet. Som om detta inte är nog är det dessutom oklart om det bidrar med något nytt förutom begreppslika oreda.

Den sistnämnda frågan kan man förhålla sig till på flera sätt. De som menar att civilsamhällesbegreppet inte bidrar med något nytt avfärdar det gärna eftersom de menar att uttryck som ”folkrörelser” och ”föreningsliv” räcker för

att beskriva det svenska samhället. Bland de som däremot uppfattar att det bidrar med något nytt menar vissa att det för med sig ett politiskt bagage som är främmande för det svenska samhället, medan andra menar att civilsamhällesbegreppet lösgör denna samhällssfär från folkrörelserna och deras politiska projekt och vidgar samtalet till att även innefatta annat. En förmedlande hållning är att civilsamhällesbegreppet innefattar nya aspekter på samhället samtidigt som det möjliggör kontinuitet. Begreppet inbegriper folkrörelserna men sätter in dem i ett nytt teoretiskt ramverk som till exempel inkluderar organisationer och rörelser som kan vara svåra att förena med demokratiska ideal och humanitära värderingar.

Civilsamhällesbegreppet är abstrakt och inskränker sig inte till vissa empiriska organisationer. I stället avser begreppet en viss typ av organisationer och handlingar, och det är inte givet på förhand vilka dessa är och vilka ideologier civilsamhället rymmer. Civilsamhällesbegreppet inbegriper folkrörelser, men även andra organisationer än de som bidrog till att forma det moderna Sverige samt former av medborgerligt engagemang som inte passar in i folkrörelsetraditionen. Det är inte ens givet att allt i civilsamhället är gott eller moraliskt acceptabelt. Eftersom civilsamhällesbegreppet kommer att inbegripa många olika organisationer och ideologier – oavsett om de är fränstötande, religiösa, triviala, humanitära, våldsamma eller obegripliga – blir civilsamhället en mångtydig samhällssfär som präglas av en normativ pluralism. Och det för oss tillbaka till civilsamhällesbegreppets mångtydighet och normativitet.

Civilsamhällesbegreppets mångtydighet och normativa laddning hänger ihop. Studerar man civilsamhällesbegreppets idéhistoria är civilsamhället den samhällssfär som ska bidra med sådant det råder brist på i det vidare samhället, som till exempel frihet, delaktighet, ordning eller medborgerlighet. Upplysningsfilosoferna Locke och Montesquieu ger civilsamhället olika funktioner eftersom England respektive Frankrike präglades av olika politiska realiteter.⁵ Både Locke och Montesquieu såg civilsamhället som lösningen på de problem som präglade deras respektive samhällen. Men eftersom dessa problem var tämligen olikartade kom de att beskriva civilsamhället på olika sätt.⁶ Lars Trägårdh argumenterar i sitt kapitel att dessa historiska föreställningar om det ”riktiga” civilsamhället lever kvar och påverkar hur vi idag uppfattar civilsamhället.

När civilsamhället rymmer drömmen om det goda samhället, blir civilsamhällesbegreppet normativt och gott i sig. Och eftersom olika samhällen dras med olika problem, kommer civilsamhället att utformas på olika sätt vilket gör begreppet mångtydigt. Så var det också när det dök upp i Sverige under det tidiga 1990-talet. Personer inom den politiska högern, som ansåg att staten var alltför expansiv och att politiken inkräktade på människors privatliv, me-

nade att civilsamhället inbegrep människors varma organiska gemenskaper som familj, grannskap och vänner.⁷ Andra, inom den politiska vänstern, som var mer oroadade över att samhället inte var jämlikt, menade att civilsamhällets folkliga organisationer gjorde det möjligt för människor att gå samman och påverka politiska beslut.⁸ Några av de forskare som studerat civilsamhället har menat att det just är dess mångtydighet som gör att det kan vara en slags frizon där människor kan pröva och kommunicera sina värderingar och ideologier.⁹

Det är självklart problematiskt om begreppet blir så mångtydigt och normativt laddat att människor får svårt att tala med varandra eftersom de varken kan eller vill förstå varandra. Och frågan är om det är meningsfullt att studera civilsamhället om vi redan har bestämt oss för att det är gott. Samtidigt kan civilsamhällesbegreppets mångtydighet och normativitet vara en möjlighet eftersom det kan ge en inblick i hur människor förstår samhället och hur det kan bli bättre. Med en sådan förståelse av civilsamhället är det sammankopplat med människors samtal om det gemensamma samhället.

Redan i denna inledning, som bara antyder den omfattande och komplexa diskussionen om civilsamhällesbegreppet, är det uppenbart att det inte finns någon enkel bestämning av begreppet som kan användas för bokens alla kapitel. I den svenska forskningen används dock civilsamhällesbegreppet ofta så att det avser en samhällssfär som är avgränsad från den privata sfären där familj, släkt och vänner ingår, från företagssfären där företag agerar på marknader och från den statliga sfären där statliga och kommunala organisationer verkar. Civilsamhället rymmer då ideella organisationer, människors medborgerliga engagemang och de ideologier som gör människors handlingar meningsfulla och organisationer legitima. Det medborgerliga engagemanget måste inte vara knutet till ideella organisationer. Även nätverk, oorganiserat engagemang och enskilda människors civila engagemang ingår i civilsamhället.

Ser man bortom begreppen och närmar sig den empiriska verkligheten är dock gränserna mellan civilsamhället och andra samhällsfärer allt annat än skarpa och entydiga. Samhällsfärerna påverkar ständigt varandra i olika former av beroenden och motsättningar. Susanne Wallman Lundåsen diskuterar i sitt kapitel *Det civila samhället och staten – inflytande och påverkan* hur civilsamhällets organisationer och staten påverkar varandra. Det är förstås viktigt att uppmärksamma hur civilsamhället även har påverkat och formats av näringslivet och människors privatliv. Men med tanke på hur det svenska samhället formerades från 1930-talet och framåt är det särskilt viktigt att studera hur civilsamhället och staten har påverkat och format varandra.

Förhållandet till staten visar hur civilsamhället påverkar och påverkas av andra samhällsfärer. Mellan civilsamhället och de andra samhällsfärerna

sker alltså ständigt utbyten i form av idéer och resurser. Vidare är det oklart var gränserna ska dras. Det är till exempel svårt att skilja privatlivets vänkretsar från de relationer som uppstår mellan människor inom civilsamhällets organisationer, och ideella organisationer kan vara så integrerade i staten att det inte är meningsfullt att se dem som delar av civilsamhället. Vad som ingår i civilsamhället och inte är alltså inte givet en gång för alla. Civilsamhällets gränser är föränderliga eftersom de är satta under ständig förhandling och de omdefinieras allt eftersom nya villkor gör att handlingar och relationer ges nya innebörder.

Disposition

I kapitel två ger Lars Trägårdh den historiska bakgrunden till att civilsamhället dyker upp i den svenska debatten. Begreppet var nytt och användes i ett sammanhang som hade en historia och gav därför upphov till en intensiv debatt. Historieskrivningen om de svenska folkrörelsernas framväxt från mitten av 1800-talet är en av flera viktiga berättelser om hur det moderna Sverige formas. Detta kapitel kan också läsas som en berättelse om hur historieskrivningen om folkrörelserna påverkat hur man i Sverige har uppfattat förhållandet mellan stat och samhälle och hur civilsamhällesbegreppet påverkat denna uppfattning.

I kapitel tre beskriver Torbjörn Einarsson och Filip Wijkström organisationslivet mellan 1992 och 2014. Kapitlet beskriver civilsamhället i ekonomiska mått samt hur det förändras inom olika fält. Med denna utgångspunkt visar Einarsson och Wijkström att den ekonomiska omsättningen och antalet anställda ökar samt att det sker en tyngdpunktsförskjutning från intresseorganisationer mot organisationer som producerar välfärdstjänster. Författarna menar att det i och med denna tyngdpunktsförskjutning sker en omförhandling av det svenska samhällskontraktet.

Det fjärde kapitlet beskriver det medborgerliga engagemanget i det svenska civilsamhället mellan 1992 och 2019. Kapitlet fokuserar på ideellt arbete, både de som arbetar ideellt och de som inte gör det, men berör även givande och politiskt deltagande. Byt plats på namnen: Lars Svedberg och Johan von Essen och Johan von Essen kan med den långa tidsperiod som befolkningsundersökningarna spänner över visa att omfattningen av medborgerligt engagemang varken minskar eller ökar utan ligger på en förvånansvärt stabil nivå. För att förklara denna stabilitet resonerar författarna om hur det medborgerliga engagemanget hålls uppe och stabiliseras av civilsamhällets infrastruktur.

I det femte kapitlet lyfter Susanne Wallman Lundåsen fram civilsamhällets politiska roll genom att diskutera hur civilsamhällets organisationer har påverkat och fortfarande påverkar politiken, både på nationell och kommunal

nivå. Hon visar att relationerna mellan civilsamhälle och stat har präglats av både konflikt och samverkan samt att det finns viktiga skillnader mellan hur lokala och nationella organisationer verkar.

I det sjätte och avslutande kapitlet sammanfattas och diskuteras de fyra kapitel som beskriver det svenska civilsamhället mot bakgrund av hur det svenska samhället och civilsamhällesbegreppet förändrats sedan det dök upp i den svenska debatten under det tidiga 1990-talet.

Från folkrörelser till civilsamhälle: Staten och samhället i det moderna Sverige

LARS TRÄGÅRDH

Kärt barn har många namn, sägs det, och den breda flora av begrepp som syftar på frivilliga föreningar av olika slag antyder också något om deras viktiga roll i det moderna Sverige. Längre var det *folkrörelser* och *intresseorganisationer* som var de dominerande orden men idag har de fått sällskap av många andra, inklusive *ideell sektor*, *frivilligt socialt arbete*, *nya sociala rörelser*, *social ekonomi*, *tredje sektorn*, *nonprofit-företag*, *idéburna organisationer* och det kanske mest övergripande, nämligen *civilsamhället*. Lägg därtill ord – och företeelser – som länge har hamnat lite i skymundan men som på senare tid gjort come-back, som *filantropi* och *välgörenhet*, så inser man snabbt spännvidden i såväl begrepp som praktiker.¹⁰

Begreppen ingår i egna sammanhang med olika grad av ambition att vara heltäckande kontra precis avgränsade, och former och syften skiftar också radikalt. Begreppen är dessutom laddade med skiftande normativa och politiska antaganden, implicita och explicita, om hur samhället ser ut eller bör se ut. En del hör hemma i ett ekonomiskt språk, andra i en tradition där den sociala frågan står i centrum. Åter andra härrör från politisk teori, teologi eller organisationsteori. I detta kapitel kommer jag att försöka teckna ett par huvuddrag vad det gäller begreppens svenska historia; teoretiskt och politiskt laddade begrepp som i sin tur syftar på en mångfasetterad företeelse med praktiker av de mest skiftande slag.

Som titeln antyder kommer jag att ta avstamp i övergången från ett språk där *folkrörelser* stått i centrum till ett där *det civila samhället* kommit att bli ett grundbegrepp. En central fråga blir om man bakom den rent språkliga förändringen även kan förnimma en förändringsprocess uttryckt i både den politiska retoriken och de handfasta praktikerna. Frågan är angelägen inte minst då begrepp som *folkrörelse* och *civilsamhälle* knappast är teoretiskt och politiskt neutrala. Historiskt sett dök civilsamhällesbegreppet upp just i en tid då den folkhemiska välfärdsstaten stod under stort ekonomiskt och politiskt tryck.

Det intrikata och nära samröre mellan demokratiskt uppbyggda medlemsorganisationer och den offentliga sektorn, som har kännetecknat synen på den svenska välfärdsstaten, kom att utmanas av en radikalt annorlunda syn på hur relationen mellan staten och samhället borde se ut. Med andra ord var det nya civilsamhällesbegreppet ideologiskt marinerat – inte minst var inflytandet från ett amerikanskt, neoliberalt tankegodsbetydande. Jag återvänder till denna fråga mot slutet av detta kapitel. Men låt oss börja från början – eller i alla fall i det svenska 1800-talet.

1800–1920: Från medborgerliga associationer till folkrörelser

De fria, medborgerliga föreningarnas ursprung sammanfaller med det moderna, demokratiska marknadssamhällets gradvisa genombrott i USA och Europa. I takt med att den gamla feodala ordningen föll samman, kom nya organisationer och föreningar att växa fram i vad den svenske historikern Torkel Jansson har kallat ”ett sprängfyllt tomrum”.¹¹ En del var politiska, andra var ekonomiska, religiösa eller sociala, och tillsammans svarade de på en ny tids behov där individer frigjorts, på gott och ont, från en äldre tids institutioner. Å ena sidan yppade sig möjligheter för politisk, social och ekonomisk självorganisering när gamla hierarkiska och feodala strukturer gick i graven, å andra sidan ledde de snabba omvälvningarna av ekonomin till att många plötsligt stod utan social trygghet och därför var i behov av nya sammanslutningar som gav dem såväl politisk röst som social service. Detta var också en tid då Sverige var ett av Europas fattigaste länder – inte för inte gav Carl Jonas Love Almquist 1838 ut sin berömda essä om den *Svenska fattigdomens betydelse*.

De så kallade borgerliga associationerna (en direkt översättning av det tyska ordet *bürgerliche Gesellschaft*), som var det begrepp som användes på mitten av 1800-talet i Sverige, kom i detta läge att spela en avgörande roll för framväxten av såväl en modern offentlighet som nya former för social gemenskap, ekonomisk trygghet och politisk organisering. Här är det viktigt att notera att *Bürger* och *bürgerlich* på tyska har en bredare betydelse än det svenska borgare/borgerligt. *Bürgerlich* kan översättas både som borgerligt i den mening som för tanken till staden och borgerskapet/borgarståndet, på det sätt som begreppet på svenska med tiden har kommit att få politiska associationer till den burgna medelklassens partier (de *borgerliga* partierna). På tyska har dock begreppet även betydelsen ”medborgerlig” – vilket även är fallet på andra språk som till exempel polska. Så en rättvisare översättning vore egentligen ”det medborgerliga samhället”.

I Janssons banbrytande studie *Adertonhundratalets associationer* (1985) dokumenterar han den explosionsartade tillväxten mellan 1800 och 1870 av allehanda sällskap, gillen, cirklar och associationer som växte fram även i Sve-

rige. En styrka i Janssons verk är hans betoning av den stundtals förvirrande mångfald av organisationer som utgjorde dåtidens medborgerliga samhälle. Här fanns det utrymme för aktiebolag och arbetarföreningar, religiös väckelse och skarpskytteföreningar, sjukkassor och producentkooperation, bildnings-cirklar och fruntimmerssällskap, de nödlidandes vänner och reformvänernas sällskap och mycket annat.

Denna rikedom har delvis förbigåtts i den forskning som har fokuserat på tiden efter 1850 och anammat folkrörelsebegreppet som den centrala deskriptiva och analytiska termen. Historien om folkrörelserna kom med tiden att infogas i en övergripande berättelse om det socialdemokratiska folkhemmets framväxt. Bakgrunden var nu mindre den stora delade fattigdomen som Almquist skrev om utan snarare de ekonomiska reformer som efter 1870 utgjorde startskottet för 100 år av stark ekonomisk tillväxt och som ledde till ett enormt ökat välstånd men också till att vissa grupper hamnade utanför. Decennierna kring 1900 kom därför att präglas av den så kallade "sociala frågan" och var en tid av stor politisk och social oro.

Huvudspåret som följdes av senare historiker var det som ledde via det sena 1800-talets folkriksdagar över byggandet av Folkets Hus och Folkets Park till folkhemmets konstruktion; från folkrörelserna som demokratiskolor till den politiska demokratins genombrott och Socialdemokratins erövrande av statsmakten. Valet av associationer och sällskap som kom att hamna i fokus är i sig talande. För Sven Lundkvist och andra folkrörelseforskare kom Socialdemokratins närstående organisationer att få huvudrollen, framför allt nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och den kooperativa rörelsen med den religiösa frikyrkorörelsen i en junior, och aningen problematisk, biroll. Visserligen räknades även frikyrkorörelsen, den första stora rörelsen, in bland de stora folkrörelserna, men i praktiken blev den aldrig föremål för samma grad av uppmärksamhet från de ofta sekulära forskarna.¹²

Inte minst efter det att E H Thörnberg 1943 gav ut *Folkrörelser och samhällsliv i Sverige* har den brokiga blandning som Jansson beskriver kommit att ersättas av en betoning på de stora och nu klassiska folkrörelserna och deras roll för det moderna Sveriges utveckling. I denna berättelse föll den brokiga och förbryllande mångfald som faktiskt utgjorde associations-Sverige bort. Efter hand blev det ett förutsägbart mantra som uteslöt alla de organisationer som inte hade medborgerliga syften och demokratiska strukturer och därför inte enkelt kunde inordnas i den bild som kom att dominera både forskningen om, och den massmediala bilden av, folkrörelserna.

Inte minst kom det kollektiva *folket* att bli den privilegierade protagonisten. De medborgerliga associationernas ursprungliga karaktär av liberala självhjälpföreningar, där människor gick samman för att stödja varandra som indi-

vider, suddades ut på bekostnad av en betoning av klassgemenskap och solidaritet. Detta var en idealisering som passade väl in i sagan om folkhemmet som ett kollektivistiskt gemenskapsprojekt. Vad som glömdes bort var såväl drömmarna om individuell frigörelse som de mer handfasta materiella behov som fick människor att organisera sig i kooperationsföreningar, bildningssällskap och nykterhetsloger. Självhjälpsgrupper och renodlade intresseorganisationer, för inte att tala om vinstdrivande företag, passade mindre väl in i den dominerande folkhemsdiskursen då de lyfte fram egenintresset och de individualistiska drifterna, särintressena och den krassa materialismen. Sakraliseringen av folk rörelsebegreppet blev en av grundbultarna i det moderna Sveriges civila religion. Insorterad i folkhemsmytologin rensades begreppet från obehagliga associationer till vinstintresse, marknad och bångstyrig individualism.

Av andra skäl bortsorterades även den borgerliga välgörenheten och filantropin. Denna var problematisk då den byggde på odemokratiska och ojämlika maktrelationer där småfolket utsattes för förnedrande allmosor från de bättre besuttna borgarna. Ett primärt syfte för välfärdsstaten var just att befria människor från beroendet av denna form av borgerliga associationer, och i detta perspektiv framstod välgörenhet och filantropi, likt de religiösa samfundet, som lite ointressanta och dömda till att snart hamna i historiens papperskorg. Först på senare tid har välgörenhet på hemmaplan kommit att bli mer rumsrent igen, även om insatser riktade mot fattiga i utvecklingsländer sedan länge varit accepterade. Men även den nya tidens välgörenhet riktad mot utsatta och marginaliserade grupper är långt ifrån okontroversiell, speciellt för den generella välfärdspolitikens förespråkare.¹³

Mindre problematiska men också mindre heroiska var de delar av föreningslivet som varken hade politiska eller folkbildande syften, eller som agerade som alternativ eller komplement till den offentliga välfärdsproduktionen. Till exempel har den numerärt mycket stora del av föreningslivet, som utgörs av idrottsklubbar och sällskap med nöje och kultur som syfte, hamnat lite vid sidan av den dominerande berättelsen om medborgar- och demokratiskolor. Idrott och sport är annars en företeelse som har en lång historia kopplat till såväl en maskulin nationalism – inte minst Ling och den ”svenska gymnastiken” under artonhundratalet – som dagens betoning på idrottens uppdrag att verka för allt från hälsa till inkludering och integration av minoriteter.

1920–1970: Rösträttsreform, kohandel och Saltsjöbadsanda

Kopplingen mellan föreningar och politik kom så att bli det tema som länge var framträdande inom forskningen; först under de senaste decennierna har perspektivet gradvis kommit att utvidgas till att även gälla organisationer med service (vård, skola, omsorg) som huvudsyfte. Betoningen av föreningsväsen-

dets politiska roll har också internationellt en lång historia. Den klassiskt liberala synen på associationsväsendet var att det fungerade som garanten för pluralism, mångfald och nykter kritik av staten. Detta var det perspektiv som den franske liberalen Alexis de Tocqueville hade betonat i sin analys av det unga USA och Erik Gustaf Geijer hade framhävt i sin analys av Sverige.

Efter den allmänna rösträttens införande 1920 och Socialdemokratiens erövring av staten efter 1932 kom dock föreningsvärldens roll som mot staten oppositionella och fristående instanser att glida i bakgrunden. Man kan iakttä en rörelse från folklig kamp underifrån mot överhavsstaten till en mer statsvänlig folkhemspolitik. Istället för att betona uppstudsighet och protest kom ett nästan totalt motsatt betraktelsesätt att växa fram. Föreningar och organisationer befanns nu vara i en mer harmonisk, kooperativ, symbiotisk relation till den framväxande demokratiska staten.

En spänning kvarstod dock i den åtminstone skenbart paradoxala föreställning om svensk politisk kultur som växte fram under 1900-talet. I ett perspektiv beskrivs den svenska statsmakten som så dominerande i förhållande till samhället att historiker ibland betraktat landet som ett av de första och mest fulländade exemplen på en absolut stat.¹⁴ Men mot denna analys av en statsdominerad och korporativ politisk ordning står bilden av Sverige som en bred folklig demokrati med anor långt tillbaks i tiden. Samma ambivalens gällde för Socialdemokratin: å ena sidan var man ett statsbärande parti, å andra sidan en folklig rörelse underifrån.

Redan 1951, långt innan Per Albin Hanssons folkhemsvision hade blivit Erlanders "starka samhälle", beskrev den inflytelserike statsvetaren och framtida högerledaren Gunnar Heckscher Sverige i termer av korporatism. Under 1900-talet, förklarade han, hade en ny "social människotyp, mindre individualistisk och mer inställd på samverkan med andra individer och med samhället" vuxit fram.¹⁵ Visserligen var Heckscher noga med att dra gränsen gentemot diktaturländer som det fascistiska Italien. Men epitetet korporatism, med dess association till en dominant stat, fick fäste. 40 år efter Heckschers analys gav en annan prominent statsvetare, Bo Rothstein, ut ett verk med den talande titeln *Den korporativa staten*.¹⁶ Likt Heckscher betonade Rothstein att det handlade om en demokratisk korporatism där de (mer eller mindre) fria organisationerna spelade en stor roll. Men att statens roll var central stod klart: staten representerade det allmänna samhällsintresset och den sociala sammanhållningen och förväntades styra upp och balansera de privata drifterna och organiserade särintressena som huserade i marknadssamhället och den fria föreningsvärlden.

I den alternativa teckningen av Sverige som en folklig demokrati betonar entusiaster att såväl den personliga friheten som den lokala självstyrelsen har

så djupa historiska rötter att Sverige med rätta kan utnämnas till frihetens och demokratins speciella hemort i världen. På 1930- och 40-talen var det vanligt att se en mer eller mindre obruten linje genom svensk historia som förenade Torgny Lagman, Engelbrekt, de fria bönderna och de moderna folkrörelserna. I detta perspektiv framstår Heckschers och Rothsteins korporativa stat istället som en folkrörelsedemokrati. Statsvetaren och socialdemokraten Hilding Johansson, en av Heckschers samtida, menade att begreppet korporatism var synnerligen missvisande, just då det undervärderade folkrörelsernas styrka och överdrev statens suveränitet: "I Sverige är organisationerna fria och självstyrande. I första hand fullföljer de sina egna strävanden och tillvaratar sina medlemmars intressen. Samarbetet med staten är frivilligt."¹⁷

Om man vill betrakta Sverige som en starkt centraliserad statsmakt eller ett exempel på ansvarsfullt folkligt självförvaltande är till stor del en politisk smakfråga. Båda ståndpunkterna har under åren funnit ivriga förespråkare. Där Marquis Childs på 1930-talet hyllade Sverige som *the Middle Way* och ägnade en tredjedel av boken till att skriva sig varm om den kooperativa rörelsen, kom Roland Huntford på 70-talet i boken *The New Totalitarians* att tala om Sverige som en Huxleys "nya sköna värld". Passiva undersåtar dyrkade staten och sålde sin frihet för den själlösa trygghet som socialingenjörerna hade att erbjuda. Exempelen kan mångfaldigas, inte minst bland utländska observatörer för vilka "Sverige" ofta blivit ett ideologiskt slagord med positiva alternativt negativa konnotationer inom ramen för dess egna inrikespolitiska kamper. Men bortom den ideologiska retoriken är perspektiven inte med nödvändighet oförenliga. I sak var till exempel Johansson och Heckscher mer överens än de var oeniga. Båda skildrade den fredliga samexistensen mellan stat och folkrörelser.

Samtidigt kan man under denna period se hur det sker ett skifte från en föreställning om heroiska folkrörelser som strider för frihet och demokrati i det den fördemokratiska överhetsstaten till en mer nedtonad tanke om *intresseorganisationer* som kohandlar med varandra i en kompromiss- och samförståndsanda. Den spännande kampen vid barriaderna ger vika till förmån för det lite trista, alldagliga harvande i demokratins byråkratiska korridor. Här har den moderna svenska demokratin byggt vidare på en institution med djupa historiska anor – det mer eller mindre unika svenska utrednings- och remissväsendet – som såväl teoretiskt som praktiskt utgjorde en synnerligen intressant demokratisk praktik. I motsats till riksdagsvalen erbjuder utredningsväsendet en mer alldaglig mötesplats där representanter för organisationer, företag och statens olika organ "samregerar" i utarbetande av konkreta betänkanden, remissvar och propositioner. Med tanke på att mellan 200 och 300 utredningar är i gång i varje givet ögonblick, utredningar som sysslar med

allt från tekniska frågor till de mest fundamentala av konstitutionella spörsmål, är detta en viktig om än stundtals osynlig och odramatisk komponent av det svenska, demokratiska systemet.¹⁸

Frågan om i vilken mån Sverige bäst förstås i termer av folkrörelsedemokrati eller som en statsdominerad korporativ ordning är ännu ett öppet empiriskt spörsmål och en intressant teoretisk fråga, en fråga som svenska forskare bara sparsamt har försökt svara på.¹⁹ Vi återkommer till denna fråga i det avslutande stycket.

1970–1990: Det starka samhället och folkrörelsernas kris

Från det senare 1960- och 70-talet följde en alltmer intensiv attack på den centralistiska välfärdsstaten. Kritiken kom från många håll. Centerpartiet undergick en förvandling från bonde- och lantmannaparti till decentralismens och ekologismens förtrupp. Folkpartiet förordade stärkt närdemokrati. LO ställde krav på ekonomisk demokrati och ökat inflytande på arbetsplatserna. I tidskrifter som Zenit och Pockettidningen R och de allehanda partier och organisationer som kom att ingå i 68-vänstern attackerades den Socialdemokratiska staten utifrån ett radikalt socialistiskt, anarkistiskt, anarkosyndikalistiskt eller maoistiskt perspektiv. Vi kan uppfatta allt detta som en reaktion mot den konsensusorienterade folkhemskapitalismen och det paternalistiska sociala ingenjörskapet som växt fram under 40- och 50-talen. Saltsjöbadsandan och det korporatistiska systemet erbjöd visserligen medborgarna trygghet och välstånd, men detta skedde, sades det, till priset av mindre valfrihet, egenmakt och direkt demokrati.

I början av 70-talet förlorade så de gamla etablerade folkrörelserna också en del av sin tidigare lyster i takt med att samarbetet med den Socialdemokratiska staten fördjupades. I svenska medier ersattes bilden av föreningar som kämpade för demokrati och medborgerliga fri- och rättigheter av en mer negativ diskurs där epitet som pampvälde, byråkrati och medlemspassivitet florerade.²⁰ De klassiska folkrörelserna hade kommit i otakt med tiden, tycktes det. Nya rörelser dök upp som bättre kunde fånga och ge uttryck för unga människors politiska lidelser. För unga människor med vänstersympatier var FNL-rörelsen, med dess faiblesse för demonstrationer och protestaktiviteter, betydligt mer ”sexig” än de gamla organisationernas möteskultur.²¹ Dessutom hade välståndet fört med sig nya konsumtionsinriktade och individualistiska värderingar som passade illa inom ramen för de klassiska folkrörelsernas betoning av asketisk underordning inom kollektivet. Inte minst R-förbunden, som representerade utsatta minoriteter (personer med funktionsnedsättning, fängelseinterner, homosexuella etc.), stod här för en ny och mycket mer uppstudsig attityd gentemot statsapparaten och expertstyret.²² Något liknande

gällde även gröna vågen-rörelsen, kvinnorörelsen samt olika försök att reformera sjuk- och socialvård i termer av ökad brukarmakt.

Inom SSU och SAP tog de så kallade folkrörelse-demokraterna upp kampen om Socialdemokratins politiska själ. Under 80- och 90-talet kom förnyare och traditionalister stå mot varandra, först under 80-talet i debatten om *självförvaltning*, senare under 90-talet om *civilsamhället* som ett potentiellt vänsterbegrepp samt i försöken att lansera *egenmakts*-begreppet inom SSU. Under tiden kom samhällsklimatet allmänt att bli bistrare för den etablerade vänstern. Under 70-talet, och speciellt efter oljekrisen 1973, förbyttes efterkrigstidens ständiga ekonomiska tillväxt till en ny tid av inflation och lägre tillväxt. I krisens Sverige dök en ny diskurs om valfrihet och konsumentmakt upp inom ramen för en ny marknadsorienterad och statskritisk retorik, till exempel i debatten om sjukvårdens framtid. Vänsterns hegemoni som rått från 60-talet till slutet av 70-talet kom att följas av ett 80-tal som numera ofta beskrivs som vänsterns förlorade årtionde, tiden då man tappade sitt självförtroende och hamnade i en defensiv gentemot de nyliberala strömningar vars hänförelse var Margaret Thatcher och Ronald Reagan.²³

1990–2010: SAF, Timbro och ”civilsamhället” som ideologisk murbräcka

Kritiken av välfärdsstat och betongsocialism kom dock inte bara från radikala vänsterkretsar utan även från höger som efter debatten om löntagarfonderna gjorde uppbrott från Saltsjöbadsandan. Till en början manifesterade sig denna nya opposition mest i isolerade utbrott av ilska. Folkhemmets disidenter utgjorde en brokig skara: uppretade hemmafruar, ung-moderata krigare, rättshaverister, skatterebeller och människor som vantrivdes i vad de upplevde som ett konformt och likriktat samhälle. Delar av missnöjet hade också civilisationskritiska anslag som gick tillbaka till 60-talet, fast nu utan den trosvisshet som en historiskt ödesbestämd socialism en gång skänkt. Det fanns inte någon teori om ett annat slags samhälle, en positiv vision som effektivt kunde mäta sig med och utmana folkhemsdrömmen. Kring 1990 började dock ett alternativ ta form, en vision som tog avstånd från etatismen och istället sökte skapa en ny gemenskapsideologi med utgångspunkt i de sociala institutioner som inte var del av den offentliga sektorn utan utgjorde vad man efterhand började kalla ”det civila samhället.”

I denna omsvängning kom tankesmedjan Timbro att spela en viktig roll. Grundat 1978 blev Timbro ett viktigt instrument för arbetsgivarna och de borgerliga partierna i oppositionen mot löntagarfonderna. Timbro försökte också mer allmänt sprida det nyliberala budskapet i Thatcher och Reagans anda, och i detta sammanhang kom begreppet ”det civila samhället” att bli ett nyckelord

i kampen om att överta problemformuleringsprivilegiet från vänsterdebattörerna. Redan 1983 gav Timbros bokförlag ut den uppmärksammade debattboken, *Den hjärtlösa välfärdsstaten*, en lidelsefull protest mot statens invasion av den privata sfären,²⁴ och ett par år senare utgav förlaget *Demokratins små plattformar: Om nätverk och gruppssamverkan* av P J Anders Linder, i vilken han försökte ta steget från en kritik av välfärdsstaten mot en alternativ vision av det goda samhället. I förordet skrev moderaten Gunnar Hökmark om ”den del av vårt samhälle som inte behärskas av stat och kommun är ganska oupptäckt i den politiska debatten”.²⁵ Denna är, menade han, en ”restpost” som dessutom är akut hotad av ”en politisk makt som inte vill vidkännas några gränser för sin egen kompetens och legitimitet”.²⁶ Timbros uppgift skulle vara att dels bidra till bättre kunskap om denna restpost, dels ställa frågan om hur man kan ”ge de autonoma grupperna ny kraft”. Hökmark menade att politikerna bör ”låta människorna verka i frivilligt samarbete så långt detta är möjligt”. Det civila samhället ska inte inkorporeras i den offentliga sektorn. De strukturer som ännu fungerar ska lämnas i fred. Familjens valfrihet ska öka. Äganderätten ska skyddas. Avdragsrätt för ideella organisationer ska införas. Ett voucher-system ska etableras för offentliga tjänster. Stat och kyrka ska separeras.²⁷ Den genomgående principen var att förstärka de institutioner som snart skulle komma att inbegripas i beteckningen det civila samhället, i en annan skrift utgiven på Timbros förlag 1990.²⁸

Civilsamhället blev sedan ett nyckelbegrepp även för Hans Zetterberg, först i hans arbete med Moderaternas program från 1990, *Idéer för vår framtid*, och sedan genom City Universitets Socialstatsprojekt, vilket han ledde från 1992 fram till 1997. Enligt Zetterberg var det civila samhället ”vår tids nya utopi”. Mera exakt var det ”i första hand högerens utopi”, som han uttryckte det i en debattartikel i Dagen Nyheter sommaren 1992. Vad menade Zetterberg med begreppet det civila samhället? Så här låter det i *Idéer för vår framtid*:

I full enighet har vi valt att säga att framtidens uppgifter i huvudsak faller på det civila samhället, det vill säga på den lilla världen (familj, grannskap, hembygd, nätverk, föreningar) och på de delar av den stora världen som inte skall styras av politiker: kyrkor, universitet, företag, kulturlivets institutioner, etiska kommittéer, konstnärlig verksamhet, fria yrken etc. Vi säger inte som nyliberalerna att företagen och marknaden ska ta över allt, vi säger att det civila samhället skall ta över där det går.²⁹

Timbro var framgångsrikt i sitt försök att ta hand om begreppet civilsamhället och att definiera det enligt sitt eget politiska program, delvis på grund av att inflytelserika vänsterdebattörer som Göran Greider, Peter Antman, och Tomas Lappalainen accepterade Timbros definition av begreppet genom att främst

uppfatta det som en lömsk kritik av det starka samhället och den offentliga sektorn. Deras i och för sig hätska reaktion utgick därför ifrån en konsensus om begreppets innebörd.³⁰

Men som Zetterberg själv insiktsfullt och kanske profetiskt noterade kunde det mycket väl bli så att liksom högern förlorade folkhemmet som utopi till vänstern under den tid som förflöt mellan Kjellén och Per Albin, kunde samma sak hända med civilsamhället.³¹ Samma insikt kan man notera hos socialdemokraten Eva Marcusdotter – sekreterare i den analysgrupp SAP utsåg efter nederlaget i valet 1991 – som vintern 1994 varnade för faran att Timbro var på väg att ”stjäla fler vänsterprojekt”. Hon menade att det civila samhället ”i grunden (är) ett vänsterprojekt” ”och att Socialdemokraterna nu måste slå vakt om likaså ”Socialdemokratiska” begrepp som egenmakt och gemenskap.³²

Marcusdotter var inte heller ensam i detta synsätt. Det hade länge funnits en spänning mellan statsocialisterna och folkrörelsevänstern. Från 1980-talets slut och med kraft under det tidiga 1990-talet kom frihetliga vänsterdebattörer som Håkan A. Bengtsson och Widar Anderson att anamma civilsamhällesbegreppet inom ramen för en moderniserad folkrörelseretorik där kritiken av den (alltför) starka staten kopplades till ideal som egenmakt och självförvaltning.³³ De såg de fria föreningarna som garanten för den livaktiga demokratins fortlevnad. För dessa socialdemokrater blev de nya honnörorden *Egenmakt och social ekonomi* (titeln på en SSU-skrift från 1993). I denna tappning knyts egenmaktsbegreppet till en kooperativ, syndikalistisk och frihetlig tradition inom vänstern – *Egenmakt och social ekonomi* publicerades i samarbete med Kooperativa institutet (KOOPI).³⁴

Skriften var motiverad av en vilja att bemöta den Zetterbergska och nyliberala kritiken genom att gå till attack med ”ett alternativ till såväl högerns marknadsmodeller som traditionell organisering i vår gemensamma sektor” genom att framhäva Kooperationen som lösningen på välfärdsstatens ”vanmaktsproblem”. I den kooperativa formen finns det ”goda arbetet” som ger (egen)makt över arbete och arbetsplats. Egenmakt är, menar författarna, ”makt tillsammans”, varken borgerlig marknadsindividualism eller statsocialistisk paternalism.

Likt *civilsamhället* har *social ekonomi* samtidigt en lång och en kort historia. På slutet av 1800-talet var det ett centralt begrepp i Frankrike, kopplat till radikala strömningar besläktade med *solidarismen*, i en idétradition som sökte skapa en form av utopisk kapitalism. Man var inte emot vinstintressen, tvärtom, däremot ville man att vinsten skulle delas av de som arbetade i företagen. Den omedelbara anledningen till att begreppet diskuteras i Sverige under mitten av 1990-talet var dock en helt annan, nämligen att det sedan 1989 varit en

officiell term inom EU med bas i en speciell enhet inom EU-kommissionen. I EU:s definition av den sociala ekonomin ingår kooperativa, ömsesidiga bolag, föreningar och stiftelser, och dessa ses gärna som instrument för att minska social utestängning och att öka integration av utsatta grupper. Kopplingen mellan begreppet social ekonomi och tillgång till EU-bidrag ledde i sin tur lett till en rad försök att introducera och försvenska begreppet.³⁵ Det skapades en officiellt sanktionerad arbetsgrupp med hemvist först i inrikesdepartementet och senare i kulturdepartementet vars slutgiltiga förslag till en deskriptiv definition blev denna:

Med social ekonomi avses organiserade verksamheter som primärt har samhällseliga ändamål, bygger på demokratiska värderingar och är organisatoriskt fristående från den offentliga sektorn. Dessa sociala och ekonomiska verksamheter bedrivs huvudsakligen i föreningar, kooperativ, stiftelser och liknande sammanslutningar. Verksamheten inom den sociala ekonomin har allmännyttan eller medlemsnytta, inte vinstintresse, som främsta drivkraft.³⁶

Under en tid kunde begreppet social ekonomi etablera sig, dels inom ramen för jakten på EU-bidrag där det förblivit ett viktigt kodord, dels som en modern synonym för folkrörelse och kooperativ. Under senare år syns dock detta begrepp ha hamnat alltmer i bakgrunden.

Forskarvärlden: Från Röda Korset till Demokratiutredningen

Civilsamhällesbegreppet kom dock att behålla och förstärka sin position som nyckelbegrepp samtidigt som det, ironisk nog, tappade den politiska kraft det hade i början av 1990-talet när debattens vågor gick höga. Detta för oss till frågan om hur begreppet används bland forskare.

Den svenska forskarvärlden intog till en början en skeptisk eller rent fientlig hållning till begreppet civilt samhälle. I en analys av det temanummer om "staten, marknaden och det civila samhället" som tidskriften *Sociologisk Forskning* gav ut 1994, visar Anna Meeuwisse att "alla artikelförfattare utom Hans Zetterberg (...) var kritiska mot det 'luddiga' begreppet civilt samhälle".³⁷ Men med tiden kom begreppet att både anammas och avdramatiseras, och 2005 kunde Erik Amnå notera att Vetenskapsrådets dåvarande betoning av "forskningen om det civila samhället" som speciellt "nydanande" var intressant i retrospektivt ljus: "För tio år sedan hade begreppet karakteriserats som ett närmast obrukbart begrepp i vetenskapliga sammanhang."³⁸

Till viss del speglade den initialt kritiska hållningen en ovilja att använda ett begrepp som var politiskt laddat och massmedialt associerat med en ideologi som var främmande för många samhällsvetare inom akademien (som i allmän-

het stod till vänster om de politiska ideal som Timbro representerade). I en analys från 1993 av begrepp och modeller som kunde komma i fråga, när det gällde analysen av den sektor som varken var stat eller marknad, skrev Erik Blennberger följande:

Ett klassiskt uttryck som på senare tid fått ökad användning är *civilt samhälle*. Det har knappast en etablerad aktuell betydelse, men används inte sällan i samband med polemik mot den offentliga sektorn, ibland också mot marknaden. (...) Vi har funnit det äventyrligt att använda uttrycket (...) eftersom det i aktuellt språkbruk har viss karaktär av slagord.³⁹

Detta kom alltså med tiden att förändrats, inte minst efter det att ett samarbete mellan Röda Korset, Sköndalsinstitutet (nuvarande Centrum för civilsamhällsforskning vid Ersta Sköndal Bräcke högskola) och Handelshögskolan i Stockholm resulterade i en rad befolkningsstudier och kartläggningar av det svenska organisations- och föreningslivet. I motsats till den politiska debatten var denna forskning mer empirisk inriktad. Bakgrunden till dessa studier var dels 70-talets oro gällande folkrörelsernas död och det pessimistiska talet om vanmakt som kännetecknande Maktutredningen,⁴⁰ dels akademiska teorier som befarade att en stark stat med nödvändighet skulle leda till en förtvinad medborgerlig frivillighet. Som den tyske filosofen Habermas uttryckte det var risken att staten skulle ”kolonisera” civilsamhället. Vad dessa studier visade var dock att det medborgerliga engagemanget i Sverige var betydligt livaktigare än vad som hade förmodats.⁴¹

Forskarna vid Sköndalsinstitutet och Handelshögskolan i Stockholm knöt inte direkt an till den politiska debatten om ”civilsamhället,” vilken hade förts parallellt, och inte heller till den historiska folkrörelseforskningen. Snarare fann de sin inspiration i den anglosaxiska forskningen kring frivillighet och *nonprofit*-verksamhet där betoningen låg mer på välgörenhet och frivilliga sociala insatser än på den politiska aktivism och de intresseorganisationer som kännetecknade förståelsen av de klassiska svenska folkrörelserna. Fokus låg på ”de faktiska insatserna i betydelsen social omsorg och socialt arbete”, som en forskare uttryckte det.⁴² Men dessa forskare, inklusive Lars Svedberg och Filip Wijkström, kom snart att omfatta begreppet ”civilsamhälle” samtidigt som de höll fast vid de mer precisa termerna frivilligt socialt arbete (Svedberg) och ideell sektor (Wijkström).

Vid ungefär samma tidpunkt kom dock undertecknad författare, som deltagit i de livliga debatterna i början av 1990-talet, att organisera en konferens som ledde till antologin *Civilt samhälle kontra offentlig sektor* (1995).⁴³ På konferensen och i boken deltog representanter från olika politiska läger

och akademiska inriktningar, och civilsamhällesbegreppet både kritiserades och applåderades. För min del ledde det till vidare historisk forskning och en idéhistorisk kritik av begreppet civilsamhälle ur vad jag har kallat ett neo-Hegelianskt perspektiv.⁴⁴

Enligt den tyske filosofen Hegel, som var en tidigt ute för att teoretisera relationen mellan stat och (civil)samhälle, är *bürgerliche Gesellschaft* – det borgerliga samhället – ett ”behovens system”, där privata intressen, behov och begär spelas ut mot varandra. Marknaden är sålunda en central del av det civila samhället – inte en separat sfär som sentida anglosaxiska teoretiker hävdar. Det fria civilsamhället var ett uttryck för den privata och enskilda strävan efter vinst, lycka, njutning och självförverkligande samtidigt som den samlade effekten av denna jakt efter profit och egenintresse var en ökad kreativitet, mångfald, frihet och produktion av välstånd för samhället i stort. Med andra ord, Hegel anammade Smiths syn på den paradoxala dynamik där det privata egenintresset på aggregerad nivå ledde till nationens välstånd.⁴⁵

Å andra sidan menade Hegel också att civilsamhällets dynamik med nödvändighet skapade inre motsättningar, inklusive inkomst- och rikedomsklyftor, atomiserande individualism och sociala spänningar, som aldrig kunde hanteras framgångsrikt av civilsamhället självt. Endast staten, dvs statens opartiska och trogna tjänare (den ”universella klassen”), kunde besitta den högre etiska begåvning som samtidigt kunde säkra individens frihet och samhällets fortbestånd. Staten representerade det allmänna, universella intresset.

Mot denna Hegelska teori kan vi ställa vad Margaret Somers har kallat den amerikanska samhällsteorin. Enligt denna föreställning är civilsamhället en från staten autonom entitet, bestående av självorganiserande frivilliga associationer och en fri tidningspress, sammanfogade genom den engelska ”common law” praktiken och en noggrant omskuren statsmakt. Staten å sin sida ses som ett hot mot medborgarnas frihet. Den herbärgerar en ständig potential för herravälde, intervenering, reglering, kollektivism och lagstiftning pådyvlad ovanifrån.⁴⁶

Denna föreställning om civilsamhället uteslöt marknaden. Civilsamhället konstruerades begreppsligt så att det handlade om sociala värden som gemenskap och altruism. I detta passade marknaden inte in, med dess odörer av vinstintresse och egoism. Civilsamhället formerades i kontrast till den suspekta marknaden till alla goda tings moder. Det är i detta perspektiv man måste förstå den speciella plats som de Tocqueville har i den amerikanska självförståelsen. Hans betraktelser i *Demokratin i Amerika* har fått karaktären av en urmyt som sedan fått efterföljare i en mångfald moderna amerikanska forskare som Robert Bellah och Robert Putnam. Det är denna neo-Tocquevilleska tradition som fått genomslag även i det svenska anammandet av civilsamhäl-

lesbegreppet. En blandning av en romantik syn på associationerna, en kritisk syn på staten och en exkludering av den problematiska marknaden.

I mångt och mycket, menar jag, är den svenska politiska kulturen neo-Hegeliansk.⁴⁷ Den positiva synen på staten kombineras med ett bejakande av privata aktörer i det civila samhället, såväl de som jagar vinster som de som söker säkra andra former av egenintressen. I detta perspektiv riskerar importen av en amerikansk förståelse av civilsamhällesbegreppet i en liberal, neo-Tocquevillesk tradition att leda fel i analysen av svensk politisk kultur och i synnerhet relation mellan stat och samhälle.

Ett annat viktigt spår har representerats av statsvetaren Erik Amnå, som bland annat var huvudsekreterare för Demokratiutredningen (ledd av en annan "folkrörelsedemokrat", Bengt Göransson). Denna resulterade bland annat i antologin *Civilsamhället* som kom ut 1999. I denna skrift fick flera av de framträdande forskarna som anammat det nya civilsamhällesbegreppet tillfälle att presentera färsk forskning och plädera för civilsamhällets viktiga roll för såväl demokrati som socialt kapital, social integration som välfärd. Demokratiutredningen kom på detta sätt att ytterligare legitimera både begreppet civilsamhälle och forskningen kring de tämligen disparata empiriska fenomen som begreppet sökte fånga. Regeringen och Vetenskapsrådet lyfte under denna tid också fram denna forskning som banbrytande och vital, inklusive i propositionen *En politik för det civila samhället* (2009) som alliansregeringen under Reinfeldt presenterade.

Samtidigt kvarstår spänningen mellan dem som föredrar begreppet "civilsamhälle" och de som håller fast vid folkrörelsebegreppet, lite på samma sätt som under debatten i början på 90-talet. Till del kan detta förstås i termer av kontrasten mellan Hegel och Tocqueville, mellan en liberal och en statscentrerad syn på de frivilliga föreningarna. Ett tydligt exempel på detta är oppositionens motion till riksdagen som svar på propositionen *En politik för det civila samhället*. I denna kritiserar socialdemokraten Leif Pagrotsky m.fl. den borgerliga alliansen för att hänge sig åt en besvärande nyspråkighet när "de försöker döpa om folkrörelserna, den ideella och idéburna sektorn, till 'civilsamhälle'".⁴⁸ Det är tydligt att vänsteralliansen här knyter an till samma misstänksamhet mot civilsamhällesbegreppet som fick det tidiga 90-talets vänsterkritiker att larma om ett annalkande hot om systemskifte.

Den begreppsliga rörelsen från *folkrörelser* till *civilsamhälle* som är temat för denna essä speglar i ett perspektiv förändringar i det svenska samhället. Sedan början 1990-talet har vi sett en rad valfrihetsreformer som skapat möjligheter för privata aktörer att konkurrera på en ny marknad för skolor, vård- och omsorgsinstitutioner. Det skapades till och med en officiell plattform – kallad *Överenskommelsen* – med ett litet kansli för att arbeta fram nya spelregler

gällande statens relationer till så kallade *idéburna organisationer*. Det senare begreppet har torgförts av paraplyorganisationen FAMNA som representerar olika icke-vinst drivande företag som presterar vård, skola, omsorg. Inspirationen kom från Storbritanniens experiment med ett *compact*, som hade syftet att mobilisera välgörenhetsorganisationer, stiftelser och andra nonprofit-organisationer i ett samarbete med målet att dela kostnader och föra välfärden närmre folket.

Effekterna av dessa reformer har dock varit att vinstdrivande företag blivit de stora vinnarna och inte de "idéburna organisationerna." Den grundläggande logiken har snarare varit marknadens, inklusive ett upphandlingsförfarande som byggt på principen "lägsta kostnad vinner" snarare än på de anspråk på "mervärde" och "särart" som de idéburna organisationerna gjort. I den politiska retoriken har "civilsamhället" i form av idéburna organisationer haft många förmenta vänner från såväl höger som vänster, men i den politiska verkligheten har vänstern fortsatt föredragit den offentliga sektorn medan högern satsat på de vinstdrivande företagen. Hegel ler nog i himlen – marknaden har smugit sig tillbaka in i civilsamhället via köksingången. Men bortom valfrihetsreformerna är ankomsten av civilsamhällesbegreppet också ett uttryck för den hegemoniska kraften i den amerikanska akademiska och politiska kulturen. Och här står något viktigt på spel. Möjligtvis är det dags för tesen Hegel och antitesen Tocqueville att följas av en ny syntes. Bättre rotad i svensk politisk kultur.

Det svenska civilsamhällets organisationsliv⁴⁹

TORBJÖRN EINARSSON & FILIP WIJKSTRÖM

Inledning

Det svenska civilsamhället genomgår sedan början av 1990-talet en tydlig transformation. Vi visar i kapitlet att såväl konturerna för civilsamhället som sammansättningen av dess organisationsliv förändras. Det är värt att fundera över de långsiktiga konsekvenserna både för samhället som helhet och mer specifikt för civilsamhällets organisationer.

Vi fokuserar på just det idéburna organisationslivet och det sätt på vilket detta har förändrats under perioden 1992–2014. Vår utgångspunkt är organisationsteoretisk och vi lägger, som ekonomer, särskild vikt vid såväl den ideella sektorns sammantagna ekonomi och tillväxt som vid dess förändrade sammansättning av organisationer på olika fält. Både den ekonomiska omsättningen och antalet anställda växer samtidigt som det idéburna organisationslivets komposition förändras.

Vårt arbete med att kartlägga och bestämma storleken på det svenska civilsamhället har inspirerats av ett samarbete med forskare i flera andra länder med syfte att jämföra den ideella sektorn i olika länder och regimer.⁵⁰ Tidigare svenska resultat har avrapporterats i böcker och artiklar där den ideella sektorn – som den såg ut och utvecklades under 1990-talet – beskrivs och analyseras.⁵¹ Under 2021 publiceras en reviderad version av boken *Den ideella sektorn*, där de nya konturerna och den senaste utvecklingen presenteras i mer detalj.⁵² Vi använder oss omväxlande av begreppen *civilsamhälle* och *ideell sektor*. Begreppen kom under 1990-talet att introduceras i både svensk politik och forskning för att beskriva det idéburna organisationslivet.

I internationella jämförelser får vi syn på den civilsamhällesregim som länge har präglat det svenska sammanhanget.⁵³ Centralt i denna regim står den folkrörelseform som kom att dominera 1900-talets civilsamhälle. Regimen kännetecknas av en lång tradition av intressepåverkan, en internationellt sett mycket liten andel reguljär välfärdsproduktion, en hög grad av närhet och

förtroende mellan civilsamhälle och stat; samt medlemskapet som det primära sättet att organisera relationen mellan medborgare och organisationsliv.⁵⁴ Dessa särdrag definierar den svenska civilsamhällesregim som växte sig stark under 1900-talet.

Detta sätt att organisera och bedriva verksamhet i civilsamhället etablerades under förra århundradet som en viktig del av den svenska eller nordiska modellen, men också som en rekyl på och en förlängning av det borgerliga associationsväsende som utgjorde ryggraden i den mer välfärds- och välgörenhetsorienterade regim som dominerade perioden innan de stora folkrörelserna träder in på scenen mot slutet av 1800-talet.⁵⁵

I de jämförelser över tid som vi presenterar fångar vi upp ett par av de viktigaste förändringarna som just nu både utmanar och utvecklar den svenska civilsamhällesregimen. Det handlar om en stadigt expanderande välfärdsproduktion samt ett växande antal anställda i det idéburna organisationslivet. Som tidigare forskning har visat utmanas regimen även av en pågående förskjutning i relationen mellan civilsamhälle och stat; ett tydligare inflytande av marknadens språk; en tilltagande professionalisering samt av en växande betydelse av nygamla fenomen som filantropi och frivillighet som har kommit att återintroduceras i det svenska sammanhanget som ett komplement eller en ersättning till folkrörelsernas medlemskap.⁵⁶ Vi väljer att betrakta dessa inslag i utvecklingen både som resultat av den pågående omförhandlingen av det svenska samhällskontraktet och som faktorer som driver på utvecklingen.⁵⁷

Civilsamhällets organisationsliv är centralt i kapitlet. I våra uppföljningar med data från 2002 respektive 2014 används ett liknande tillvägagångssätt för datainsamling som vid det första tillfället 1992 men också samma system som i ursprungsstudien för att definiera⁵⁸ och klassificera organisationerna.⁵⁹ Det ger oss tre mätpunkter och vi kan presentera ideell sektors utveckling under två perioder om drygt ett decennium vardera (1992–2002 samt 2002–2014). Internationellt är det endast i ett fåtal länder som våra kollegor har samlat in liknande data.⁶⁰

Civilsamhället växer med fler anställda och större ekonomi

En av de första slutsatserna är att såväl antal anställda som samlade verksamhetskostnader (den ekonomiska omsättningen) växer under den period vi studerar (Tabell 1 nedan). Under år 2014 var omkring 167 000 personer anställda i ideell sektor och organisationerna omsatte tillsammans runt 250 miljarder kronor. Det representerar en genomsnittlig årlig tillväxt av den avlönade arbetskraften med en knapp procent (totalt 22 procent under perioden 1992–2014), medan sektorns omsättning i genomsnitt årligen växer med närmare 6 procent.

Tidigare såg vi att verksamhetskostnaderna mer eller mindre dubblerades under perioden 1992–2002 från cirka 75 miljarder kronor under 1992 till sammanlagt 140 miljarder kronor under år 2002.⁶¹ I Tabell 1 ser vi att kostnaderna i det närmaste fördubblas ytterligare en gång under perioden 2002–2014 – från 140 miljarder kronor under år 2002 till cirka 250 miljarder kronor år 2014.

Både ekonomin och arbetskraften i ett land påverkas av faktorer som inflation och allmän expansion i samhället, bland annat som en effekt av befolkningstillväxten. För att följa civilsamhällets expansion över tid i relation till samhället som helhet ställer vi därför i tabellen för det första omsättningen i relation till Sveriges bruttonationalprodukt (BNP). För det andra visar vi hur antalet anställda i sektorn utvecklas som andel av den totala arbetskraften i landet.

TABELL 1. Sammanfattande tabell över utvecklingen i ideella sektorn 1992–2014

	1992	2002	2014	1992–2014	ÅRLIG TILLVÄXT
Antal anställda	137 000	145 000	167 000	+22%	+0,9%
Andel av arbetskraften (16–64 år)	3,0%	3,2%	3,4%		
Verksamhetskostnader (mdr kr)	75	140	250	+238%	+5,7%
Verksamhetskostnader relativt BNP	4,5%	5,4%	6,3%		

Den ekonomiska omsättningen (mätt som organisationernas verksamhetskostnader) växer under perioden 1992–2014 med cirka 50 procent i relation till BNP: från 4,5 procent år 1992 till 6,3 procent under 2014. Samtidigt ser vi att den ideella sektorns andel av den samlade arbetskraften i landet växer med drygt 13 procent (från 3,0 till 3,4 procent). Det innebär att ideell sektor växer i såväl absoluta som relativa tal under den period vi studerar.

Det idéburna organisationslivet fortsätter således att expandera när det gäller både antal anställda jämfört med situationen i samhället som helhet och i ekonomisk betydelse. Civilsamhället uppvisar därmed i ekonomisk mening en något högre tillväxttakt än samhället som helhet.

Organisationerna i det svenska civilsamhället

Ideell sektor befolkas av många olika organisationer med stor variation när det gäller såväl storlek som juridisk form. De är också verksamma på fält med olika förutsättningar. Det finns ett stort antal mycket små organisationer, samtidigt som några av de allra största organisationerna har hundratals eller till

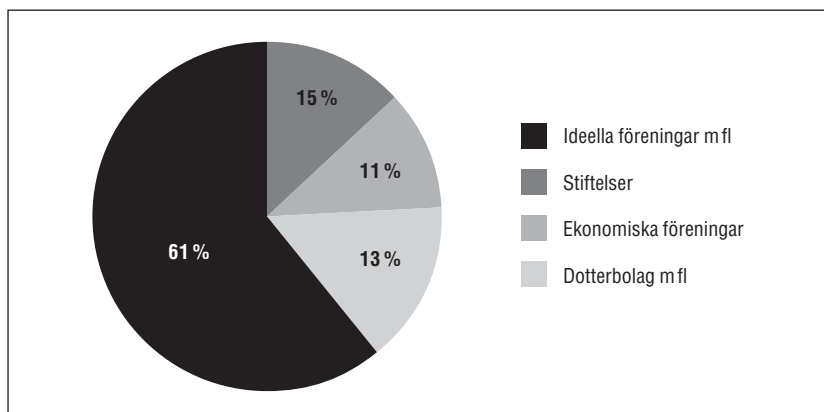
och med tusentals anställda. Därmed följer att skilda delar av civilsamhället uppvisar olika mönster.

I det civila samhället använder man sig av ett tiotal olika juridiska former och vi presenterar inledningsvis civilsamhällets konturer utifrån dess viktigaste juridiska former. I Figur 1 sammanfattar vi dessa i fyra huvudgrupper: de ideella föreningarna,⁶² stiftelserna, de (små) ekonomiska föreningarna samt bolagen. Organisationerna skiljer sig märkbart åt även när det gäller ålder, geografisk utbredning och finansiering. Inte sällan består de större organisationerna dessutom av en mängd olika juridiska personer.

Resultatet är i många fall omfattande och komplexa organisatoriska system. Ofta förekommer det till exempel folkhögskolor, förlag, förskolor, kursgårdar eller andra former av anläggningar med annan juridisk form än moderorganisationen, exempelvis aktiebolag eller stiftelser, men som ägs eller kontrolleras av moderorganisationen.⁶³ Komplexiteten kan även handla om att det existerar parallella nationella förbund som genom olika relationer är länkade till varandra. Exempelvis är politiska eller religiösa ungdomsförbund på olika sätt kopplade till sina moderorganisationer. Eller så är organisationen – tillsammans med andra organisationer – huvudman eller ägare till exempelvis ett studieförbund eller en tidning.

Den juridiska person som de flesta förknippar med ideell verksamhet är antagligen den ideella föreningen. Ideell förening är också den allra vanligaste formen för att organisera och engagera sig i civilsamhället.⁶⁴ Detta är den juridiska form som har valts av den absoluta majoriteten av organisationer i sektorn (fler än 9 av 10 organisationer). De allra flesta av dessa föreningar är i sig själva relativt små samtidigt som de ofta ingår i större förbund eller federationer.

FIGUR 1. Fördelning av den ideella sektorns anställda utifrån juridisk form år 2014

En majoritet av civilsamhällets anställda, 61 procent, återfinns också i ideella föreningar, registrerade trossamfund och liknande föreningar. På andra plats kommer stiftelseväsendet som sysselsätter omkring 15 procent av de anställda. Såväl verksamhetsstiftelser, som Stiftelsen Rödakorshemmet som driver Röda Korsets Högskola eller Stadsmissionens skolstiftelse som är knuten till Stockholms Stadsmission, som utdelningsstiftelser som Nobelstiftelsen eller Riksbankens Jubileumsfond, är inkluderade.

Minst är den grupp ekonomiska föreningar som vi klassificerar som ”icke-vinstdrivande nykooperation”. I dessa små sociala kooperativ är 11 procent av sektorns anställda verksamma. Med ”nykooperation” (eller ”social kooperation”) skiljer vi ut de kooperativ som framför allt är verksamma på det sociala fältet där kooperativen i regel är både mindre och yngre än de etablerade kooperativa företag som vi återfinner framför allt inom lantbruk och skogsbruk (som Södra Skogsägarna och Lantmännen), detaljhandel (som KF och Coop AB) respektive på boendeområdet (som HSB eller SKB).⁶⁵

I diagrammet ser vi slutligen att 13 procent av de anställda återfinns i olika bolag under 2014, vilket är en växande andel av sektorns anställda. Det är en utveckling som vi har noterat redan tidigare men som tycks ha accentuerats under den senaste perioden. Dessa bolag ägs direkt av ideella föreningar eller allmännyttiga stiftelser. Några få organisationer har valt den speciella formen ”aktiebolag svb” som innebär att man i stadgarna för bolaget har fört in regler om särskild vinstutdelningsbegränsning (därav förkortningen).⁶⁶ Bryter vi ner våra data när det gäller bolagen ytterligare ser vi att de flesta anställda i denna kategori återfinns i någon form av dotterbolag (dvs. bolag som till mer än 50 procent ägs av en och samma ägare).

Tusen blommor: många olika typer av organisationer

Det är svårt att exakt svara på frågan hur många organisationer det finns i civilsamhället, men det har gjorts uppskattningar. Inom ramen för en statlig utredning från mitten av 1980-talet beräknades till exempel antalet föreningar i Sverige uppgå till knappt 200 000.⁶⁷ Att det finns runt 200 000 organisationer är sedan en uppgift som ofta återkommer.⁶⁸ Vår egen bedömning av antalet formella organisationer i den ideella sektorn under decennierna efter det att den refererade statliga utredningen presenterades i mitten av 1980-talet ligger strax där under – drygt 180 000 organisationer.⁶⁹

Det totala antalet organisationer är relativt stabilt även om enskilda aktörer hela tiden både försvinner och tillkommer. Merparten av de juridiska personerna i den ideella sektorn är mycket små i ekonomisk mening. Endast var tionde av dessa har anställda och en majoritet av de organisationer som har anställd arbetskraft befinner sig dessutom i storleksspannet 1–4 anställda. Le-

jonparten av omsättningen och hela den avlönade arbetskraften är alltså koncentrerad till cirka 17 000 organisationer som i ekonomisk mening kan sägas utgöra basen för den ideella sektorn, även om förstås det ideella arbete som ofta utförs med bas i de många mindre, ofta lokala, föreningarna också är omfattande och en viktig resurs för organisationerna.

Viktigt att ha i bakhuvudet när man läser våra tabeller är att vi utgår från en i huvudsak juridisk syn på vad en organisation är. När vi till vardags talar om en organisation som Golfförbundet, Rädda Barnen eller Kommunalarbetareförbundet så tänker vi oftast på helheten som en sammanhållen organisation. Juridiskt sett består dock dessa – och de allra flesta större – idéburna organisationer av hundratals självständiga kretsar, avdelningar, klubbar eller lokalföreningar samt ett antal distrikts- eller regionföreningar. Dessa hålls ihop med hjälp av en särskild juridisk person (oftast också det en ideell förening) och ihop utgör de den nationella organisation genom vilken de olika enheterna juridiskt hör samman. Det kan se ut på många olika sätt men enheterna är ofta formellt egna juridiska personer.⁷⁰ Lokala kretsar eller klubbar framträder därmed i tabellerna som en mängd små organisationer istället för som delar av en större sammanhållen organisation.

Det förekommer vidare en stor mångfald av former och organisatoriska lösningar. Vissa av sektorns organisationer är geografiskt koncentrerade till en eller ett fåtal platser, som Göteborgs kyrkliga stadsmission, arbetarrörelsens folkhögskola i Viskadalen utanför Borås eller stiftelsen Fryshuset i Stockholm. Andra organisationer – som ett fackförbund, Korpen eller den svenska scoutrörelsen genom den ideella föreningen Scouterna – finns istället utspridda över landet.

Föreningslivet, förbunden och federationerna

Även om ideell sektors många små föreningar var för sig är i det närmaste obetydliga i ekonomisk mening, som är de glasögon vi använder oss av i detta kapitel, så utgör de ändå basen för de stora nationella förbunden och andra idéburna organisationer. Det är i huvudsak genom olika former av medlemskap i detta rika myller av föreningar som vi som människor blir delaktiga och engagerar oss i civilsamhället. Vi vet sedan tidigare att det samlade svenska föreningslivet under 1900-talets sista decennier hade drygt 30 miljoner medlemskap.⁷¹

Såväl medlemskapen i sig som deras antal ger organisationerna legitimitet. De anses på så sätt kunna företräda stora grupper av medborgare.⁷² Den övergripande ideologi som finns inom federationen eller förbundet underlättar vidare relationerna mellan de lokala föreningarna och bidrar också till legitimitet gentemot omgivningen. Att organisationer med liknande ideologi eller intressen går samman innebär att de får ökad styrka. Det har varit viktigt för

folkrörelserna, inte minst historiskt, då man inom dessa inte sällan strävar efter att påverka politik och samhälle för sina medlemmars räkning. De använder då sin storlek mätt i antal medlemmar som ett sätt att visa på bred uppslutning och därmed på både styrka och legitimitet.

Både genom våra egna studier och de undersökningar som på regeringens uppdrag kontinuerligt utförs vid Ersta Sköndal Bräcke högskola vet vi att även det oavlönade ideella arbetet i organisationslivet är omfattande.⁷³ Redan i början av 1990-talet visade vi att total mängd ideellt arbete i tid motsvarar omkring 300 000 heltidstjänster, vilket bekräftades av forskare vid dåvarande Sköndalsinstitutet.⁷⁴ Medlemmarnas engagemang manifesteras vidare genom medlemsavgifterna (en mycket viktig del av organisationernas ekonomi) samt gåvor av såväl pengar som in natura.

Som redan nämnts är floran av organisationsformer både omfattande och komplex. Federationen utgör basen för den folkrörelsemodell som dominerade civilsamhället under 1900-talet. I denna form är idealbilden att styrningen av organisationen ska utgå från basen av pyramiden, från medlemmarna. Medlemmarna ska på så sätt – genom att i de många lokalföreningarna utse sina representanter som röstar fram riksorganisationens styrelse – styra och kontrollera förbundet. Att organisationer går samman i federationer är således karaktäristiskt för den svenska ideella sektorn.⁷⁵

Denna federativa uppbyggnad som kännetecknar många större organisationer gör också att den genomsnittliga organisationsstorleken kan upplevas som större än vad den framstår som när exempelvis arbetskraften istället presenteras utifrån den juridiska person på vilken de arbetar. Den stora mängden anställda inom en organisation som exempelvis Svenska kyrkan är utspridda över hela landet, formellt anställda på ett stort antal ganska små juridiska personer (församlingar, pastorat och stift). Detsamma gäller till exempel aktörerna på det fackliga området samt inom idrottsrörelsen.⁷⁶

Det svenska stiftelseväsendet

Stiftelseväsendet har ofta varit mer eller mindre osynligt i äldre beskrivningar av svenskt organisationsliv, trots omfattande verksamhet och stor ekonomisk betydelse. Osynligheten förklaras troligen enklast av att idéburen verksamhet under stora delar av 1900-talet kom att likställas med att man organiserade sig på samma sätt som de stora folkrörelser som kom att etablera sig under 1900-talets första hälft med rötterna i det sena 1800-talet. I svensk civilsamhällestradition är därmed det nationella förbundet och dess medlemmar centrala. De allmännyttiga stiftelserna – som saknar såväl medlemmar som rikstäckning – uppfattades därför tidigare inte som en typisk organisation i det svenska civilsamhället.⁷⁷

Som vi ser finns runt 15 procent av alla anställda i den ideella sektorn i stiftelser och dessa är ur ett ekonomiskt perspektiv en viktig del av sektorn. Stiftelseväsendets anställda återfinns framför allt i verksamhetsstiftelserna, där vård, skola och social omsorg liksom internationellt bistånd och kulturverksamheter rymms. Stiftelserna är även viktiga som finansiärer av andra organisationers verksamhet (utdelningsstiftelser), inte minst sådan som bedrivs i ideell regi. Redan år 2002 hade stiftelserna ett kapital som har uppskattats till omkring 270 miljarder kronor. De delade detta år ut cirka sex miljarder kronor baserade på den finansiella avkastningen. Lejonparten av utdelade medel gick till vetenskaplig forskning.⁷⁸ Intressant i sammanhanget är att nya stiftelser bildas kontinuerligt. Enbart under perioden 2002–2012 tillkom drygt 1600 nya stiftelser med ett sammanlagt kapital på över 10 miljarder kronor.⁷⁹

Den ideella sektorns dotter- och intressebolag

Vi noterade tidigare att ideellt ägda och kontrollerade bolag växer i antal. Framför allt handlar det om dotterbolag. Ett dotterbolag definieras av att dess aktier till mer än 50 procent ägs av en enda ägare, i detta fall en ideell förening eller allmännyttig stiftelse. Tillsammans bildar denna ägare ihop med sina bolag en ”ideell koncern”. År 2014 fanns det runt 1 000 ideella koncerner med en förening eller en stiftelse som moderbolag i toppen och ett eller flera dotterbolag. Detta är nästan en fördubbling jämfört med situationen 2002.

Majoriteten av dessa ideella koncerner är relativt enkla och verksamheten kan handla om att äga och förvalta en fastighet, till exempel där huvudkontoret är beläget. Det kan också handla om att olika former av kommersiell service som organisationen erbjuder sina medlemmar placeras i ett aktiebolag för att inte riskera negativa skatteeffekter på övrig verksamhet. Eller så handlar det om att man i organisationen vill separera ut en verksamhet som upphandlas av stat eller kommun – och därmed har särskild finansiering – från övrig verksamhet. I den ideella koncernen kommer styrningen, till skillnad från federationen, från toppen av pyramiden då moderbolaget äger och styr sina dotterbolag, till exempel genom bolagsordningen, representation i styrelsen eller makten att tillsätta VD.

Intressebolagen representerar ett annat intressant fenomen. Ett ideellt intressebolag har inte en enskild ägare som ensamt kontrollerar en majoritet av aktierna. Istället är detta en lösning där en grupp ideella föreningar eller allmännyttiga stiftelser tillsammans äger bolaget.⁸⁰ Genom ett intressebolag kan organisationer samverka, men utan att någon av dem är majoritetsägare. Ersta Sköndal Bräcke högskola AB är ett tydligt och aktuellt exempel på ett intressebolag i ideella sektorn. De verksamheter som ingår har i vissa fall rötter

tillbaka till 1800-talets religiösa diakoni och bolagets syfte är också att ”utifrån en diakonal idétradition bedriva högre utbildning, forskning och utveckling”. Aktiebolag bildades dock en bit in på 2000-talet och högskolan ägs idag (2021) till 100 procent av den ideella föreningen Ersta diakoni tillsammans med de tre verksamhetsstiftelserna Stora Sköndal, Bräcke diakoni och Stockholms sjukhem.

Rörelsen från röst till service fortsätter

Vi har hittills presenterat huvuddragen av civilsamhällets nya konturer. Avslutningsvis vill vi visa på en förändring som rör balansen mellan olika fält. De ideella organisationerna är verksamma på snart sagt alla områden i samhället.⁸¹ I vissa fall – som till exempel när det handlar om att representera medborgarnas politiska intressen eller bedriva civil olydnad – finns de på områden där vare sig stat eller näringsliv är verksamma. I andra fall bedriver de samma typ av verksamhet som finns i offentlig sektor eller vinstdrivande företag, ibland i konkurrens.

TABELL 2. Antal anställda i civilsamhället under perioden 1994–2014⁸²

ICNPO	1992	2002	2014	ANDEL AV SEKTORN 2014	FÖRÄNDRING 1992–2014
Social omsorg	20 500	28 900	40 900	24%	+100%
Kultur, idrott & rekreation	35 000	39 700	40 800	24%	+17%
Utbildning & forskning	20 900	22 500	26 400	16%	+26%
Religion	21 600	20 500	21 200	13%	-2%
Arbetsmarknad	15 000	12 100	12 200	7%	-19%
Politik & intresseorganisationer	7 500	6 800	7 300	4%	-3%
Regional utveckling & boende	5 900	4 800	6 600	4%	+12%
Vård	3 700	4 500	5 600	3%	+51%
Internationellt arbete (bistånd)	2 300	2 000	3 000	2%	+30%
Miljö	2 500	2 100	2 100	1%	-16%
Filantropi	900	500	900	0,5%	+0%
Ej klassificerbara	1 000	600	400	0,2%	-60%
TOTALT	136 800	145 000	167 400	100%	+22%

Redan i mitten av 1990-talet uppmärksammades att välfärdsproduktionen i den ideella sektorn expanderade. Det var en utveckling som gick i riktning mot den situation som redan rådde i många andra europeiska länder men även i USA, där många av de idéburna organisationerna är involverade i både produktion och leverans av välfärd, till exempel genom att bedriva social omsorg och skolverksamhet – i vissa fall till och med universitet och reguljära sjukhus.⁸³ I våra tidigare kartläggningar visar vi samtidigt att den svenska sektorns insatser i olika former av intresseorganisering eller som röst för medborgarnas ideologiska engagemang inte alls växer i samma takt – mätt såväl i antal anställda som i termer av organisationernas ekonomi – som de idéburna organisationerna som är aktiva inom välfärden gör. I vissa fall ser vi att organisationerna på fält som arbetsmarknaden och inom det breda intressepolitiska fältet till och med minskar i absoluta tal.⁸⁴

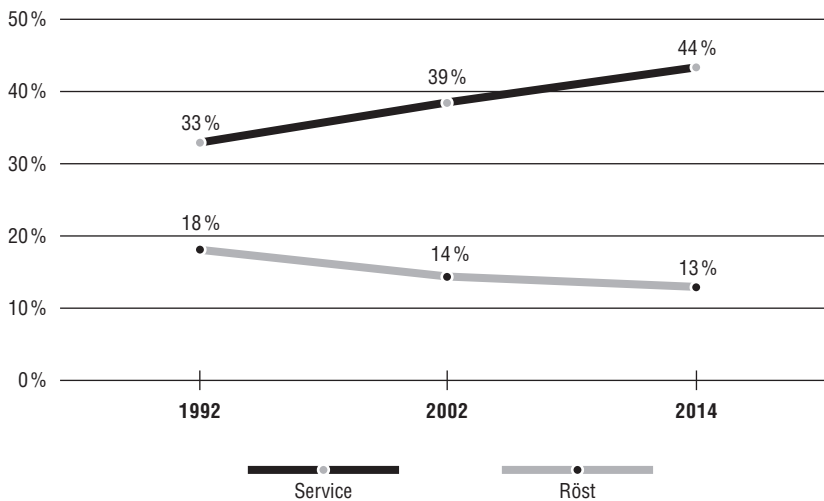
Tidigt beskrev vi denna utveckling av den svenska ideella sektorn som en *rörelse från röst till service*,⁸⁵ och denna rörelse bekräftas nu av de senaste uppgifterna. Antalet anställda i organisationer som tillhandahåller välfärd (vård, skola, omsorg) har vuxit kraftigt under perioden 1992–2014. Samtidigt ser vi en sammantagen nedgång med ett antal tusen anställda i de idéburna organisationer som är verksamma på arbetsmarknaden (som till exempel fackförbunden), engagerade i olika sakfrågor som funktionshinder, miljö eller alkoholpolitik samt inom politiken (framförallt de politiska partierna).

Men nu går vi händelserna i förväg. I Tabell 2 klassificeras organisationerna utifrån ICNPO som diskuterades tidigare.⁸⁶ Vi ser här att civilsamhället mätt i antal anställda växer med 22 procent: från knappt 137 000 anställda år 1992, till drygt 167 000 anställda år 2014. Detta är en accelererande tillväxt av den avlönade arbetskraften. Redan under första fasen (1992–2002) växte arbetskraften med 6 procent, och under andra fasen 2002–2014 växte den med 15 procent.

Lägger vi samman välfärdskategorierna ur Tabell 2 ser vi att hela 44 procent av de anställda under 2014 är verksamma inom vård, skola och omsorg. Vi noterar en samlad tillväxt för de idéburna välfärdsorganisationerna med 24 procent under den första fasen (1992–2002) och med 30 procent under den andra fasen (2002–2014). För hela perioden (1992–2014) ser vi att de anställda inom delfältet social omsorg fördubblas medan de anställda inom sjukvård växer med 51 procent och inom utbildning och forskning med 26 procent. Vi finner under samma period ett sjunkande antal anställda i organisationer som är verksamma på arbetsmarknaden (-19 %), på fältet intresseorganisationer och politik (-3 %) samt inom miljöfältet (-16 %). Sammantaget summerar förändringen på dessa tre delfält till en minskning på 3 400 anställda, och här återfinns många av de klassiska, mer ideologiskt orienterade, intresseorganisationer.

FIGUR 2. Civilsamhällets utveckling från röst till service under perioden 1992–2014. Som andel av den avlönade arbetskraften inom civilsamhällets organisationsliv.

Civilsamhället som helhet expanderar. Samtidigt noterar vi i vårt nya material en fortsatt tydlig tyngdpunktsförskjutning från röstbärande till välfärdsproducerande ideella organisationer. Figur 2 visar grafiskt denna förändring i balansen mellan röst- respektive välfärdsorganisationer i antal anställda under perioden 1992–2014. Grafiken illustrerar även en förskjutning som har skett i det politiska samtalet om den svenska ideella sektorn och dess roll i samhällskontraktet. Från och med 1990-talet växlar detta samtal till att successivt också inkludera välfärdsproducerande ideella organisationer i sektorn.⁸⁷

Sammanfattning och avslutning

Det svenska civilsamhället växer stadigt, såväl när det gäller organisationslivets ekonomi som antalet anställda. Vi vet från andra studier att detsamma gäller för det ideella arbetet, vilket von Essen och Svedberg tydligt visar i sina senaste uppdateringar av medborgarnas frivilliga engagemang. De visar att engagemanget per capita är anmärkningsvärt stabilt, vilket innebär att den totala mängden ideellt arbete ökar i en växande befolkning.⁸⁸ På samma gång ser vi dock en tydlig tyngdpunktsförskjutning när det gäller såväl den ideella sektorns ekonomi som dess arbetskraft från röstbärande folkrörelseorganisationer av traditionellt snitt till ett stort antal både äldre och nyare idéburna organisationer som primärt tillhandahåller olika former av välfärdsservice inom vård, skola och omsorg.

Våra resultat pekar på en pågående omstrukturering av den svenska ideella sektorns sammansättning. Organisationslivets framväxande nya konfiguration tycks alltmer påminna om situationen i andra länder, inte minst i och med att den idéburna välfärdsverksamheten inom vård, skola och omsorg har fått en mer framskjuten position i det ideella landskapet. Vi menar att denna utveckling bör förstås som en del av en pågående omförhandling av det svenska samhällskontraktet som vi kort nämnde inledningsvis och skriver mer utförligt om i andra sammanhang.

Det innebär inte att alla idéburna organisationer i civilsamhället ändrar verksamhet från att vara röstbärande till att producera välfärd, eller att de röstbärande organisationerna skulle försvinna. Istället handlar det i stor utsträckning om att civilsamhället ändrar karaktär genom att nya organisationer med verksamhet inom vård, skola, omsorg tillkommer under perioden (exempelvis idéburna friskolor) på samma gång som fler av de äldre och större välfärdsoperatörerna expanderar sin verksamhet under perioden, vilket gäller till exempel diakonisällskap och stadsmissioner. Vi vet också att det finns en stor mängd organisationer som primärt handlar om att underhålla och skapa utrymme för de egna medlemmarnas sociala umgänge och gemenskap.

Samtidigt tycks många av de klassiska svenska intresseorganisationerna och flera av de röstbärande folkrörelseorganisationerna stagnera eller gå tillbaka. Vi vet att nya idéburna röst- eller lobbyorganisationer växer fram under perioden – till exempel tankesmedjorna på arbetsmarknadsområdet eller det rika och än så länge småskaliga föreningsliv som uppstår inom olika nya identitets- och rättighetsrörelser.⁸⁹ Dessa nya former för att organisera sig inom civilsamhället slår dock inte igenom i det material som vi har redovisat i detta kapitel i tillräckligt hög grad för att deras expansion så att säga ska kunna kompensera för de äldre röstorganisationernas nedgång i relation till den växande verksamhet som de nya eller expanderande idéburna aktörerna inom välfärden representerar.

Innan vi genomförde den första kartläggningen av civilsamhällets organisationsliv i början av 1990-talet förväntade sig främst forskare utanför Sverige att svensk ideell sektor borde vara liten i internationell jämförelse.⁹⁰ Antagandet var att en stark svensk välfärdsstat skulle ha trängt undan eller förminskat utrymmet för ideella aktörer.⁹¹ Våra studier visade dock att omfattningen av svensk ideell sektor var i paritet med jämförbara länder, även om just de organisationer som var aktiva inom vård, skola och omsorg hade en betydligt mindre framträdande plats i Sverige jämfört med andra länder. Resultaten kunde snarare tolkas i motsatt riktning – som att organisationslivet istället hade stärkts av en stark demokratisk tradition gestaltad genom folkrörelser samt närheten till och samverkan med stat och offentlig sektor.⁹²

Vårt material handlar framförallt om den ekonomiska styrka och den omfattande avlönade arbetskraft som kännetecknar många av de äldre och mer institutionaliserade delarna av organisationslivet. Att den svenska sektorn visade sig vara så pass omfattande bidrog till ett ökat intresse bland såväl akademiker som politiker och praktiker. Samtidigt kunde vi visa att sektorn i Sverige var annorlunda strukturerad än i exempelvis Tyskland, Nederländerna, Italien och Storbritannien. Det var delvis en följd av hur den svenska välfärdspolitiken utformades under 1900-talet men också ett resultat av olikheter i såväl det politiska som det religiösa landskapet.⁹³

Detta kapitel har handlat om strukturella nettoförändringar på sektornivå. Det är dock värt att notera att det är relativt vanligt att de civilsamhällesfunktioner som används i analysen kan kombineras inom en och samma organisation även om en av dessa funktioner ofta dominerar verksamheten. Det finns alltså inte någon automatiskt inbyggd motsättning i en organisation mellan de olika funktionerna röst, service eller gemenskap. Ett belysande exempel är nykterhetsorganisationen IOGT-NTO – som är en stark opinionsbildare på det drogpolitiska fältet – som inom rörelsen driver Dagöholm som är ett behandlingshem för tidigare missbrukare, samtidigt som man också har två egna folkhögskolor: Wendelsberg och Tollare. Organisationens ideologiska och politiska inflytande kan mycket väl förstärkas genom att man bedriver välfärdsarbete och bygger gemenskap mellan medlemmarna och på så sätt både får mer kunskap och högre legitimitet som kan vara viktigt i det politiska påverkansarbete som kännetecknar organisationen. Välfärdsproduktion – och det sätt på vilket den utförs – kan också i sig mycket väl vara ett tydligt uttryck för samhällskritik (röst) eller användas av en organisation i en strävan att försöka påverka samhällsutvecklingen.⁹⁴ Detta är tydligt och aktuellt till exempel inom delar av kvinnojourrörelsen.

Med de nya resultaten och den utveckling vi ser är det svårt att bortse från att det i Sverige – liksom i många andra länder – numera bedrivs en omfattande välfärdsproduktion i idéburen regi. Att en betydande andel av organisationslivet är sysselsatt med reguljär välfärdsproduktion ligger dock inte i linje med den civilsamhällesregim som växte sig stark i Sverige under förra seklet. Denna dominerades och definierades istället av folkrörelser, ofta röstbärande, som inte förväntades bidra primärt genom leveranser av reguljär välfärd utan snarare genom att tillhandahålla gemenskap för de egna medlemmarna samt utöva sin politiska kraft på olika områden. Om än inte ett helt nytt inslag i svenskt civilsamhälle så är välfärdsproduktion numera en så pass viktig – och växande – del av den ideella sektorn och dess organisationsliv att det går kontra denna tidigare, under 1900-talet dominerande, folkrörelseinspirerade regim och den då rådande idén om vilken typ av verksamhet som bör bedrivas av idéburna organisationer.

Omförhandlingen av det svenska samhällskontraktet pågår mellan aktörer i olika delar av samhället och de tyngdpunktsförskjutningar i organisationslivet som vi visar på i kapitlet är ett av de tydligaste resultaten.⁹⁵ Det är omöjligt att säkert veta på vilket sätt det civila samhällets omfattning och konturer fortsatt kommer att utvecklas under kommande decennier, men vi ser inte något som tyder på att den utveckling som vi har beskrivit här skulle upphöra. Det finns med andra ord goda skäl att fundera dels över vilka effekter det får för de idéburna organisationerna och deras verksamheter, dels på vilka sätt den svenska civilsamhällesregimen kan komma att förändras.

Medborgerligt engagemang i det svenska samhället 1992–2019

LARS SVEDBERG & JOHAN VON ESSEN

Inledning

Civilsamhället rymmer ett myller av handlingar och engagemang. Människor arbetar ideellt för att bidra till ideella organisationers verksamheter, de skänker pengar eller saker till sådant de vill stödja och tar kontakt med politiker och tjänstemän för att påverka politiska beslut. En del handlingar syftar till att förändra samhället, andra är uttryck för fritidsintressen eller social omsorg. Tillsammans utgör alla dessa handlingar det medborgerliga engagemanget och oftast men inte alltid sker de inom civilsamhällets organisationer. I detta kapitel ska vi dyka ner i detta myller av handlingar genom att överskådligt visa det medborgerliga engagemangets omfattning, inriktning och struktur i det svenska samhället från 1992 till 2019. Vi kommer främst att använda resultaten från de befolkningsundersökningar om medborgerligt engagemang i det svenska samhället som forskare vid Ersta Sköndal Bräcke högskola har genomfört sedan 1992.⁹⁶

Vi använder medborgerligt engagemang som ett samlingsbegrepp för olika former av handlingar. I detta kapitel behandlar vi: *ideellt arbete*, *givande och politiskt deltagande*. Med ideellt arbete avser vi arbetsuppgifter som utförs frivilligt och obetalt eller mot en symbolisk belöning och oftast inom ramen för en organisation eller förening, alltså inom det civila samhället. Redan från den första befolkningsundersökningen ställdes frågor om eventuella insatser i det offentliga regi, men vi försöker sedan 2014 också fånga upp sådana insatser som sker inom och genom företag eller lösa nätverk. Med givande avser vi i detta kapitel endast att ge pengar, men i befolkningsundersökningarna 2014 och 2019 frågar vi också om man givit saker till ideella ändamål. Med politiskt deltagande avser vi här att delta i någon politisk aktivitet eller kontakta tjänstemän alternativt politiker för att påverka beslut i samhällsfrågor. Befolkningsundersökningarna har studerat politiskt deltagande sedan 2014 vilket innebär att även annat än direkta insatser har undersökts. Men att endast stu-

dera dem som är engagerade i verksamheter och organisationer innebär att de som inte agerar i civilsamhället blir osynliga. Därför beskriver vi också *de som inte arbetar ideellt* för att bättre förstå det medborgerliga engagemangets dynamik samt de villkor som gör att människor inte är engagerade.

Genom att resonera om hur dessa former av medborgerligt engagemang har gestaltats under nästan trettio år ska vi beskriva hur människor agerar i det svenska civilsamhället. Eftersom människors insatser är de allra flesta ideella organisationers viktigaste, och ibland enda, resurs, ger det medborgerliga engagemanget kunskap om det svenska civilsamhällets möjligheter att påverka det vidare samhället. Avslutningsvis kommer vi kortfattat att resonera om varför det medborgerliga engagemangets omfattning och struktur förändras så pass lite under de snart trettio år som vi kan överblicka det.

Ideellt arbete

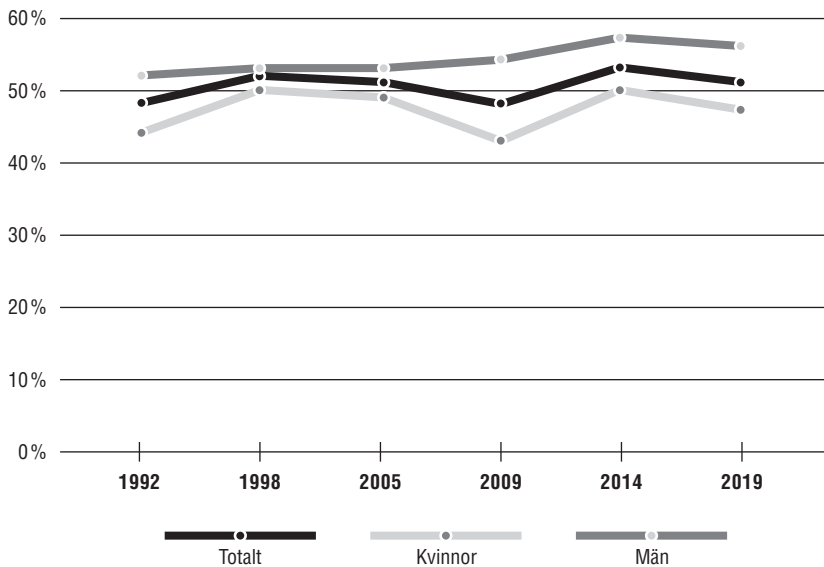
2019 års befolkningsundersökning visar att 51 procent av den vuxna befolkningen har arbetat ideellt vid åtminstone ett tillfälle under de senaste tolv månaderna (från undersökningstillfället). Det innebär att sedan 1992 ligger omfattningen av ideellt arbete på en stabil nivå och motsvarar omkring hälften av den vuxna befolkningen, vilket i ett internationellt jämförande perspektiv är en hög nivå. Det är förstås angeläget att undersöka varför det ideella arbetet är så omfattande i det svenska samhället.⁹⁷ Vi kommer dock främst att diskutera den påfallande stabiliteten.

Som figur 1 visar har andelen av befolkningen som arbetar ideellt varken ökat eller minskat sedan 1992 med mer än några procent, vilket är anmärkningsvärt. Denna stabilitet står i kontrast till de förändringar som påverkat det svenska samhället under perioden, som t.ex. hög- och lågkonjunkturer, en tilltagande politisk polarisering och ökade ekonomiska klyftor.⁹⁸ Dessutom har skiftande partipolitiska majoriteter i riksdagen påverkat politikområden som berör civilsamhället.⁹⁹

Det långa tidsperspektivet visar att när omfattningen av det ideella arbetet minskar är det främst andelen kvinnor som minskar medan andelen män som arbetar ideellt är mer konstant. Kvinnor tycks alltså ha en något mindre fast förankring i ideellt arbete än vad män har.

Stabiliteten är i förgrunden även när vi ser hur det ideella arbetet fördelar sig åldersmässigt. I åldersgruppen mellan 40 och 54 år finns den största andelen som arbetar ideellt, vilket är väntat eftersom tidigare studier visat att det framför allt är i medelåldern människor arbetar ideellt.¹⁰⁰ Det är i dessa åldrar som många förvärvsarbetar, har barn som utövar fritidsintressen eller är engagerade i en fackförening. Det gör att många exponeras på sociala arenor där de kommer i kontakt med ideella organisationer som rekryterar eller er-

FIGUR 1. Ideellt arbete i Sverige 1992–2019 i procent av befolkningen (16–84 år) totalt och efter kön ¹⁰¹

bjuder engagemang.¹⁰² Andelen som arbetar ideellt i åldersgruppen 25–39 år har dock minskat något, vilket till del kan förklaras av högre krav och hårdare konkurrens på arbetsmarknaden.

I de äldsta åldersgrupperna har däremot andelen som arbetat ideellt ökat. En viktig orsak till denna ökning är sannolikt att äldre människor har blivit friskare och kan vara mer aktiva längre upp i åldrarna.¹⁰³ Även om omfattningen av ideellt arbete i befolkningen ligger på en stabil nivå kan den ökande andelen äldre bland de som arbetar ideellt påverka hur och med vad människor arbetar ideellt.

Typer av ideella insatser

Går vi vidare och studerar vad människor gör när de arbetar ideellt återkommer ett liknande mönster som vid tidigare undersökningar.

Liksom tidigare år utgör de som gör administrativa insatser den största gruppen, därefter kommer att vara förtroendevald och sedan de som har ledansvar. Att dessa typer av insatser dominerar visar att ideellt arbete inte bara är en viktig resurs för att bedriva verksamhet, det är också nödvändigt för att företräda, leda och administrera ideella organisationer.

De insatser människor gör i sitt ideella arbete förändras alltså tämligen lite. Men ser vi till de ideellas koppling till de organisationer de är aktiva i ser vi

TABELL 1. Typer av insatser i ideellt arbete, Kommatecken 2019. I procent av alla som arbetar ideellt ¹⁰⁴

Administration och praktiska insatser	49
Styrelseuppdrag (förtroendevald)	35
Ledaransvar eller aktivitetsledare	27
Utbildning	12
Utåtriktad kommunikation eller information	12
Penninginsamling	9
Direkta hjälpinsatser	8
Opinionsbildning, uppvaktning av politiker, kampanjer	3
Annat	16
Vet ej	3

en viss förändring. Mellan 1998 och 2014 var mellan 85 och 88 procent av de som arbetar ideellt också medlemmar i den organisation de är verksamma i, men 2019 hade denna andel minskat till 78 procent. Andelen ideella som är medlemmar är hög i en internationell jämförelse samtidigt som minskningen är märkbar i relation till den tidigare stabila nivån. En angelägen fråga för kommande befolkningsundersökningar är om vi med nedgången i medlemskap ser hur folkrörelsetraditionen utmanas i och med att kopplingen mellan ideellt arbete och ideella organisationer börjar att försvagas.

Ideellt arbete och tid

Den tid människor lägger ner på ideellt arbete är ett annat mått på det ideella arbetets omfattning och struktur.

TABELL 2. Genomsnittligt antal ideellt arbetade timmar per månad, 1992–2019. Befolkningen och ålder

	1992	1998	2005	2009	2014	2019
16–24	9	13	21	13	14	20
25–39	12	12	10	13	14	13
40–54	14	11	19	18	12	17
55–64	12	11	11	17	14	18
65–74	20	14	12	18	19	20
75–84	-	-	14	13	18	21
TOTALT	13	12	14	16	15	18

År 2019 har antalet timmar i månaden ökat och ligger på den högsta nivån någonsin. Ser vi till hur många timmar människor arbetar ideellt i olika åldrar visar det sig att det är i den äldsta och i den yngsta åldersgruppen som genomsnittstiden har ökat och 2019 arbetar man flest timmar i dessa åldersgrupper. Det genomsnittliga antalet timmar per månad för personer mellan 25 och 54 år förändras mindre än bland de yngsta och äldsta. Det kan vara så att under dessa år måste man anpassa sig till förvärvsarbete och föräldraskap. Arbetstiden ökar både bland de äldsta och de yngsta, medan andelen som arbetar ideellt ökar bland de äldre men minskar bland de yngsta. Minskningen bland de yngsta kan då i viss mån kompenseras av att yngre personer arbetar mer, men de äldsta genererar större arbetsinsatser än tidigare.

Ideellt arbete i organisationskategorier

Hur det ideella arbetet fördelas mellan organisationskategorier är ett sätt att beskriva det ideella arbetets struktur.

TABELL 3. Ideellt arbete fördelat i organisationskategorier, 1992 – 2019. I procent av befolkningen

	1992	1998	2005	2009	2014	2019
Idrottsorganisationer	17	19	19	18	17	16
Fritidsorganisationer	12	10	10	9	12	15
Intresseorganisationer och fackförening	14	15	13	11	12	13
Organisationer för boende	5	6	7	7	12	11
Organisationer med social inriktning	9	10	6	9	13	9
Utanför det civila samhällets organisationer ¹⁰⁵	(2)	(2)	(3)	(2)	7	7
Religiösa organisationer	5	7	6	6	7	6
Sociala rörelser och politiska organisationer	6	6	3	4	5	6
Kulturorganisationer	7	7	5	5	6	5
Kooperativ	4	3	2	2	4	1
Andra organisationer	0	4	2	2	4	5

Idrottsorganisationer samlar fortfarande den enskilt största andelen ideella, men sedan 1998 har andelen som arbetar ideellt i idrottsorganisationer sjunkit och är 2019 tillbaka på 1992 års nivå. Fritidsorganisationer är den kategori som har ökat mest sedan 2014 och omfattar nästan lika stor andel som idrottsorganisationer. Även om andelen av befolkningen som arbetar ideellt i organisationer för boende har minskat något ligger andelen kvar

på en hög nivå. Andelen av befolkningen som arbetar ideellt i organisationer med social inriktning har minskat från 13 till 9 procent. Därmed är andelen som arbetar ideellt i denna organisationskategori tillbaka på samma nivå som innan ökningen 2014. Det innebär att det svenska civilsamhället fortfarande präglas av att idrott, fritid och boende samlar den största andelen ideellt arbete, medan sociala insatser och politiskt engagemang utgör en mindre del.

Insats vid särskild händelse

Allt ideellt arbete sker dock inte i de ideella organisationernas vanliga och kontinuerliga verksamhet. Flyktingmottagandet 2015 och skogsbränderna 2014 och 2018 mobiliserade många människor som begav sig till tågstationer eller ut i skogen för att som volontärer släcka bränder eller bistå människor på flykt. För att ta reda på omfattningen av insatser som är betingade av akuta händelser samt studera hur de förhåller sig till annat ideellt arbete innehöll 2019 års befolkningsundersökning frågor om insatser vid en ”särskild händelse” och det visade sig att 11 procent av befolkningen hade gjort någon sådan insats.

Att en så pass stor andel av befolkningen gör insatser vid en enskild händelse skulle kunna vara uttryck för att det i befolkningen som helhet finns en latent beredskap att engagera sig. Emellertid visade det sig att beredskapen att göra en insats vid en särskild händelse inte är jämnt spridd i befolkningen eftersom 71 procent av dem som gjort en sådan insats uppger att de också arbetar ideellt medan endast 7 procent av dem aldrig har arbetat ideellt. Det finns alltså ett starkt samband mellan att göra en insats vid en särskild händelse och att arbeta ideellt i andra sammanhang. Vidare har de som har gjort en insats vid en särskild händelse ofta vuxit upp med föräldrar som varit föreningsaktiva. Det tyder på att det framför allt är kontakten med en ideell organisation och andra som arbetar ideellt som utmärker dem som gör insatser vid en särskild händelse. Förklaringen är att även en akut mobilisering sannolikt sker genom de nätverk som t.ex. idrottsföreningar, församlingar och invandrarorganisationer har tillgång till.

Värderingar och ideellt arbete

Att möta människor som arbetar ideellt och att ha kontakt med ideella organisationer är viktiga faktorer för att *börja* arbeta ideellt. Medan värderingar och vad ideellt arbete betyder för dem som utför det är främst viktiga faktorer för att *fortsätta* arbeta ideellt (Jeppsson Grassman 1997). Hur människor värderar det ideella arbetets betydelse och roll för det svenska samhället är exempel på sådana värderingar, vilket tabell 4 nedan visar.

TABELL 4. Uppfattningar om det ideella arbetets betydelse och roll för samhället 1994–2019. I procent av befolkningen som instämmer i följande påståenden¹⁰⁶

	1994	1998	2005	2009	2014	2019
De som arbetar ideellt ger något annat än det som avlönad professionell personal erbjuder, t.ex. ett annat slags engagemang och livserfarenhet	57	75	65	66	65	66
Om stat, kommun och landsting tog sitt fulla ansvar skulle det inte finnas något behov av ideellt arbete	11	16	18	25	31	29
Alla har en moralisk skyldighet att arbeta ideellt någon gång i sitt liv	42	53	61	54	41	35
Ideellt arbete är ett hot mot avlönat arbete och används för att göra nedskärningar i samhällets utgifter	10	13	14	11	18	13
Engagemang i ideellt arbete hjälper människor att ha en aktiv roll i ett demokratiskt samhälle	74	86	85	88	81	82

De flesta påståenden om det ideella arbetets betydelse och roll har 2019 ungefär samma stöd som tidigare, men för två av påståendena har stödet förändrats. Det är allt färre som instämmer i att det är moraliskt uppfordrande att arbeta ideellt vilket tyder på att en av de värderingar som präglat folkrörelsetraditionen blivit svagare.¹⁰⁷ Det är något oftare yngre människor som avvisar detta påstående medan äldre bejakar det. Vidare har det andra påståendet fått ett starkare stöd vilket betyder att fler än tidigare menar att det ideella arbetet kan ersättas av offentlig sektor.¹⁰⁸ Det är framför allt de allra yngsta (16–24 år) och kvinnor i den äldsta åldersgruppen (75–84 år) som instämmer i detta påstående medan män i alla åldrar inte lika ofta instämmer i påståendet att det ideella arbetet kan ersättas.

Givande som medborgerligt engagemang

Sverige har en lång tradition av frivilliga gåvor till ideella ändamål. Trots farhågor om att den skandinaviska välfärdsmodellen missgynnar givande har forskning visat att en omfattande offentlig välfärd inte tränger ut privata gåvor.¹⁰⁹ I själva verket visar det sig att folk i den socialdemokratiska välfärdsmodellen är mer benägna att ge pengar till ideella ändamål.¹¹⁰

Befolkningsundersökningen 2019 visar att över 80 procent av de tillfrågade givit en gåva till något ändamål under de senaste 12 månaderna, vilket är bland den högsta andelen i världen. Därmed ligger omfattningen av givande i

befolkningen konstant sedan 2014. Värdet av det genomsnittliga årliga givandet är lägre i Sverige än i länder som USA och Storbritannien, men är samtidigt i paritet med givandet i de övriga skandinaviska länderna och högre än i länder som Tyskland och Frankrike.¹¹¹ Den svenska välfärdsstaten minskar alltså inte givandet men påverkar till vilka ändamål människor skänker pengar.

TABELL 5. Givare som ger till olika ändamål, 2014 och 2019. I procent av alla givare

	2014	2019
Medicinsk forskning	45	50
Internationellt bistånd	56	44
Sociala organisationer	29	26
Miljö och djurrätt	26	20
Mänskliga rättigheter	22	19
Religiöst	19	11
Kultur	8	6
Sociala medier	-	9
Inte alls	20	19

Att en så stor andel väljer att ge pengar till internationellt bistånd kan förklaras av att behoven ute i världen är mycket större än i det svenska samhället. Det är dessutom moraliskt enklare att ge till behövande i andra länder eftersom gåvor till behövande i det svenska samhället påtalar en besvärande ojämlikhet i den svenska välfärdsstaten som kan vara svår att kännas vid.

Det omfattande givandet till internationellt bistånd och medicinsk forskning om folksjukdomar som cancer och diabetes kan förklaras av att internationellt bistånd och forskning svarar mot behov som staten inte har ansvar för fullt ut.¹¹² Hur människor ger tycks alltså formas av gränserna för statens ansvar. Trots det har mer än en fjärdedel ändå givit en gåva till ett socialt ändamål, vilket är en siffra väl så hög som i andra europeiska länder.¹¹³ En orsak till att givandet är så utbrett i Sverige är alltså att svenska givare ger till inhemska sociala ändamål och i ovanligt stor utsträckning till internationellt bistånd och medicinsk forskning. Även miljö, djurrätt och mänskliga rättigheter är relativt viktiga ändamål medan färre ger till kulturella ändamål.

Det ”folkliga” givandet

2014 års befolkningsundersökning visade att det svenska givandet är ”folkligt” eftersom det består av många gåvor av likartad storlek som ges till ungefär

samma ändamål och att givandet var jämnt fördelat mellan olika grupper i samhället. Denna folklighet består delvis i att värdet av givandet är jämförelsevis ganska litet. Över 80 procent av de svarande i 2019 års studie har skänkt i genomsnitt 2592 kronor per år och den vanligaste summan är 500 kronor. Folkligheten ska inte överdrivas, det finns förstås skillnader i hur mycket låg- och höginkomsttagare ger. Likväl är dessa skillnader inte så stora som man skulle kunna föreställa sig och de är alltså inte lika stora som i många andra länder.

Enligt 2014 års befolkningsundersökning gav kvinnor både oftare och mer pengar än män.¹¹⁴ År 2019 är fördelningen mellan könen mer lik den man finner i många andra europeiska länder på så sätt att fler kvinnor än män ger medan män i genomsnitt ger större summor.¹¹⁵ Att det genomsnittliga givandet är större bland män påverkas av att ett betydande antal män angett gåvor i spannet mellan 20 000 och 50 000 kronor medan kvinnorna inte anger ett högre belopp än 20 000 kronor.

2014 års undersökning visade att höginkomsttagare visserligen ger mer pengar årligen än låginkomsttagare men att skillnaderna i givande inte står i proportion till skillnaderna i lön. Låginkomsttagare ger med andra ord en större andel av sin disponibla inkomst än vad höginkomsttagare gör.

TABELL 6. Givande och månadslön, 2019

MÅNADSLÖN	ANDEL GIVARE, I PROCENT AV ALLA GIVARE	GENOMSNITTLIG GÅVA, KRONOR
Upp till 20 000 kr/mån.	80	1831
20 000–35 000 kr/mån.	81	2574
35 000–55 000 kr/mån.	84	2809
Mer än 55 000 kr/mån.	86	4138

Även 2019 års befolkningsundersökning visar att det finns relativt små skillnader mellan inkomst kategorier när det gäller både storleken på gåvorna och hur stor andel som ger. Detta talar för att det svenska givandet även fortsatt är vanligt, relativt likartat och endast i mindre grad påverkas av privatekonomiska faktorer.

Bland övriga faktorer som påverkar givandet är utbildning särskilt viktig. Det är ingen skillnad i andelen givare bland de som har angett grundskola och gymnasium som högsta avslutade utbildningsnivå, i båda kategorierna är det 76 procent som har skänkt något de senaste 12 månaderna. De högskole-

utbildade har dock givit i signifikant högre grad, för denna kategori är siffran 86 procent. Om det finns andra aspekter av utbildningsnivåns betydelse än skillnad i inkomst går inte att utläsa men det är troligt då det inom gruppen för högutbildade inte finns någon inkomsteffekt, högutbildade med låg lön ger alltså i nästan samma utsträckning som högutbildade med hög lön.

Givande och ideellt arbete – komplement eller konkurrens?

Givande av pengar betraktas ibland som principiellt annorlunda än andra former av medborgerligt engagemang. Det är vanligtvis inte en lika social aktivitet som ideellt arbete. Det finns, åtminstone i de skandinaviska länderna, en undertext av att ideellt arbete är mer moraliskt högtstående än penninggåvor, möjligtvis på grund av uppfattningen att arbete är uppbyggligt medan det är slösaktigt att spendera pengar.¹¹⁶ Dessutom kan den jämlikhetstradition som präglat de svenska folkrörelserna ha bidragit till att premiera det jämlika medlemskapet och det ideella arbetet som utförs på lika villkor framför stöd av pengar som skiljer sig utifrån betalningsförmåga.¹¹⁷

Befolkningsundersökningen från 2014 visade dock att i Sverige är de som arbetar ideellt mer benägna att också ge pengar och vice versa. Det finns flera anledningar till att detta resultat är väntat. Både de som ger pengar och de som arbetar ideellt har högre utbildningsnivå, deltar mer i sociala nätverk och har högre generell tillit.¹¹⁸ Som väntat liknar resultaten från 2019 och 2014 års undersökningar varandra.

TABELL 7. Givare och ideellt arbete, i procent av alla som arbetar ideellt, 2019

	GIVARE	INTE GIVARE	TOTALT
Arbetar ideellt	86	14	100
Arbetar inte ideellt	76	24	100

Givarna är överrepresenterade bland de som arbetar ideellt och den dominerande tendensen är alltså inte utbytbarhet utan *komplementaritet*, alltså att givande och ideellt arbete ömsesidigt förstärker varandra. Givandet är dock så utbrett i Sverige att så många som 76 procent av de som inte arbetar ideellt säger sig ha skänkt en gåva under de senaste 12 månaderna. Det går sammanfattningsvis inte att utesluta att några ger gåvor istället för att arbeta ideellt men det är också möjligt att de två engagemangen inte alls är två utbytbara aktiviteter för många medborgare. Att det svenska givandet är utbrett, uniformt och relativt småskaligt talar för att givande inte är något som ersätter ideellt arbete.

Politiskt engagemang och politisk påverkan

Här ska vi i korthet beskriva hur människor handlar politiskt och om man har kontaktat och försökt påverka politiker och tjänstemän. Detta har vi undersökt från och med 2014 års studie och innebär som vi redan påtalat en utvidgning av vårt kärnintresse som endast avser insatser av olika slag.

Utvecklingen i Sverige har varit komplex under senare årtionden. Å *ena sidan* har medlemskap och aktiviteter i anslutning till de politiska partierna med rikstäckning minskat drastiskt från att ha varit på ”topp” vid början av 1980-talet.¹¹⁹ Å *andra sidan* har det inom samma politiska partier alltsedan början på 1990-talet funnits stora förhoppningar om det civila samhällets och det ideella arbetets tillskrivna betydelse för att få till stånd integrationsprocesser och en ökad social sammanhållning.¹²⁰ Mot fonden av denna utveckling har målmedvetna satsningar skett med särskild inriktning (och styrning) mot kvinnor, invandrare, unga, socioekonomiskt utsatta och olika minoritetsgrupper under den övergripande devisen ”delaktighet, jämställdhet och mångfald”.¹²¹ I en slagfärdig formulering skriver Erik Amnå, ”I Sverige hoppas politikerna fortfarande på medborgare de sannolikt aldrig någonsin kommer att få”.¹²²

Former av politiskt deltagande

Tidigare i detta kapitel har vi visat att endast sex procent av befolkningen säger sig ha gjort en insats i vad vi kallar en social rörelse eller ett politiskt parti.¹²³ Denna andel har varit relativt konstant sedan starten på våra nationella studier 1992. Av dessa sex procent utgör insatser i ett politiskt parti omkring fyra procent i den senaste undersökningen.

När vi frågar och ger konkreta exempel på deltagande eller kontakter som tagits både i 2014 och 2019 års studier är det slående hur pass stabilt engagemanget ser ut att vara, liksom andelen som säger sig ha försökt påverka politiker och tjänstemän. Det är ingen försumbar del av befolkningen som har deltagit eller försökt att påverka. När vi granskar resultaten mer ingående finner vi både förväntade och oväntade resultat.¹²⁴ Att ålder och utbildning spelar en viktig roll så till vida att det är betydligt fler bland de yngre och de med högre utbildning som deltar i sådana här slags aktiviteter var förväntat, däremot kanske inte att kvinnor är betydligt mer aktiva än män. Om man bara går tillbaka något i tiden har män varit mer politiskt aktiva än kvinnor.¹²⁵

Politiskt deltagande och ideellt engagemang

Vi ska nu illustrera hur stora skillnader det är mellan olika grupper genom att jämföra de som säger sig aldrig ha gjort några ideella insatser med de som gör mer omfattande ideella insatser samt med hela befolkningen.¹²⁶

TABELL 8. Politiskt deltagande och försök till påverkan bland dem som aldrig gjort insatser, bland dem som gjort mer omfattande insatser samt hela befolkningen, 2019. I procent av dem som aldrig arbetat ideellt och arbetar mycket ideellt samt i procent av befolkningen

POLITISK AKTIVITET OCH PÅVERKAN	ALDRIG ARBETAT IDEELLT	ARBETAR MYCKET IDEELLT	HELA BEFOLKNINGEN
Deltagit i upprop/ namninsamling	18	37	26
Deltagit i demonstration	3	11	6
Deltagit i bojkott/köpstrejk	2	6	5
Kontaktat tjänsteman	4	12	8
Kontaktat politiker	3	16	9
Delat/skrivit text med politiskt budskap på internet	10	19	15
Har inte gjort något	71	44	55

Tabellen illustrerar de stora skillnader vi finner mellan grupper som förhåller sig olika till ideellt arbete. Det är starka signifikanta skillnader mellan grupperna i så gott som alla alternativ mellan de som aldrig har arbetat ideellt och de som arbetar mycket ideellt. Vi ser också att de som arbetar mycket ideellt i påfallande högre grad än befolkningen i allmänhet försöker att direkt påverka politiker och tjänstemän, liksom att de som aldrig har arbetat ideellt i mycket liten utsträckning gör så.

När vi tar hänsyn till socioekonomiska och demografiska faktorer är det i sex organisationskategorier som de som arbetar ideellt också deltar i politiska aktiviteter. De är sociala rörelser och politiska partier, intresseorganisationer och fackföreningar, vilket var förväntat.¹²⁷ Men också i organisationer med social inriktning, kulturorganisationer och idrottsorganisationer. Forskning pekar också på att ju fler organisationer en person är med i, desto större är det politiska engagemang.¹²⁸

Sammantaget och i linje med annan forskning kan vi visa att politiskt engagemang och viljan att påverka politiken är omfattande och att det är tämligen stabilt, trots den ytterst snabba professionaliseringen av den svenska politiken och dramatiskt sjunkande medlemssiffror i nästan alla politiska partier. Vi har anledning att tro att sambandet mellan ideellt arbete och politiskt engagemang går i båda riktningarna, med andra ord att ideellt arbete leder till ett politiskt engagemang, men att politiskt engagemang också kan leda till ideellt arbete.

De som aldrig arbetat ideellt

Vi ska nu titta lite närmare på de som *inte* arbetar ideellt. Vi ska framför allt försöka ringa in och karaktärisera de medborgare som i våra studier svarat att de *aldrig* har arbetat ideellt.

Det säger sig självt att vi genom våra frågor i befolkningsundersökningarna inte fångar upp allt det som skulle kunna betecknas som ideellt arbete. Det gäller till exempel insatser som gjordes för länge sedan och glömts bort eller att man inte ser på det man gjort som ideellt arbete, trots att andra skulle göra det. Än viktigare är dock att förskjutningar av vad som i allmänhet ses som ideellt arbete kan förändras över tid. Vi utgår också från att vi sannolikt har att göra med olika generationer av medborgare, när det gäller synen på och deltagande i ideellt arbete.

En översikt

Först från och med 2009 har vi i befolkningsstudierna ställt frågan om den intervjuade någonsin gjort ideella insatser.

TABELL 9. Andel av befolkningen mellan 20–84 år som uppger att de aldrig har gjort en insats, 2009–2019. I procent av befolkningen, totalt och efter kön

ÅR	TOTALT	KVINNOR	MÄN
2009	26	30	21
2014	19	21	17
2019	22	24	17

Det tycks vara en *begränsad grupp* av hela befolkningen mellan 20–84 år som aldrig har gjort någon ideell insats. Vi finner också en *anmärkningsvärd stabilitet*. En förklaring skulle vara att samtidigt som vi fått en ökad ojämlikhet som skulle kunna leda till minskat deltagande i vissa grupper har den generella utbildningsnivån i befolkningen ökat dramatiskt. Högre utbildning har ju som vi sett ett starkt positivt samband med ideellt arbete. Därtill ser vi att en större andel kvinnor än män inte gör ideella insatser i livslångt perspektiv. Sammantaget verkar vi ha att göra med ett till omfånget mycket stabilt fenomen som dock väcker engagemang och oro, inte minst politiskt.

Att försöka ringa in dem som inte gör några insatser

Det är värt att påminna om att vi i befolkningsstudierna har försökt att fånga upp nya, mindre traditionella former av ideellt engagemang som möjligtvis skulle kunnat engagera fler, inte minst fler kvinnor. Till detta ska läggas att

delar av föreningslivet försökt att komma till rätta med förhållanden som missgynnat kvinnor, både genom egna initiativ och politiska ”direktiv”. För att förklara dessa fortsatt tydliga och varaktiga skillnader mellan könen, som vi ser i ovanstående tabell, måste vi söka andra orsaker, som det svenska civilsamhällets interna organisering, kvinnors ojämlika vardagsvillkor – inte minst i familjen – möjligen också bland kvinnors preferenser.

Naturligt nog är andelen av befolkningen som aldrig arbetat ideellt lite större bland de yngsta för att sedan sjunka och vara stabilt låg bland de medelålders och äldre samt återigen öka något bland de allra äldsta. Andelen av den äldsta gruppen i befolkningen som aldrig gjort några insatser har minskat rätt mycket under undersökningsperioden 2009–2019. Det kan finnas flera orsaker till detta men en orsak är sannolikt att den mycket aktiva så kallade 1940-talsgenerationens stora engagemang slår igenom. Samtidigt är det så att i åldersgruppen 75–84 år uppger en anmärkningsvärt stor andel kvinnor, nästan en tredjedel, att de aldrig har arbetat ideellt medan andelen bland männen är mycket låg, bara en dryg tiondel säger sig aldrig ha gjort detta. Dessa data pekar mot en manligt präglad och dominerad ideell sektor där idrott och fritid tagit avsevärd plats och som dragit in en anmärkningsvärt och männe unikt stor andel av de äldre svenska männen i aktiviteter under livsloppet men inte alls kvinnorna i samma utsträckning.

Vi ska nu försöka komma ännu ett steg vidare genom att återigen jämföra de som aldrig gjort insatser med de som arbetar ideellt i större omfattning och med befolkningen i stort.¹²⁹ Det är små skillnader mellan grupperna när det gäller arbete, boendeort och ålder, vilket är ett oväntat resultat i förhållande till vad man oftast tagit för givet i den politiska diskussionen (för redovisning, se t.ex. Svedberg, 2020). På ett antal punkter skiljer sig dock resultaten åt. Det är, som vi redan sett, betydligt vanligare att kvinnor aldrig har arbetat ideellt, liksom att gruppen i högre grad består av första generationens invandrare och att man är ensamstående med eller utan barn. Till detta kommer att en betydligt högre andel har lägre utbildning. De som aldrig har arbetat ideellt träffar släkt i något mindre utsträckning men i betydligt mindre utsträckning tillhör man något nätverk samtidigt som tilliten till människor i allmänhet är lägre. Naturligt nog ser det likadant ut när det gäller om föräldrarna har arbetat ideellt eller inte. Den självskattade hälsan är också lägre.

Attityder, synsätt och skäl

Som vi redan sett fick intervjupersonerna också ta ställning till ett antal påståenden om det ideella arbetets betydelse och roll i samhället. När vi jämför hela befolkningen, den grupp som gör omfattande insatser och gruppen som aldrig har aldrig arbetat ideellt, blir resultaten både väntade och aningen oväntade.

Individerna i alla tre grupperna svarar på helt förutsägbara sätt när man jämför dem med varandra men det finns anledning att stanna upp inför några punkter. Till exempel tillskriver en klar majoritet bland dem som aldrig gjort några ideella insatser ideellt arbete ett särskilt värde och en särskild betydelse för samhället i sin helhet. Sammantaget pekar det på att de som aldrig har arbetat ideellt inte på något entydigt sätt tar avstånd från ideellt engagemang, snarare tvärtom. De som aldrig har arbetat ideellt fick också frågor om varför de inte arbetat ideellt.

TABELL 10. Angivna skäl till att aldrig ha arbetat ideellt, 2019. I procent av de som aldrig arbetat ideellt¹³⁰

Jag tycker inte att jag haft tid	55
Jag har aldrig blivit tillfrågad	21
I det sammanhang jag hör hemma är det inte vanligt att arbeta ideellt	4
Jag skulle aldrig arbeta gratis för andra	1
Annat	24

De två viktigaste skälen, jämte alternativet annat, är att man inte uppger sig ha haft tid eller inte har blivit tillfrågad. Detta gör det lättare att försöka förstå varför en ansevärd del av gruppen inte har arbetat ideellt. Dock vill vi göra läsaren uppmärksam på att svarsalternativen möjligtvis är alltför trubbiga för att fånga upp till exempel intresse- och prioriteringsdimensioner. Gruppen har också i genomsnitt mindre tillgång till olika sociala arenor än de som gör mer omfattande insatser, vilket sannolikt bidrar till att ytterligare förklara det uteblivna engagemanget.¹³¹ I linje med tidigare forskning pekar resultaten mot att konkreta betingelser som brist på tid och intresse, bristande resurser, att inte ha blivit sedd och tillfrågad eller ha begränsad tillgång till olika sociala arenor är minst lika viktiga som attityder, synsätt, socialt arv, etc.

Att försöka karaktärisera några grupper bland dem som aldrig arbetat ideellt

För att försöka få en något mer sammanhållen bild av vad som karaktäriserar de som aldrig arbetat ideellt har vi gått vidare med en analys där man *utgår från individerna* i 2019 års befolkningsundersökning.¹³² Vi finner då följande tre grupperingar som vi jämför med varandra och med befolkningen i övrigt.

En grupp med litet eget kapital

Att det skulle finnas en undergrupp som verkar ha sämre betingelser än de flesta andra hade vi räknat med. Mindre förväntat är att andelen inte utgör

mer än drygt 40 procent, alltså är gruppen mindre homogen än vad många antagit. Den utgör knappt 10 procent av befolkningen.

Gruppen består i högre utsträckning av kvinnor än av män, i hög grad av ensamstående utan barn och av personer med mycket låg utbildning. De här individerna förvärvsarbetar i lägre grad än befolkningen i övrigt och andelen pensionärer är större. Individerna i den här gruppen bor oftast i lägenhet och har i genomsnitt mycket låga inkomster. Dock är det här är en grupp som i stort sett umgås med sin släkt i lika stor utsträckning som den övriga befolkningen och som regelbundet gör så kallade informella insatser i något högre utsträckning än befolkningen i övrigt. Därtill har individerna i den här gruppen i anmärkningsvärt liten utsträckning tillgång till några nätverk och deltar i liten utsträckning i politiska aktiviteter och tar i liten utsträckning kontakt med tjänstemän och politiker. Till detta har de en sämre självskattad hälsa i kombination med tämligen låg tillit till andra i jämförelse med befolkningen i övrigt. Möjligen är många fullt upptagna av det de gör, tiden räcker inte till och resurserna kan vara begränsade. Sammanfattningsvis är det uppenbart att det här är en kärngrupp bland dem som aldrig gjort några insatser och åtskilliga individer verkar ha ett litet eget kapital, i flera meningar än en.

En grupp med vissa resurser men utan tillit

Den här gruppen utgör drygt 30 procent av alla dem som aldrig arbetat ideellt. Den består i större utsträckning av män än kvinnor och huvuddelen är sammanboende och en hög andel har barn. Gruppen består också i lite större utsträckning av invandrare. Även i den här gruppen är andelen förvärvsarbetande mindre och pensionärerna fler än bland befolkningen i övrigt. De flesta har fullföljt gymnasiet. Inkomsterna är spridda som för den övriga befolkningen. Sammantaget pekar detta mot att den här undergruppen har ganska stora likheter med befolkningen i övrigt när det kommer till grundläggande socioekonomiska betingelser, förutom att den i mycket högre grad har hemmavarande barn.

Umgängent med släkten är ungefär lika stort som för befolkningen i övrigt. Däremot har de enskilda individerna i betydligt mindre grad tillgång till nätverk och man gör inte informella insatser regelbundet i lika stor utsträckning. Bara en liten andel har deltagit i någon politisk aktivitet eller tagit kontakt med tjänstemän och politiker. Till detta kommer att den självskattade hälsan är lite sämre än för den övriga befolkningen. Vad som särskilt utmärker gruppen är den extremt låga tillit man har till andra människor.

Möjligen finns det en direkt eller indirekt koppling till den väldigt låga tilliten som bidrar till en högre tröskel mot att dras in i ideellt arbete. Att ha tillgång till sociala arenor, bland annat genom barnen, verkar inte leda till ett

”kumulativt medborgarskap”. Sammanfattningsvis har vi möjligen att göra med en grupp av medborgare som visserligen har en del resurser men saknar drivkrafter för att arbeta ideellt och har en mycket låg tillit till andra. Låt oss dock inte glömma att denna grupp inte utgör mer än omkring sju procent av hela befolkningen.

En grupp fullt upptagen med annat

Den tredje gruppen utgör knappt 30 procent av alla dem som aldrig arbetat ideellt. Det är en grupp som skiljer sig rätt så mycket från de två övriga. Den är mer resursstark än de två övriga och består i högre utsträckning av kvinnor än av män. Dessa individer är ofta sammanboende med någon och har barn i samma utsträckning som befolkningen i övrigt. I den här gruppen förvärvsarbetar en större andel än i de två andra grupperna. Majoriteten bor i eget hus och i större utsträckning i en storstad. De som ingår i gruppen tjänar mer än i de övriga två grupperna och har i mycket högre utsträckning högskoleutbildning.

Det här är en grupp med mycket stor tillit till andra och med en självskattad hälsa som hos befolkningen i övrigt. Detta skiljer ut gruppen starkt från de två andra. Det är också en grupp som i mycket hög utsträckning har tät kontakt med sin släkt och oftare gör informella insatser än befolkningen i övrigt. Det är vidare den grupp bland de tre som i störst utsträckning säger sig gilla att hjälpa människor men inte genom en förening. När det gäller tillgång till nätverk är det dock sämre ställt och de skiljer sig knappt från de övriga två grupperna. Långt över hälften uppger sig inte haft tid att göra ideella insatser och den här gruppen säger i lite högre utsträckning än de andra att om det offentliga tog sitt fulla ansvar skulle det inte finnas behov av ideellt arbete. Det är också den av de tre grupperna som i högst utsträckning säger att de aldrig har blivit tillfrågade om att arbeta ideellt, men skillnaderna är inte stora.

Sammantaget framträder här en grupp som utgör drygt fem procent av befolkningen, som är mycket aktiv och högt utbildad med god hälsa och mycket hög tillit till andra människor. Gruppen verkar satsa på både jobb och sociala relationer och har kanske inte tid över eller vill inte prioritera ideellt arbete. Här återkommer antagligen betydelsen av att uppmärksamma en intresse- och prioriteringsdimension. Möjligtvis spelar också bristen på tillgång till informella nätverk en roll, liksom en viss skepticism mot ideellt arbete.

Om vi för ett ögonblick och sammanfattningsvis sätter in de som aldrig har arbetat ideellt i en teoretiskt förankrad socioekonomisk modell som bygger på ett kontinuum skulle man kunna säga att en relativt stor andel av dem är väl eller hyggligt förankrade, en betydligt mindre grupp har en marginell ställning medan en relativt liten grupp tycks vara utsatt och riskera att hamna utanför en större samhällsgemenskap.

Avslutning

Hur ska vi förklara att det medborgerliga engagemangets omfattning och struktur har förändrats så pass lite sedan 1992? De ideella organisationerna kan ses som möjlighets- och nödvändighetsstrukturer som håller uppe och stabiliserar det ideella arbetet.¹³³ Enligt SCB har Sverige drygt 250 000 ideella organisationer och de allra flesta arrangerar verksamheter som kräver resurser, vilket gör att de rekryterar människor till ideellt arbete.¹³⁴ Eftersom ideella organisationer är mer uthålliga och mindre känsliga för ekonomiska och politiska förändringar än företag och många offentliga institutioner är också den verksamhet som ideella organisationer bedriver mer uthållig och mindre känslig för förändringar i samhället, vilket gör att behovet av ideellt arbete bibehålls på en stabil nivå.¹³⁵ Till det kan läggas att vissa av civilsamhällets organisationer, så t.ex. folkbildningen och idrottsrörelsen, har fått långsiktigt och omfattande ekonomiskt och politiskt stöd från det offentliga.

Det är dock inte bara de ideella organisationernas behov av resurser som förklarar att det medborgerliga engagemangets omfattning och struktur förändras så pass lite. Även traditionella värderingar som uppmanar till skötsamhet och aktivt medborgarskap har historiskt bidragit till att människor gjort insatser som aktiva medborgare.¹³⁶ Även om dessa värderingar utmanas menar fortfarande mer än en tredjedel av befolkningen att det är moraliskt uppfordrande att arbeta ideellt. De ideella organisationerna utgör då tillsammans med folkrörelsetraditionens värderingar en infrastruktur som håller uppe det medborgerliga engagemanget.

Det civila samhället och staten – inflytande och påverkan

SUSANNE WALLMAN LUNDÅSEN

Syftet med detta kapitel är att ge en övergripande beskrivning av hur det svenska civilsamhällets organisationer har påverkat och fortfarande påverkar politiken nationellt och lokalt, vilket ger upphov till några följdfrågor: Hur påverkar beslutsfattarens syn på civilsamhällets organisationer hur de förhåller sig gentemot dessa organisationer? Hur påverkar civilsamhällesorganisationernas syn på sin roll i samhället hur de förhåller sig till politiken? Vad skiljer det nationella perspektivet från det lokala i detta avseende? Kapitlet inleds med ett övergripande nationellt perspektiv som följs av ett lokalt perspektiv och avslutas med ett mer framåtblickande avsnitt.

Politik och civilsamhälle – särintresse eller demokratisk förankring?

Hur de politiska beslutsfattarna förhåller sig till civilsamhällets organisationer kan ha betydelse för vilken typ av utrymme och ställning som civilsamhällesorganisationerna får i förhållande till det offentliga. Den strategi som beslutsfattarna anammar gentemot civilsamhällets organisationer kan påverkas av vilka typer av intressen som dessa organisationer anses företräda. Om de politiska beslutsfattarna föreställer sig att organisationer främst företräder särintressen, det vill säga att det civila samhällets organisationer försöker att påverka utformningen av politiken så att enbart den egna, snäva, gruppen gynnas, kan följderna bli att staten anpassar sin strategi utifrån detta antagande och försöker att hålla organisationerna så långt borta från beslutsfattandet som möjligt. Om statens företrädare betraktar organisationer som särintressen och att statens maktutövning bör spegla den allmänna viljan, blir varje försök från organisationernas sida att påverka politiken ett avsteg från vad som uttrycker allmänintresset. Att lyssna på särintressen skulle därmed innebära att åsidosätta allmänintresset.

Om organisationerna däremot uppfattas som företrädare för olika grupperns legitima intressen och att de besitter kunskaper om den egna gruppens be-

hov, kan det offentligas strategi anpassas utifrån detta antagande. I detta fall kan politiska beslutsfattare välja att kalla in parter till överläggningar eller att begära remisser eller skrivelser från civilsamhällets organisationer för att få deras åsikter. I detta fall kan beslutsfattarna uppfatta sin egen roll som att de bör ta emot och lyssna till organisationernas förslag för att bäst anpassa politiken efter medborgarnas förväntningar. Allmänintresset kan speglas genom att balansera olika gruppers intressen mot varandra.¹³⁷

I den mer samtida svenska politiska kulturen har samförstånd mellan olika parter eftersträvat snarare än konflikter. De politiska företrädare som helt stänger ute civilsamhällets organisationer riskerar att undergräva sin egen legitimitet genom att framstå som helt fjärmade från hur allmänheten vill att politiken ska genomföras. Den motsatta strategin, där staten öppet anpassar politiken efter organisationers krav på förändringar, riskerar också att bli ifrågasatt eftersom den kan uppfattas som viljelös och utformad av andra än politikerna själva.

Samarbete och konflikt

Det finns i Sverige en lång tradition av påverkansförsök riktade mot makthavare från olika organiserade intressen. Även innan de svenska folkrörelserna växte sig starka, försökte sammanslutningar och föreningar påverka politiken genom att kontakta politiker och genom att yttra sig i remisser och skrivelser för eller emot olika lagförslag. Det kunde exempelvis röra sig om företrädare för olika yrkeskategorier eller med ett modernt begrepp branschorganisationer som aktivt försökte påverka beslutsfattare särskilt på lokal nivå. Studier har lyft hur företrädare för olika intresseorganisationer, såsom fastighetsägare, hade formella och informella kontakter med beslutsfattare och utövade ett betydande inflytande över samhällsplaneringen och villkoren för exempelvis krediter till nybyggnationer redan under den senare delen av 1800-talet när urbaniseringen började att ta fart i stora delar av Sverige. Detta är ett exempel på att påverkansförsök av företrädare för olika typer av sammanslutningar gentemot beslutsfattare förekom tidigt i Sverige¹³⁸.

Ett vanligt sätt att beskriva samspelet mellan civilsamhällesorganisationerna och politiken är att organisationerna ger uttryck för sina ståndpunkter (intresseartikulering) gentemot de styrande och att dessa sedan för samman och väger olika gruppers krav mot varandra (intresseaggregering) innan de formulerar en ståndpunkt.

När Sverige stegvis gick mot ett ökat folkstyre under den senare hälften av 1800-talet och det tidiga 1900-talet bidrog de gryende folkrörelserna till att modernisera valkampanjer och att kräva att få sina åsikter representerade av sina folkvalda. Under folkrörelsernas framväxt var valsystemet annorlunda ut-

format, med majoritetsvals-system och enmansvalkretsar likt valen till det brittiska underhuset. Med enmansvalkretsar blir den kandidat som får flest röster i valkretsen vald och vinner mandatet. Historiker har beskrivit hur exempelvis nykterhetsrörelsen kunde peka ut en särskild kandidat som ansågs stå rörelsen nära och be medlemmarna att stödja denna kandidat. Ofta hade orter med starka folkrörelser ett högre valdeltagande än orter med relativt sett svagare folkrörelser. På orter där folkrörelserna var starka lyckades de ofta bättre med att mobilisera sina medlemmar till att rösta. I de fall kandidaterna inte levde upp till organisationernas krav på politiken kunde de riskera att bli utan organisationernas stöd i valkampanjen vid nästa val. Detta arbets-sätt med att dels mobilisera väljare till att stödja kandidater som står organisationen nära och sedan avkräva representanten lojalitet mot sina väljargrupper blir ett steg i framväxten av en modern åsiktsrepresentation och ett ansvarsutkrävande från väljarnas sida.¹³⁹ Som en kompromiss till den utvidgade rösträtten reformerades även valsyste-met från enmansvalkretsar till ett proportionellt valsyste-m. Därigenom ökade betydelsen av att ha en partiorganisation med närvaro runtom i landet eftersom rösterna nu behövde komma från tillräckligt stora andelar av befolkningen för att uppnå tillräckligt många mandat. Samarbetet mellan folkrörelser och partier fortsatte men under delvis andra former. Många folkrörelseaktiva kom också att engagera sig partipolitiskt.¹⁴⁰

Vissa studier har betonat att relationen mellan stat och vissa av de svenska civilsamhällesorganisationerna var präglad av konflikter. Detta rörde särskilt arbetsmarknadens organisationer. Konflikterna kulminerade med skotten mot de strejkande arbetarna i Ådalen den 14 maj 1931, och denna händelse blev en av startpunkterna för att försöka hitta en mer samförståndsorienterad politik. Fackförbunden inom LO bedrev via ABF folkbildning riktad mot de egna medlemmarna och där sådant som disciplin, fredliga överenskommelser på arbetsmarknaden och samarbete betonades. Samtidigt som sådana mer revolutionära begrepp som klasskamp tonades ned. Detta är en bidragande förklaring till att samarbete snarare än konflikt blev en möjlig strategi.¹⁴¹ I och med socialdemokratiens långa maktinnehav från andra världskrigets slut och som varade påföljande decennier inleddes en ny fas i relationerna mellan folkrörelserna och den institutionaliserade politiken. Samförstånd och visionen om ett folkhem blev tongivande i relationerna mellan stat och arbetsmarknaden organisationer.¹⁴²

Ett begrepp som används för att beskriva detta nära samarbete, som uppstod mellan staten och vissa utvalda organisationer i civilsamhället, är (ny-) korporatism. Genom att skapa ett nära samarbete mellan organisationer och stat slipper staten konflikter och i gengäld fattas politiska beslut som gynnar organisationerna. För arbetsmarknadens parter innebar detta att arbetsgivar-

organisationernas grupper, särskilt inom industrin, gynnades av direkta och indirekta statliga stöd. Exempelvis gjordes stora satsningar på infrastruktur som vägar och telekommunikation. För fackföreningsrörelsen innebar detta samarbete att avstå från konflikter och att aktivt försöka motverka ett kommunistiskt och syndikalistiskt inflytande över fackföreningarna samt en restriktiv lönepolitik. I gengäld fick fackföreningarnas medlemmar ta del av en utbyggd social välfärd, insatser vid nedskärningar inom industrin och reglerade villkor för exempelvis arbetsmiljö och arbetstid.¹⁴³ Relationen mellan stat och företrädare för vissa civilsamhällesorganisationer har ibland beskrivits som en slags bytesrelation som byggde på att båda parter hade något att vinna på att delta i samarbetet. De valda politiska representanterna var i behov av stöd från väljare för att kunna behålla makten vid nästkommande val. Civilsamhällets organisationer kunde uttrycka stöd för den förda politiken och därigenom, direkt eller indirekt, bidra till väljarnas stöd för det styrande partiet i nästa val. Stödet villkorades av att organisationerna, som nämnts ovan, fick gehör för krav på politiska reformer.¹⁴⁴

Under vissa perioder har detta samarbete framstått som så starkt att det har varit svårt att särskilja staten från civilsamhällets organisationer. Ibland används begreppet kooptering för att beskriva hur samarbetet mellan stat och civilsamhällesorganisationer blir så pass starkt att civilsamhällesorganisationen i det närmaste blir inlemmade i staten. Samarbetet mellan arbetsmarknadens olika organisationer och staten omfattade även den offentliga förvaltningen och i genomförandet av politiska beslut. Ett ofta omskrivet samarbete är att företrädare för SAF (Svenska Arbetsgivareföreningen) och fackföreningarna satt med i Arbetsmarknadsstyrelsens (AMS) beslutande organ och var med om att direkt påverka utförandet av arbetsmarknadspolitik under perioden efter andra världskriget fram till början av 1990-talet. Organisationerna var således representerade även i genomförandet av politiken, och ur detta uppstod svårigheter att dra gränsen mellan vad som utgjorde en fristående organisation och vad som utgjorde myndigheten (staten).

Mycket av det tidiga samarbetet mellan stat och organisationer baserades på underliggande förhoppningar och förväntningar om en ständig tillväxt och ständigt förbättrade levnadsvillkor för medborgarna. Detta förenat med en ökad tillströmning av medlemmar till organisationerna skapade spänningar inom dem. Spänningarna uppstod genom att olika medlemsgrupper hade olika och ständigt växande förväntningar på vad organisationerna skulle kunna erbjuda dem. Därutöver kunde fler medlemmar även innebära att medlemmarnas krav på hur deras intressen skulle tillvaratas blev mer heterogena och därmed svårare för civilsamhällesorganisationerna att representera och att tillfredsställa samtliga medlemsgrupper.

Förhållandet mellan staten och organisationerna blev återigen konfliktfyllt. Som ett uttryck för slutet på samförståndspolitiken lämnade slutligen SAF år 1992 AMS styrelser, och samarbetet mellan fack, näringsliv och stat övergick i en mer konfliktfylld fas. Det tidigare samarbetet hade enligt flera forskare kännetecknats av en ömsesidig tillit och respekt som inte längre fanns.¹⁴⁵ Uppbrottet från samarbetet mellan arbetsmarknadens parter i AMS kom av många att betecknas som slutpunkten för den svenska korporativa modellen. Detta har från forskarhåll beskrivits som att Sverige gått in i en mer pluralistisk fas, där flera organisationer har möjlighet att påverka politiken.¹⁴⁶ Utöver de förändrade relationerna mellan arbetsmarknadens parter bidrog även andra mer eller mindre samtida förändringar i omvärlden till att relationen mellan stat och intresseorganisationer förändrades. En annan sådan viktig utveckling var globaliseringen av marknaderna. I förlängningen bidrog denna utveckling till att staten hade mindre makt att ensamt påverka sådant som rörde arbetsmarknaden eller den ekonomiska utvecklingen. Därmed hade staten mindre möjlighet att erbjuda civilsamhällets organisationer politiska reformer.¹⁴⁷ Därutöver bröts det långa socialdemokratiska maktinnehavet och många politiska reformer genomfördes från 1990-talets början och framåt som har inneburit en större pluralism av utförare i bland annat välfärdssektorn.

Andra tecken på att de nykorporativa relationerna förändrades från perioden kring 1990-talets början var förändringar i utredningsväsendet. Offentliga utredningar utgjorde ofta en mötesplats och arena för olika organisationer och där olika gruppers intressen kunde balanseras mot varandra i gemensamma skrivelser kom att oftare bli ensamutredningar där civilsamhällets organisationer inte längre hade samma självklara representation.¹⁴⁸ Det finns tecken på att balansen mellan organisationer som företräder olika intressen har förändrats något över tid. Det innebär att fördelningen mellan olika organisationers representation har ändrats och att organisationer som företräder företag och serviceorganisationer har ökat sitt deltagande på bekostnad av intresseorganisationer. Snarare än ett totalt brott i relationerna mellan stat och civilsamhällesorganisationer tyder mycket på att relationerna har förändrats.¹⁴⁹

Inflytande bortom folkrörelserna

Förutom studier av de traditionella folkrörelsernas inflytande över politiken har forskare undersökt även andra nationella civilsamhällesorganisationers inflytande över politiken. En anledning till det stora intresset för arbetsmarknadens organisationer är att de har ansetts ha haft stora maktresurser. Fackföreningsrörelsen har kunnat hota med konflikter och strejker, och arbetsgivarföreträdarna har kunnat hota med utestängningar och ned-

läggningar av verksamheter om de inte får gehör för sina krav på politisk förändring. Organisationer som inte tillhör arbetsmarknadens parter har generellt sett ansetts som svagare eftersom de inte har haft lika stora maktresurser. Frågan är hur mycket inflytande grupper som inte tillhör arbetsmarknadens parter ändå kan utöva?

Organisationer som företräder många medborgare kan utöva makt och inflytande i kraft av att de företräder en stor väljargrupp och därigenom direkt eller indirekt kan hota med att rekommendera sina medlemmar att inte stödja partier som missgynnar deras intressen. Bland annat har pensionärsorganisationernas roll i utformningen av flera socialpolitiska reformer uppmärksamats. Under 1990-talet drev pensionärsorganisationer bland annat krav på större uppräknningar av pensionen än vad som ursprungligen var tänkt. Dessutom krävde de att hanteringen av bostadstillägget skulle förstärkas. Många av deras krav kom sedermera att vinna gehör i politiska beslut.¹⁵⁰ Trots dessa samband är det svårt att leda i bevis hur mycket inflytande en viss grupp har över en viss fråga.

Diabetesförbundet är ett exempel på en civilsamhällsorganisation som historiskt haft förmåga att utöva starkt inflytande. Som patientorganisation har förbundet varit framgångsrikt i att utverka tillgång till gratis insulin för diabetiker, och när förslag har framförts om att förändra detta, har förbundet medverkat till att sådana förslag hittills inte har genomförts delvis genom strategiskt påverkansarbete från förbundet.¹⁵¹

Professionalisering av organisationerna är en annan viktig faktor för framgångsrik påverkan. Experter har anställts för att arbeta på organisationernas kanslier. De har bidragit med bättre formulerade skrivelser och bättre och mer välargumenterade underlag. Samtidigt finns det en risk att medlemsinflytandet minskar på bekostnad av professionaliseringen.

En annan uppmärksam utveckling är hur EU-medlemskapet har påverkat det svenska civilsamhällets påverkanskanaler. I stället för att enbart arbeta för att påverka politiker i Sverige har företrädare för många organisationer även utnyttjat möjligheten att påverka via EU:s institutioner. Med EU-medlemskapet kom även sådant som lobbyism att uppmärksammas mer. Lobbyism är den typ av påverkansprocesser som sker utanför de formella institutionerna som exempelvis utredningsväsendet, och oftast sköts av konsulter å organisationernas vägnar. Gruppen av konsulter som vägleder och hjälper organisationer i påverkansprocesser har uppmärksamats och ibland benämnts som policyprofessionella. De policyprofessionella är den grupp som arbetar med påverkan på politiken, understundom som politiskt sakkunniga åt ett politiskt parti och i perioder som konsulter. Kännetecknande är att gruppen inte själva har valda förtroendeuppdrag utan oftare återfinns som ömsom

anställda på parti- eller regeringskansli, ömsom som konsulter som arbetar med uppdrag att påverka politiska beslutsfattare. Detta fenomen, att gå ut och in ur olika typer av roller som påtryckare och beslutsfattare, har beskrivits som ett slags politikens svängdörrar där samma personer går ut och in och under olika tidpunkter ikläder sig olika roller.¹⁵²

Organisationer har också utövat inflytande som medlemmar i rådgivande organ och brukarorgan. Numera finns till exempel pensionärsråd och tillgänglighetsråd i många av landets kommuner och ofta deltar organisationer i dessa olika former av brukarråd. Sättet att styra offentlig verksamhet under medverkan av företrädare för utomstående grupper, både i rådgivande organ och som utförare, har kommit att betecknas som en ny form av styrning. Nätverksstyrning eller *governance* är en beteckning som uttrycker sammanblandningen av offentliga aktörer, privata aktörer och civilsamhällesaktörer. Tanken är att blandningen av en rad organisationer och intressen tillsammans ska kunna lösa svåra samhällsproblem, exempelvis att undvika förslumning av miljöprogramsområden.¹⁵³ Det har framförts kritik mot att dessa former av styrning innebär att gränsen mellan politiker och andra aktörer suddas ut i beslutsfattandet, vilket innebär att det blir otydligt vem som är ansvarig och på vilket mandat besluten fattas. Det kan bli svårare för medborgarna att utöva insyn och att utkräva ansvar om makt flyttas till andra än de folkvalda organen.

Är alla organisationer lika?

Inställningen till samarbete och samverkan varierar mellan olika organisationer. Vissa organisationer ser det som sin uppgift att ha ett så stort inflytande över politiken som möjligt och samarbetar därför ofta och gärna med de politiska företrädarna och den offentliga förvaltningen. Detta kan ske genom att de sitter med i råd och organ som bistår politiker och offentlig förvaltning med underlag och synpunkter. Detta gäller både på nationell och på lokal nivå.

Ibland kan samarbetet med de politiska institutionerna och myndigheterna bli så tätt att organisationerna tas för givna av beslutsfattarna och uppfattas som att de närmast har en skyldighet att delta i vissa sammanhang. Organisationer med ett tätt samarbete med det politiska beslutsfattandet riskerar att betraktas mer som en del av det politiska beslutsfattandet än som en oberoende utomstående aktör.¹⁵⁴ I forskningen om intresseorganisationer görs ofta en åtskillnad mellan organisationer som är så kallade *insiders* och de som är *outsiders*. Definitionerna innehåller ofta både sådant som att tillhöra speciella nätverk med tillgång till beslutsfattare och hänvisningar till användningen av särskilda strategier för att utöva inflytande som i regel är mindre konfrontatoriska eftersom de har goda möjligheter till direkta kontakter med den offentliga förvaltningen och politiker. Organisationer som inte har tillgång till

denna typ av nätverk använder ofta andra typer av påverkansmetoder såsom protester för att skapa opinion till stöd för deras ståndpunkter.¹⁵⁵

Faran med att anpassa sig till de styrande politiska företrädarna är att organisationen förknippas med den politiska makten och fångas in i staten. Förutom risken att hållas ansvarig för förd politik finns risken att bli överlastad med arbetsuppgifter. Att medverka genom att avge yttranden och synpunkter på beslut kräver också en viss typ av professionell organisation. Mer resursstarka organisationer kan ha lättare att få gehör för sina krav än organisationer med mindre resurser.

Demokratiskolor eller fåtalsvälde?

Sedan folkrörelsernas framväxt har föreningsaktivitet också förknippats med medborgerlig fostran. Sett i detta perspektiv ska medborgarna genom sitt föreningsdeltagande både lära sig ett antal medborgerliga färdigheter såsom att författa skrivelser och organisera möten och lära sig hur demokrati fungerar rent praktiskt. Föreningarna ska dels skola medborgarna i demokratiska procedurer för beslutsfattande, dels fostra dem till ökad tolerans för andras åsikter och därmed också till att mildra varandras ståndpunkter.

Som nämnts har organisationerna professionaliserats för att hantera en förändrad och mer komplex verklighet. Till exempel har elitsatsande föreningar inom idrottsrörelsen blivit mer och mer företagslika och ibland rent av omvandlats till aktiebolag. Även i små föreningar, som ägnar sig åt exempelvis landsbygdsutveckling, förekommer liknande tendenser, och medlemmarna har svårt att utöva inflytande.¹⁵⁶ Frågan är således i vilken utsträckning föreningar kan fostra medborgare i demokrati om de själva har bristfällig intern-demokrati?

Det verkar heller inte finnas något samband mellan hur framgångsrika lokala organisationer är på att vinna gehör för sina krav och hur duktiga deras medlemmar blir i medborgerliga färdigheter och demokratiska procedurer. På det lokala planet kan små organisationer fungera likt strålkastare som uppmärksammar lokala problem. Studier från bland annat Malmö har visat på att de organisationer som haft medlemmar med utvecklade medborgerliga färdigheter inte alltid fått mest gehör för sina krav. En förklaring kan vara att de organisationer som fokuserar på medlemmarnas förmåga att kritisera rådande förhållanden inte alltid har förmåga att se vilka politiska prioriteringar som står på spel för beslutsfattarna.¹⁵⁷

Frågan om i vilken utsträckning som föreningslivet bidrar till demokratisk fostran eller bidrar till att undergräva toleransen för andras åsikter och till och med motarbetar ett demokratiskt styrelseskick debatteras återkommande. Vissa studier har pekat på att deltagare i grupper ofta förstärker var-

andras redan existerande åsikter snarare än att de blir mer fast övertygade i sina ståndpunkter.¹⁵⁸ Andra studier har lyft fram att möten som uppfattas som positiva mellan personer med olika bakgrund inom föreningslivet kan vara särskilt viktiga för tolerans hos unga som inte annars i sin vardag har positiva erfarenheter av personer med annan bakgrund.¹⁵⁹ Vad som ofta lyfts fram som problematiskt utifrån föreningslivets förmåga att skapa tolerans och förståelse mellan grupper, är att de flesta väljer att engagera sig i organisationer tillsammans med andra som på ett eller annat sätt har likartade intressen som de själva har. Om så sker är möjligheten att faktiskt möta andra som är annorlunda än en själv begränsad.¹⁶⁰

Det lokala perspektivet

Oftast betraktas organisationers förmåga att påverka politiken ur ett nationellt perspektiv trots att kommunerna har utgjort och fortfarande utgör en central mötesplats för medborgare, föreningar och förtroendevalda. Den kommunala politiken skiljer sig delvis åt från den nationella politiken i och med det senare intåget för de politiska partierna i kommunernas fullmäktige. Det var först efter avskaffandet av de kommunala stämmorna i de mindre kommunerna som partipolitiken gjorde sitt stora intåg även på det lokala planet. Vid de stora kommunsammanslagningarna förändrades det kommunala politiska livet även på andra sätt. Avståndet mellan väljare och representanter ökade och andelen professionella politiker växte på bekostnad av fritidspolitiker.

Enligt historikern Peter Aronsson¹⁶¹ har forskarvärlden i stor utsträckning valt att beakta hur Sverige växte fram ett nationellt (uppifrån-) perspektiv men att det är minst lika relevant att betrakta framväxten av den svenska demokratin ur ett lokalt perspektiv. Medborgarna skolades och formades i demokrati på det lokala planet som i stor utsträckning byggde på en tanke om gemenskap, där alla som definierades som skötsamma medborgare fick delta.

Till en del lever arvet från det förflutna fortfarande kvar i kommunerna eftersom de nationella politiska partierna har haft en något svagare ställning och att mer praktiska frågor som rör den kommunala verksamheten ofta har dominerat på bekostnad av mer ideologiska visioner.¹⁶² Det är på den kommunala arenan som oväntade partipolitiska allianser kan uppstå och nya politiska partier ofta kan ta sig in. I styret av kommunerna förekommer allianser mellan partier som ännu inte förekommit på riksplaneln.

Idealbilden av hur den pragmatiska inställningen kan fungera kommunalt kan vara att olika intressen i det civila samhället, enskilda medborgare och de politiska partierna gemensamt debatterar och i samspel når fram till hållbara och väl förankrade beslut. Baksidan av detta skulle vara att grupper från det civila samhället i koalition med de politiska beslutsfattarna utverkar förmåner

till varandra och att det råder nepotism och vad som skulle kunna betraktas som korrupsion.¹⁶³ Det finns forskning som pekar på att avståndet mellan politikernas och medborgarnas åsikter är mindre i de kommuner där det finns en stor andel föreningar per invånare.¹⁶⁴ Detta skulle kunna tolkas som att medborgarna i kommunerna med relativt sett många föreningar också har tätare band till sina förtroendevalda politiker. Många kommunpolitiker är även aktiva inom det lokala föreningslivet utanför det egna partiet. Ju tätare band, desto tätare är även kontakten och desto oftare får politiker ta emot klagomål och önskemål om politisk förändring.

En central fråga är vad som är att betrakta som politik och vad som inte är politik. Ofta sammanförs och likställs begreppet politik med politiska partier, och inte minst gäller detta på det lokala planet. Att bilda ett lokalt medborgarnätverk i syfte att påskynda planerna om en förändrad dragning av vägen genom orten och att försöka påverka lokala politiker genom skrivelser och demonstrationer behöver inte vara partipolitik, men det är ett försök att påverka politiken i en bestämd riktning. Mindre uppenbara exempel är hur lokala föreningar kontakter politiker för att få större kommunala stöd och förbättrade eller nya kommunala anläggningar. Idrottsrörelsen spelar ofta en stor roll lokalt, både socialt (som fritidsaktivitet för många, främst ungdomar) och som en sammanhållande och identitetsskapande faktor. Att minska stödet till idrotten kan å ena sidan vara kontroversiellt, å andra sidan kan byggande av nya stora idrottsanläggningar också uppfattas som kontroversiellt och ställas mot andra prioriteringar i den offentliga välfärden. De kommunala politikererna är i de flesta små och medelstora kommuner inte anonyma utan träffar sina väljare i vardagliga situationer där de får stå till svars för den förda politiken. Studier har visat att ju mindre kommunerna är, desto mer ökar de personliga kontakterna med medborgare som försöker att påverka beslut.¹⁶⁵

De kommunala beslutsfattarna har ett visst handlingsutrymme i hur bidragen till lokala civilsamhällesorganisationer ska hanteras eftersom lagstiftningen inte reglerar att detta är något som kommunen måste utföra. Detta kan sättas i jämförelse med kommunernas obligatoriska uppgifter som till exempel att tillhandahålla skola och socialtjänst. Det kommunala självstyret medger att kommunerna, inom lagens gränser, mer självständigt kan besluta hur de ska ta sig an frågor som bidrag till föreningar. Vid en ekonomisk lågkonjunktur har kommuner i landet valt olika strategier. I vissa kommuner har de direkta kommunala bidragen till föreningslivet helt ställts in, medan andra kommuner har valt att behålla eller utöka bidragen även i kristider. Nedskärningar i bidrag till föreningar ställs ofta mot personalneddragningar i den kommunala verksamheten. Hur lokala organisationer inom det civila samhället kan påverka den lokala politiken beror på den kommunala förvalt-

ningens inställning. Flera studier har visat hur den kommunala förvaltningen har fungerat som grindvakter. Föreningars och medborgarnätverks försök till påverkan har stött på motstånd främst bland de kommunala tjänstemännen.¹⁶⁶ Huruvida civilsamhällets organisationer får bidrag eller inte från det offentliga kan ha betydelse för i vilken mån de öppet kritiserar de styrande. En tendens är att civilsamhällesorganisationer som erhåller offentliga bidrag för sin verksamhet i mindre omfattning är öppet kritiska mot de styrande än de som inte erhållit motsvarande bidrag.¹⁶⁷

Organisationer som har en pågående samverkan med kommunen uppfattar att de har lättare att få gehör när de tar kontakt med politiker och anställda i den kommunala förvaltningen. Detta kan i viss mån vara en självförstärkande process där organisationer och kommuner som i stort är nöjda med hur samarbetet fungerar också väljer att fortsätta att samarbeta medan de organisationer som är missnöjda väljer att avsluta samarbetet. Andra faktorer som påverkar hur kommunen styrs kan också inverka på i vilken mån lokala organisationer uppfattar att de kan påverka lokala beslutsfattare. Det finns vissa belägg för att långvarigt lokalt maktinnehav kan bidra till att öka avstånden mellan grupper som har starka band till de styrande och de som har sämre relationer till de styrande.

Organisationer som verkar i kommuner som långvarigt har styrts av samma parti eller partier uppfattar i viss mån att de har svårare att påverka politiker och tjänstepersoner i kommunen. En tolkning är att detta kan bero på att långvarigt maktinnehav kan innebära att stabila relationer etableras mellan de styrande och valda delar av det lokala civilsamhället. De civilsamhällesorganisationer som inte har etablerade relationer med lokala beslutsfattare kan därför uppfatta att de har svårare att komma till tals. I de fall kommuner styrs av blocköverskridande koalitioner kan föreningar uppfatta att de har svårare att påverka kommunpolitikerna. Detta kan bero på att sådana koalitioner kräver mer förhandling mellan de styrande partierna och därför kan de ha något svårare att komma till beslut gentemot externa organisationer som försöker påverka dem.¹⁶⁸

En delvis förändrad värld

Stora förändringar i Sverige och omvärlden har påverkat det civila samhällets organisationer. Berlinmurens fall satte sina spår även hos svenska organisationer. I och med kollapsen av östblocket försvann en reell alternativ modell till marknadsekomin. Om betoningen under 1970-talet för många traditionella folkrörelser låg på ett medlemsinflytande och deltagande i beslutsfattandet, förändrades detta under 1990-talet då vissa civilsamhällesorganisationer blev allt mer professionaliserade och betraktade medlemmarna mer som kunder

än som medlemmar. Denna typ av organisationer skulle framför allt tillhandahålla service till medlemmarna och mindre vara företrädare för deras åsikter. Exempelvis har Hyresgästföreningen pekats ut som en organisation som har förändrats i denna riktning.¹⁶⁹

Betyder den ökade användningen av internet något för det civila samhället eller inte? Studier visar att de svenska föreningarna försöker att behålla ett slags folkrörelseperspektiv, även på internet, med interaktiva diskussionsforum för medlemmarna men att aktiviteten på dessa forum ofta är låg. Som mötesplats verkar således inte internet kunna ersätta traditionella föreningar. Snarare verkar internet kunna utgöra en möjlighet till ökad opinionsbildning. Med relativt små medel kan skickliga organisationer väcka opinion och föra debatt kring vissa frågor på ett mer direkt sätt än tidigare. Dock har även de negativa aspekterna av aktivism på nätet återkommande hamnat i fokus. Extrema organisationers rekrytering av anhängare och påverkanskampanjer där avsändare utger sig för att vara gräsrotsorganisationer men egentligen är företrädare för företag (så kallad *astroturfing*) eller rentav främmande makt är några exempel på problematiska aspekter.

Ytterligare en väsentlig förändring är att Sverige har fått en större befolkning främst genom en ökad invandring. Den ökade andelen av befolkningen, som är utrikes födda eller med båda föräldrar utrikes födda, har delvis påverkat det civila samhället. Nya organisationer har uppstått i Sverige. En fråga för framtiden är i vilken utsträckning dessa organisationer anpassar sig till den rådande folkrörelsetraditionen. Ett starkt styrmedel är utformandet av offentliga bidrag till civilsamhällets organisationer. Återkommande förs det fram argument för behovet av att det offentliga på nationell och lokal nivå måste verka för att organisationer som är kritiska till det demokratiska styrelseskicket eller står för hat eller hot mot olika grupper inte får offentliga bidrag.

Religionsfriheten var en aktuell fråga när folkrörelserna bildades. Därefter har den länge varit inaktuell i den svenska debatten för att på senare år återigen aktualiseras i takt med att den religiösa mångfalden i befolkningen ökat främst genom invandring. Grupperns rätt att praktisera och ge uttryck för sin religiösa tillhörighet i vardagen har debatterats. I den svenska lagstiftningen har detta kommit till uttryck som ett bejakande av minoritetsgruppers rätt att behålla och gestalta sina traditioner.¹⁷⁰ Det har ifrågasatts om medborgare verkligen har fasta religiösa eller kulturella identiteter och om en lagstiftning inte snarare låser fast grupper vid specifika religiösa eller kulturella tillhörigheter.

Är medborgarskapet främst ett uttryck för individuella friheter och skyldigheter eller är respekten för individen avhängig även av respekten för individens tillhörighet till en specifik kultur eller tradition? Ett växande dilemma för

de styrande är att väga samman grupper krav på särskilda rättigheter i kraft av exempelvis minoritetsstatus med grundläggande individuella fri- och rättigheter. Spänningen ligger i att ge olika grupper ökade särskilda rättigheter och samtidigt bevara skyddet för grundläggande universella fri- och rättigheter såsom yttrandefrihet.

Frågan är om det finns likheter mellan perioden för grundandet av väckelserörelsen och frikyrkorna och dagens situation. Om 1800-talets konflikter gällde friheten att få utöva religion utanför statskyrkan, är dagens konflikter något mer mångbottnade. Det rör sig dels om kampen för religionens plats i ett starkt sekulariserat samhälle, dels om konflikter som uppstår med en större religiös mångfald.

Avslutningsvis

Användningen av civilsamhällesorganisationer för att kollektivt försöka påverka den förda politiken har varit ett återkommande inslag i den samtida svenska politiska historien. Beskrivningar av den historiska utvecklingen har pekat på hur relationerna mellan staten och civilsamhällesorganisationerna ömsom har varit konfliktfylld, ömsom har varit präglad av täta band mellan stat och utvalda civilsamhällesorganisationer. Viljan till samarbete mellan civilsamhällesorganisationer och stat har delvis varit beroende av vilken ställning som civilsamhällesorganisationerna har haft gentemot staten, antingen som representanter för viktiga breda intressen eller som smala särintressen. Vilka organisationer som har betraktats som särintressen respektive allmänintressen har varierat med de politiska företrädare som har tolkat den rådande allmänna opinionen och som har haft intressen av att föra politiken i en viss riktning. Vilka civilsamhällesorganisationer som har haft en stark ställning gentemot beslutsfattare har också varierat över tid. Även civilsamhällesorganisationerna har haft olika strategier för hur de ska förhålla sig till beslutsfattare. Täta samarbeten kan leda till inflytande samtidigt som inflytandet kan komma med en kostnad av förlorad självständighet och förväntad lojalitet med beslutsfattare.

Påverkansförsök och samarbeten har inte enbart varit begränsade till den nationella nivån utan har redan tidigt pågått även på lokal nivå. Även för civilsamhällesorganisationer som verkar i kommunerna pekar forskning på att samarbete med det offentliga, det vill säga kommunen, kan vara en framgångsrik strategi som möjliggör för organisationerna att utöva ett större inflytande på lokala politiker och tjänstepersoner. Resurser i form av föreningsbidrag kan också medföra en minskad benägenhet att kritisera makthavare.

Huruvida civilsamhällets organisationer kan bidra till att fostra samhällsmedborgarna i demokrati är omtvistat. Mycket talar för att medborgare med

större intresse för politik och samhällsfrågor också dras till sådana organisationer där de får utlopp för dessa intressen. Organisationernas förmåga att sammanlänka medborgare och vid behov beslutsfattare kan i sig utgöra en viktig infrastruktur i en demokrati.

Avslutning

JOHAN VON ESSEN

Under de drygt tio år som förflutit sedan den första utgåvan av *Det svenska civilsamhället – en introduktion* har det svenska samhället förstås förändrats på många sätt. Det är varken möjligt eller meningsfullt att diskutera allt som påverkat det svenska samhället sedan 2010. Så, istället för att översiktligt resonera om hur det svenska samhället har förändrats ska jag dröja vid att konflikt-nivån har stigit i många länder – så också i det svenska samhället.¹⁷¹

Som en följd av finanskrisen 2007–2008 drabbades många länder av ekonomiska svårigheter vilket ledde till politisk instabilitet och konflikter inte minst i Europa, även om Sverige drabbades lindrigare än många andra länder. År 2010 bröt den så kallade arabiska våren ut och destabiliserade länder i Nordafrika, Mellanöstern och på arabiska halvön. De krig och den terror som följde gjorde att flyktingströmmarna till Europa ökade. De som flydde riskerade sina liv och EU ställdes inför en flyktingkatastrof som splittrade dess medlemsländer. Sverige, liksom Tyskland, valde att ta emot fler flyktingar än andra länder, men den generösa svenska linjen förbyttes dramatiskt i november 2015 till en mycket restriktiv politik. Både de många flyktingar som hann komma till Sverige innan gränsen stängdes och den mycket restriktiva flyktingpolitik som sedan följde gav upphov till en upprörd debatt om Sveriges ansvar för flyktingar. Dessutom har det politiska landskapet förändrats under det senaste decenniet genom att partier på dess ytterkanter har tillkommit eller vuxit. Även klimatförändringarna har påverkat det svenska samhället. Det har gjort att frågor om hur vi ska ställa om till ett hållbart samhälle har hamnat i förgrunden men också bidragit till en ibland uppskruvad kritisk diskussion om vilken forskning vi bör lita på. På ett liknande sätt har diskussionen under 2020 och 2021 om den så kallade coronastrategin givit upphov till ifrågasättande och kritik i media, bland politiker och från organisationer i det svenska civilsamhället. Även om Sverige inte har polariserats på samma sätt som många andra länder har konfliktnivån på den s.k. kulturella värde dimensionen, alltså kring frågor som berör mångkultur,

identitet, globalisering och migration ökat sedan 2014. Dessutom har både den affektiva polariseringen och sorteringen ökat så att tonläget har hårdnat och positioner inom den politiska och offentliga debatten har blivit mer distinkta.¹⁷²

De frågor som skapar konflikter har påverkat det svenska civilsamhället på olika sätt eftersom dess organisationer ofta är engagerade i ståndpunkter som berör identitet, mångkultur, globalisering och migration, men också för att civilsamhällets organisationer ibland förväntas vara lösningen på utanförskap, konflikter och polarisering. Den så kallade flyktingkrisen 2015 påverkade civilsamhället i och med att människor mobiliserades för att ta emot flyktingar vilket gjorde att nätverk och nya organisationer etablerades.¹⁷³ Men även den ibland hätska debatten om mänskliga rättigheter, nationalstaten och vilka som bör få tillgång till samhällets resurser har påverkat det svenska civilsamhället eftersom den förs inom politiska partier, humanitära organisationer, trossamfund och andra ideella organisationer. Att strukturer och normer som tagits för givet har utmanats och ifrågasatts har inneburit att aktivism för identitets- och rättighetsfrågor har fått större utrymme i den mediala och politiska offentligheten. Även religion har blivit ett konfliktområde i och med den ofta hätska kritik som riktas mot konfessionella friskolor samt att trossamfund som inte uppfyller demokratikriteriet har fått statsbidrag vilket ledde fram till en översyn av statens stöd till trossamfund.¹⁷⁴ Även den globala uppvärmningen har påverkat civilsamhället eftersom den format sociala rörelser som Fridays for Future och Extinction Rebellion.

Att konflikter fått ett allt större medialt och politiskt utrymme i det svenska samhället gör att det finns skäl att återvända till den avslutande diskussionen i 2010 års utgåva av *Det svenska civilsamhället – en introduktion*. Vi påminde då om att förhållandet mellan det svenska civilsamhället och staten var konfliktfyllt under senare delen av 1800-talet i och med att folkrörelserna växte sig starka och utmanade den bestående ordningen. Den första konfliktfyllda fasen följdes dock av en strävan efter samförstånd. I och med att socialdemokratien kom att forma svensk politik kom folkrörelserna bli en del av det framväxande folkhemmet. Den mångfald av organisationer – både till form och verksamhetsinriktning – som präglade det svenska associationslivet under mitten av 1800-talet kom därför i skymundan för de demokratiska och medlemsbaserade organisationer och de former av aktivt föreningsliv som bidrog till att forma det moderna Sverige.¹⁷⁵

Lars Trägårdh beskriver hur förgivettagna och traditionella föreställningar om samhälle, stat och medborgerlighet utmanades när civilsamhällesbegreppet dök upp i Sverige i början av 1990-talet. Detta nya, eller nygamla, begrepp öppnade för en både förvirrad och vital debatt om vad det är att vara medborgare och hur man kan förstå samhället. Debatten om civilsamhällesbegreppet

fördes bl.a. i media och inbegrep ett 30-tal personer, främst journalister och samhällsdebattörer men också akademiker och politiker. Debatten hade självklart sin grund i större och mer genomgripande förändringar än i det faktum att civilsamhällesbegreppet dök upp i det svenska samtalet. Men begreppet möjliggjorde nya utgångspunkter för ett politiskt samtal som inte självklart kunde placeras i traditionella höger- och vänsterpositioner. Ett exempel på denna mångtydighet är att det inte var självklart om civilsamhället innebar en nedmontering av den gemensamma välfärden och att det demokratiska samtalet privatiserades eller om det öppnade för fördjupad demokrati och medmänsklig omsorg.¹⁷⁶ Debatten under det tidiga 1990-talet kretsade främst kring frågor om hur den gemensamma välfärden bör organiseras och produceras. Men dessa frågor kom också att beröra gränserna för statens ansvar och den institutionaliserade politikens möjligheter och hur samhällets institutioner förhåller sig till organiska gemenskaper som familj och vänkrets. Därmed kom den debatt som följde på civilsamhällesbegreppets inträde i det svenska samtalet att beröra grundläggande teman i förhållandet mellan samhälle och individ, för att knyta an till Einarssons och Wijkströms kapitel kan vi säga att begreppet bidrog till en omförhandling av det svenska samhällskontraktet, och när sådana teman blottläggs, kan de leda till välgörande politiska oenigheter.

I 2010 års utgåva argumenterade jag för att civilsamhällesbegreppet tycktes ha förlorat den politiska kraft det hade haft under 1990-talet. I stället för att framstå som en förvirrande och ibland provocerande mångfald av organisationer, som får människor att samtala om och engagera sig i det samhälle de vill leva i, hade civilsamhället, eller i alla fall vissa av dess organisationer, fogats in i förnuftiga samverkansformer för att kunna bidra med välfärd, demokrati och integration. Drygt tio år senare och inte minst i kontrast mot de konflikter som präglade det offentliga samtalet är civilsamhällesbegreppets förmåga att väcka politisk debatt fortfarande tämligen tillbakadragen. Det är värt att notera att Demokratirådets rapport om Polariserings i Sverige endast diskuterar politiska partier och väljarsympatier för att spåra polarisering bland medborgarna, men söker sig inte vidare ut bland andra organisationer och annat engagemang i civilsamhället.¹⁷⁷ Civilsamhället uppfattas alltså inte främst som en politisk konfliktarena och de organisationer som är stora nog att synas i akademiska studier och media förväntas fortfarande bidra med katastrofinsatser, medmänsklighet, integration, demokratiskolor och folkhälsa.

Från civilsamhälle till ideell sektor

Sedan civilsamhällsforskningen etablerades vid svenska lärosäten under tidigt 1990-tal har även de forskare som varit verksamma inom detta forskningsfält bidragit till att forma förståelsen av det svenska civilsamhället.

Den svenska forskarvärlden visade till en början viss skepsis till civilsamhällesbegreppet. Forskarnas misstänksamhet kom sig inte minst av oviljan att befatta sig med ett normativt begrepp som var förknippat med politiska positioner.¹⁷⁸ Samtidigt erbjöd inte det etablerade folkrörelsebegreppet något riktigt bra alternativ eftersom det avser vissa bestämda organisationer och idékomplex. De som ville utvidga forskningsfältet och studera organisationer utanför folkrörelserna var då tvungna att finna ett vidare begrepp eller finna sig i att folkrörelserna fortsatte att vara den norm som de måste förhålla sig till. Dessutom var även folkrörelsebegreppet inskrivet i en viss idé om det svenska samhället och var därför inte heller politiskt oskyldigt.

I det dilemma som uppstod i valet mellan civilsamhälle och folkrörelse erbjöd begreppet den *ideella sektorn* andra möjligheter. Med idén om en avgränsad sektor av samhället, som kan studeras på samma sätt som andra samhällssektorer, var det möjligt att närma sig de ideella organisationerna och det ideella arbetet med en mer förutsättningslös upptäckarlust. Många forskare ville helt enkelt utforska det rika och i stora stycken utforskade sociala landskap som utbreddes när man även räknade in andra organisationer och handlingar än de som rymdes i folkrörelsebegreppet.¹⁷⁹ Genom att ta sin ansats i begreppet "den ideella sektorn" kunde forskarna gå vidare utan att riskera att fastna i de politiska diskussioner som var förknippade med civilsamhällesbegreppet. Det var inte nödvändigt att ta hänsyn till om de ideella organisationerna hörde till någon särskild rörelse, om de hade någon viss organisatorisk form eller om de ens var moraliskt acceptabla. Forskarna kunde också mer förutsättningslöst studera människors ideella arbete. Därmed kom ideellt arbete inte bara att omfatta det traditionella aktiva medlemskapet som att sitta i styrelser, administrera eller vara ledare. I befolkningsstudierna om medborgerligt engagemang inkluderades alla de insatser som människor gör frivilligt för andra utan att få betalt. Denna vidgade och mer förutsättningslösa ansats var nödvändig och gav ny kunskap om det svenska samhället. Eftersom forskningen inte försvor sig åt någon specifik normativ idé om samhället framträdde ett vidare föreningsssverige som visade sig rymma mycket mer än de folkrörelser som många av oss växt upp med.

Lars Trägårdh skriver att den svenska civilsamhällesforskningen redan från början tog starkt intryck av det internationella akademiska samtalet som till en början dominerades av forskare från anglosaxiska länder och därför lånade in modeller och begrepp som påverkade förståelsen av det svenska civilsamhället. Befolkningsundersökningarna om medborgerligt engagemang och studierna om organisationslivet i civilsamhället är två exempel på detta. Redan 1992, i den första befolkningsundersökningen om medborgerligt engagemang användes begreppet "frivilligt arbete" istället för "aktivt medlemskap" som var det begrepp som hade använts tidigare.¹⁸⁰ Därmed kom individens handlingar att

ställas i centrum istället för dess infattning i en organisation. Det gav som sagt ett rikare och mer mångfacetterat resultat men innebär samtidigt att folkrörelsetraditionens utgångspunkt i organisationen utmanades. Även studierna om det svenska organisationslivet tog redan från början intryck av den internationella forskningen då de använde ICNPO för att klassificera det civila samhällets organisationer.¹⁸¹ Den internationella ICNPO klassificeringen är inte utformad efter den svenska folkrörelsetraditionen, men genom att använda den kunde resultaten från studierna av det svenska organisationslivet jämföras med resultat från andra länder.¹⁸² Det finns förstås många orsaker till att det svenska civilsamhället har förändrats, att civilsamhällesforskningen redan från början kopplade upp sig på det internationella akademiska samtalet är ett bidrag till denna förändring.

Fyra perspektiv på det svenska civilsamhället

I sitt kapitel ställer Lars Trägårdh frågan om huruvida det språkliga skiftet från folkrörelser till civilsamhälle visar på en politiskt retorisk och praktisk förändringsprocess som utmanar uppfattningen om den svenska välfärdsstaten med dess nära förhållande mellan demokratiska medlemsorganisationer och den offentliga sektorn. Trägårdh menar att civilsamhällesbegreppet var mer än ett språkligt begrepp och att med det följde en radikalt annorlunda idé om hur förhållandet mellan staten och det vidare samhället bör gestaltas eftersom det var förknippat med och format av ett nordamerikanskt och neoliberalt tankegods.

Trägårdh ger en översikt av hur det vi idag kallar civilsamhället växte fram under tidigt 1800-tal i det svenska samhället. Det rika och brokiga associationsliv som utgjorde det tidiga civilsamhället kom under senare delen av 1800-talet att överskuggas av de folkrörelser som växte fram. Eftersom folkrörelserna kom att bidra till att det svenska samhället förändrades och under lång tid kom att stå socialdemokratiska regeringar nära har folkrörelsetraditionen präglat hur ideella organisationer bör vara organiserade och vad de ska syssla med. Liksom Susanne Wallman Lundåsen visar Trägårdh hur de folkrörelser som tidigare utmanat makten kom att liera sig med den och bidra till det socialdemokratiska folkhemmet och välfärdsstaten. Både Wallman Lundåsen och Trägårdh pekar på att den korporatistiska relationen mellan den svenska statsmakten och folkrörelserna både kan tolkas som att staten koloniserade och dominerade folkrörelserna och som att folkrörelserna genom sin förtroendefulla relation med staten kunde påverka och därmed demokratisera statsmakten. Det finns goda argument för båda tolkningarna vilket gör den korporatistiska ordningen som växte fram under 1930-talet mångtydig och komplex.

Men den kraftfulla legering mellan statsmakt och folkrörelser som formerade det starka samhället och en ambitiös välfärdsstat bar också i sig fröet till det motstånd som kom att växa fram. Både de politiska protesterörelser som dök upp 1968 och senare civilsamhällesbegreppets inträde i den svenska debatten under tidigt 1990-tal var reaktioner på den starka staten med krav på decentralisering och närdemokrati. Trägårdh påminner om att kritiken mot den starka staten både kom från höger och vänster på det politiska spektrumet. Såväl Timbro som SSU anammade "civilsamhället" som ett alternativt begrepp till det starka samhället, men laddade begreppet med olika föreställningar om det goda samhället. Men Trägårdh visar att civilsamhällesbegreppet är mer komplext än att ha förespråkare både till vänster och höger, eftersom det rymmer två helt olika perspektiv på förhållandet mellan staten och det vidare samhället. Trägårdh återvänder till den fråga han ställde inledningsvis genom att hävda civilsamhällesbegreppets inträde i det svenska akademiska och politiska samtalet kom att föra med sig en liberal förståelse av förhållandet mellan staten och samhället där civilsamhället är garanten för en moralisk kritik av och motvikt till en alltför expansiv stat. Han menar dock att en sådan förståelse av civilsamhället är en anglosaxisk import som passar illa med en neo-Hegeliansk svensk tradition där staten till syvende og sidst garanterar förnuft och ordning vilket tillåter civilsamhället att vara en samhällssfär där individer och grupper är fria att försöka realisera sina partikulära intressen utan att ta hänsyn till allmännyttan.¹⁸³ Det innebär att civilsamhällesbegreppet, i och med dessa två tolkningar, bär på en inneboende motsättning som skulle kunna ge upphov till fler debatter och konflikter om hur vi tänker oss ett gott samhälle.

I det första av bokens två helt nyskrivna kapitel visar Torbjörn Einarsson och Filip Wijkström hur organisationslivet i det svenska civilsamhället har förändrats mellan 1992 och 2014. För att visa hur civilsamhällets omfattning och förhållandet mellan organisationer verksamma inom olika fält inom det svenska civilsamhället har förändrats tar Einarsson och Wijkström sin utgångspunkt i ekonomiska mått som organisationernas verksamhetskostnader och antalet anställda. Kapitlet visar hur det svenska civilsamhället präglas av en ekonomisk expansion i och med att verksamhetskostnaderna har ökat kraftigt, både i absoluta tal och i relation till BNP. Även antalet anställda i civilsamhällets organisationer har ökat, både i absoluta tal och i relation till arbetskraften. Det har också skett en tyngdpunktsförskjutning mot välfärdsproduktion under perioden eftersom det är i organisationer som är verksamma inom vård, skola och omsorg som antalet anställda har ökat. Kapitlet visar dock inte i vilken utsträckning välfärdsproduktionen är offentligt finansierad. Samtidigt har antalet anställda minskat inom organisationer som är verksamma på arbets-

marknaden och inom miljöfältet samt intresseorganisationer och politiska organisationer. Den förändringsprocess som kallats ”från röst till service” har alltså inte bara fortsatt utan också ökat.¹⁸⁴ Liksom Trägårdh menar Einarsson och Wijkström att nygamla fenomen som filantropi, men också frivillighet, har fått en större betydelse vilket utmanar folkrörelsetraditionens betoning av medlemskapet.

Trots att konflikter förknippade med mångkultur, identitet, globalisering och migration har blivit tydligare i det svenska samhället sedan 2014 visar författarna att det ekonomiska omfånget av nya röstorganisationer inte är tillräckligt för att synas i materialet. Om det är så att organisationer som driver nya politiska frågor fått ökad betydelse så syns alltså inte det i ekonomiska mått. Om det är så att den ökade konfliktnivån på den kulturella värdedimensionen inte påverkar civilsamhällets organisationer eller om de agerar på ett sätt som inte innebär att de växer i ekonomiska mått är en angelägen fråga för framtida forskning.

Sammantaget menar författarna att de tämligen omfattande förändringar av det svenska civilsamhället som de redovisar utmanar och förändrar folkrörelsetraditionen och är ett uttryck för en pågående omförhandling av det svenska samhällskontraktet. De pekar därmed bortom förändringen av organisationslivet i civilsamhället och uppmanar läsaren att överväga vilka långtgående konsekvenser dessa förändringar kan leda till och, får man förmoda, vilka bredare samhällsprocesser dessa förändringar är uttryck för.

Einarssons och Wijkströms avslutande uppmaning har beröringspunkter med Trägårdhs argument att den importerade liberala förståelsen av civilsamhället som ett alternativ till och motvikt mot staten och den offentliga sektorn passar in på 1990-talets avreglering av den svenska välfärden. Den kritik mot en allt för stark statsapparat och krav på decentralisering som bar fram civilsamhälletsbegreppet öppnade för de avregleringar som möjliggör för organisationer i civilsamhället att producera välfärdstjänster vilket kan komma att kräva fler anställda, ökad professionalisering och leda till att civilsamhället växer i ekonomiska mått. Trots 1990-talets avregleringar blev dock inte civilsamhället den betydande producent av välfärd i det svenska samhället som många hoppades på.¹⁸⁵ Men den förändring som Einarsson och Wijkström beskriver har förstås påverkat civilsamhället, eftersom antalet anställda ökar vilket torde leda till att vissa organisationer professionaliseras och kan komma att utgöra den (nya) normativa modell som civilsamhällets organisationer förväntas leva upp till och sträva efter.

I det andra helt nyskrivna kapitlet redogör Johan von Essen och Lars Svedberg för det medborgerliga engagemanget mellan 1992 och 2019 genom att beskriva hur ideellt arbete, givande och politiskt deltagande formerats i det

svenska civilsamhället under 27 år. Dessutom ägnas den grupp som aldrig arbetat ideellt, och i det avseendet står utanför det civila samhället, särskilt intresse. Till skillnad från kapitlet om organisationslivet har omfattningen och strukturen av medborgerligt engagemang förändrats mycket lite under perioden och kännetecknas därför snarare av stabilitet än förändring. Mellan 1992 och 2019 oscillerar andelen av den vuxna befolkningen som arbetar ideellt mellan 48 och 53 procent. Både 2014 och 2019 har omkring 80 procent av befolkningen skänkt pengar till ett ideellt ändamål och givandet är tämligen spritt i befolkningen. Andelen av befolkningen som aldrig har arbetat ideellt förändras inte heller påtagligt. Mellan 2009 och 2019 svarar en knapp fjärdedel av befolkningen att de aldrig har arbetat ideellt och i det avseendet står utanför det civila samhället. Det är en något större andel kvinnor än män som aldrig har arbetat ideellt vilket antyder att förutsättningarna för att arbeta ideellt skiljer sig mellan män och kvinnor.

Även andelen av befolkningen som gjort insatser i en social rörelse eller ett politiskt parti ligger tämligen stabil och omfattar omkring sex procent av befolkningen. Den ökade konfliktnivån på den kulturella värdedimensionen har alltså inte påverkat hur stor andel av befolkningen som arbetar ideellt för politiska partier och sociala rörelser. Varken i ekonomiska mått eller i andelen av befolkningen som arbetar ideellt påverkas de organisationer som skulle kunna expandera av ett ökande intresse i identitets- och rättighetsfrågor.

Att det ideella arbetets omfattning och struktur har förändrats tämligen lite under en så pass lång period är oväntat med tanke på att det svenska samhället har förändrats sedan det tidiga 1990-talet. För att förklara stabiliteten föreslår författarna att "civilsamhällets infrastruktur" upprätthåller och stabiliserar det ideella arbetet och andra former av medborgerligt engagemang. Eftersom antalet ideella organisationer inte förändras dramatiskt och att behovet av resurser därmed inte heller förändras påtagligt föreslår författarna att stabiliteten kan förklaras av att ideella organisationers förmåga att rekrytera personer som arbetar ideellt håller uppe och stabiliserar det ideella arbetet. Ideella organisationer tillsammans med vanor som integrerar det ideella arbetet i människors vardag och värderingar som gör att det kan uppfattas som uppfordrande utgör då civilsamhällets infrastruktur.

De två kapitel som behandlar organisationer och medborgerligt engagemang visar att vissa aspekter av det svenska civilsamhället tydligt förändras medan andra förändras mycket lite. Eftersom de två undersökningsserierna är gjorda vid olika tillfällen, med olika metoder och studerar olika empiriska fenomen, organisationer respektive medborgerligt engagemang, är det vanskligt att tolka de skillnader som framträder om man lägger resultaten från de två serierna bredvid varandra. Med det sagt finns det ändå skäl att kortfattat

resonera kring de olikartade bilder av det svenska civilsamhället som de två undersökningsserierna visar upp.

Organisationsstudierna visar på stora förändringar i form av ekonomisk expansion, ett ökat antal anställda och en tyngdpunktsförskjutning från in-tresseorganisationer till organisationer verksamma inom välfärdsservice. Befolkningsundersökningarna visar däremot på små förändringar vad gäller hur stor andel av befolkningen som arbetar ideellt hur det fördelar sig mellan olika organisationskategorier. Samtidigt har antalet personer som arbetar ideellt ökat eftersom andelen av befolkningen som arbetar ideellt ligger stabilt samtidigt som befolkningen (15 och 84 år) har ökat med knappt 19 procent mellan 1992 och 2019. Även om vi tar hänsyn till befolkningsökningen har ekonomin i organisationslivet expanderat eftersom den ökat mer än BNP och antalet anställda har ökat i relation till den samlade arbetskraften. Den mest påtagliga skillnaden är dock att den utveckling från röst till service, mätt i andel av de anställda, som organisationsstudierna visar inte återfinns i resultaten från befolkningsundersökningarna, mätt i andel av de ideella.

Att ekonomin expanderar, antalet anställda ökar och att det sker en tyngdpunktsförskjutning från röst mot service tycks alltså inte påverka hur stor andel av befolkningen som arbetar ideellt och hur det fördelas mellan organisationskategorier. En förklaring kan vara att ekonomin och det medborgerliga engagemanget i civilsamhället påverkas av olika dynamiker. De möjligheter vi har för att göra jämförelser mellan de två undersökningsserierna ger inte utrymme för långtgående slutsatser, men några frågor kan ställas för ett fortsatt samtal som tar sin utgångspunkt i befolkningsundersökningarna och organisationsstudierna.

Einarsson och Wijkström skriver att omkring 10 procent av alla organisationer i civilsamhället har anställda och av dessa har de flesta inte fler än mellan en och fyra anställda. Det innebär att 90 procent av civilsamhällets organisationer inte har anställda. Bland de som inte har anställda finns ideella föreningar som har styrelser med förtroendevalda, som behöver personer som tar ansvar för ledning och administration samt bedriver verksamhet som kräver praktiska insatser och är därmed beroende av personer som arbetar ideellt. Befolkningsundersökningarna visar inte om de som arbetar ideellt gör det i organisationer som har anställda eller inte men ideellt arbete förekommer förstås även i ideella organisationer med anställda. Men vi kan anta att de flesta som arbetar ideellt är verksamma i ideella organisationer som inte har anställda alls eller endast några få eftersom de utgör den absoluta majoriteten av alla ideella organisationer.¹⁸⁶

Oavsett om ideella organisationer är små eller stora, resursstarka eller inte försöker de utvecklas och anpassa sig till sin omgivning. Men vi kan anta att de

flesta mindre ideella organisationer som inte har någon eller bara några få anställda och som därför är beroende av ideellt arbete inte har samma förutsättningar att agera och förändras som organisationer som har många anställda och en så pass stor ekonomi att de syns i organisationsstudierna. I så fall kan det vara så att den stabilitet som befolkningsundersökningarna visar på är ett uttryck för att en stor mängd mindre organisationer utan tillräckliga ekonomiska resurser för att kunna ha anställd personal inte förändras tillräckligt mycket för att påverka det ideella arbetet. Att verksamhetskostnaderna och antalet anställda ökar i civilsamhället och att det sker det en tyngdpunktsförskjutning från röst till service skulle i så fall kunna innebära att en viss del av organisationerna i det svenska civilsamhället förändras rejält medan en annan del inte förändras på samma sätt. Som Einarsson och Wijkström påpekar består de stora federationerna både av den nationella nivåns professionaliserade förbundskanslier och av mindre lokalföreningar som inte har samma ekonomiska förutsättningar. Är den tolkning av resultaten från de två undersökningsserierna som antytts här riktig finns det inte bara skillnader *mellan* organisationer utan också *inom* stora federationer där lokalavdelningar har helt andra förutsättningar än den nationella nivån med tillgång till ett förbundskansli med anställd personal.¹⁸⁷ Vi bör alltså fråga oss vilken del av civilsamhället vi talar om när vi säger att det expanderar eller är stabilt.

Susanne Wallman Lundåsen diskuterar i sitt kapitel olika aspekter av det inflytande och påverkan som staten och civilsamhället har haft på varandra i det svenska samhället. Som nämnts i samband med Trägårdhs kapitel är det alltså frågan om en ömsesidig påverkan vilket gör relationen mellan staten och civilsamhället komplex och mångtydig. Under senare delen av 1800-talet utmanade folkrörelserna makten och bidrog till att det svenska samhället förändrades, men med tiden kom de att stå den institutionella politiken och statsapparaten nära.

Korporativismen har dock sedan länge försvagats och sedan 1990-talet har förhållandet mellan civilsamhället och staten allt mer präglats av mot-sättningar, vilket Wallman Lundåsen påpekade redan i 2010 års utgåva. Att intresseorganisationer som tidigare påverkat staten och politiska beslut genom offentliga utredningar och genom att vara remissinstanser lägger mer vikt vid kommunikationsinsatser, lobbying och bildar tankesmedjor, samt att de så kallade policyprofessionella i högre grad påverkar politiken är ett uttryck för att relationen mellan stat och civilsamhälle förändrats. Men det inte bara den tidigare så samarbetsinriktade relationen mellan civilsamhälle och stat har förändrats. Även inom civilsamhället förekommer det konflikter, så har t.ex. landsbygdsforskningen uppmärksammat konflikter inom det lokala civilsamhällets ideella organisationer.¹⁸⁸ Frågan hur denna utveckling kom-

mer att påverkas av att den ekonomiska ojämlikheten ökat i Sverige vilket kan leda till ökad misstänksamhet mot den institutionaliserade politiken och att populistiska rörelser växer.¹⁸⁹

Sedan det tidiga 1930-talet har organisationer i det svenska civilsamhället bidragit till stabilitet och motverkat konflikter genom samarbete med och en nära relation till staten. Frågan är om organisationer i det svenska civilsamhället även i framtiden kan skapa samförstånd och tillit för att på så sätt motverka polarisering och konflikt eller om civilsamhället tvärtom i allt större utsträckning kommer att utgöra en konfliktarena där grupper och organisationer ställs mot varandra.

Civilsamhällets politiska återkomst – än en gång?

I avslutningen av den förra utgåvan menade vi att när väl civilsamhällesbegreppet hade accepterats användes det för att formera en politik där civilsamhället kunde bidra med välfärd, integration, innovationer och en vital demokrati. Att civilsamhället också rymmer en mångfald av organisationer, verksamheter och ideologier som inte passar in på politikens förväntningar kom då att hamna i bakgrunden. Därför menade vi att civilsamhällesbegreppet riskerade att avpolitiserats. Men vi kunde också konstatera att begreppet fortsatte att ge upphov till politiska diskussioner och därför tycktes ha kvar något av sin politiska kraft.

Drygt tio år senare finns denna dubbelhet kvar. Det tycks vara så att de organisationer som är tillräckligt resursstarka för att ha anställda har lättare att uppfylla de krav på kvalitet och förutsägbarhet som ställs på välfärdstjänster och att civilsamhället fortsätter att expandera inom välfärdsområdet. Men det är mer oklart hur det är med de organisationer i civilsamhället som inte har stora ekonomiska resurser och många anställda.

Vi har inte tillräckligt mycket kunskap om i vilken utsträckning organisationer utan större resurser och många anställda försöker anpassa sig för att bli relevanta och få bidrag eller om de fortsätter bedriva sin verksamhet som de alltid har gjort. Eftersom villkoren för civilsamhällets organisationer tycks skilja sig åt kan det vara så att sådana organisationer som har möjlighet att erbjuda tjänster som efterfrågas kan upprätthålla samarbete med det offentliga medan organisationer som inte kan erbjuda sådana tjänster blir allt mindre relevanta för statligt och kommunalt stöd. Hur det myller av små och lokala organisationer som också finns i civilsamhället kommer att förändras är svårt att överblicka. En del av dem förändras förmodligen inte utan fortsätter som de alltid har gjort eftersom de är förankrade i lokalsamhällets traditioner och ger möjlighet till rekreation, fritidsintressen och sociala sammanhang. Bland dessa organisationer finns också de som utvecklar alternativa livsstilar och

idéer och samlar medlemmar och aktivister för att utmana det etablerade samhället genom att driva sina politiska visioner, ibland i konflikt med det omgivande samhället. I den mån civilsamhällets också rymmer sådana organisationer kommer det fortfarande vara en politisk samhällsfär, men det kommer inte bara bidra till stabilitet och tillit utan också till konflikt.

FÖRFATTARNA

Johan von Essen är professor i livsåskådningsforskning med inriktning mot civilsamhällesstudier vid Centrum för civilsamhällesforskning, Ersta Sköndal Bräcke högskola. Johans forskning har länge kretsat kring den betydelse medborgligt engagemang har för dem som är engagerade och hur det förhåller sig till övergripande samhällsideologier.

Torbjörn Einarsson är forskare i organisation och ledarskap på Handelshögskolan i Stockholm (HHS) där han disputerade 2012 på avhandlingen *Membership and Organizational Governance*. Torbjörn är idag verksam vid Stockholm Center for Civil Society Studies där hans nuvarande forskning handlar om förändringar i civilsamhällets struktur och betydelse, pågående såväl som historiska. Han har i sin forskning även utvecklat intresse för organisering och styrning av stora medlemsorganisationer samt för välfärdsproduktion i civilsamhällets regi.

Seniorprofessor *Lars Svedberg* är verksam vid Ersta Sköndal Bräcke högskola. Hans forskning handlar dels om civilsamhället och dess sociala dimensioner och dels om utsatta gruppers villkor. Han har tillsammans med Johan von Essen skrivit kapitlet om det medborgerliga engagemanget.

Professor *Lars Trägårdh* disputerade 1993 i historia vid UC Berkeley med en avhandling om folkbegreppet i Sverige och Tyskland. Mellan 1994 och 2003 tjänstgjorde han vid Barnard College, Columbia University och numera är han knuten till Ersta Sköndal Bräcke högskola där han forskar och skriver om det svenska samhällskontraktet, social tillit och spänningen mellan medborgarskap och mänskliga rättigheter. Lars har skrivit kapitlet som behandlar det svenska civilsamhällebegreppets idéhistoria.

Susanne Wallman Lundåsen är docent i statsvetenskap och verksam vid Centrum för kommunstrategiska studier vid Linköpings universitet. Hennes forskning har berört civilsamhällets roll i den lokala demokratin, föreningsdeltagande och politiskt deltagande samt betydelsen av kontakter mellan grupper i civilsamhället för sådant som mellanmänsklig tillit.

Filip Wijkström är verksam som docent vid Handelshögskolan i Stockholm där han sedan början på 1990-talet har studerat det civila samhället och dess organisationsliv. Han leder verksamheten vid Stockholm Center for Civil Society Studies och intresserar sig i sin forskning särskilt för civilsamhällets roll och betydelse i olika regimer och verksamhetsfält samt för de idéburna organisationernas styrning och ledning. Filip är aktiv i den internationella forskarmiljön inom sitt fält, handleder doktorander och undervisar i change management, men han medverkar ofta även i utbildningar och kurser för personer i styrelser och ledningsgrupper i den ideella sektorn.

NOTER

- 1 Publikationer som redovisar resultaten från dessa studier presenteras i kapitel 3 och 4.
- 2 För denna debatt se till exempel, Antman 1993; Svedberg 1996 och Trägårdh 1999.
- 3 Reuter 2012.
- 4 se till exempel Hvenmark & von Essen 2019.
- 5 Taylor 1990.
- 6 Se von Essen & Sundgren 2012.
- 7 Se till exempel Linder 1988.
- 8 Se till exempel Bengtsson 1999.
- 9 Amnå 1995; Wijkström 2001.
- 10 Trägårdh 1999.
- 11 Jansson 1985, s. 238.
- 12 Lundkvist 1977. För en noggrann inventering av svensk forskning om folkrörelser, se Jan Larssons genomgång i Vetenskapsrådet 2003.
- 13 Om frågan om välgörenhet, individens oberoende och alliansen mellan stat och individ, se Berggren och Trägårdh 2006.
- 14 Ringmar 2002.
- 15 Heckscher 1946, s. 255.
- 16 Rothstein 1992.
- 17 Johansson 1952, s. 244.
- 18 Trägårdh 2007.
- 19 Trägårdh 2010.
- 20 Isling 1978, s. 13.
- 21 För FNL-rörelsen, se Salomon 1996.
- 22 För R-förbunden, se Adamson m.fl. 2004.
- 23 Bengtsson 2004, s. 56.
- 24 Burenstam-Linder 1983.
- 25 I Linder 1988.
- 26 Linder 1988.
- 27 Linder 1988.
- 28 Arvidsson, m.fl. 1990.
- 29 Zetterberg 1993.
- 30 Se Antman 1993.
- 31 Zetterberg 1993.
- 32 Marcusdotter 1994, s. 41.
- 33 Bengtsson 2006; Antman 1993.
- 34 Eneroth & Olsson 1993.
- 35 Eneroth & Olsson 1993.
- 36 Regeringskansliet 1999, s. 10.
- 37 Meeuwisse 1999, s. 13.
- 38 Amnå 2005, s. 20.
- 39 Blennberger 1993.
- 40 Maktutredningen 1990; Pettersson, Westholm & Blomberg 1989.
- 41 Se kapitel i denna bok av Einarsson & Wijkström samt von Essen & Svedberg
- 42 Lundström 2004, s. 7–8.
- 43 Aronsson & Trägårdh 1995.
- 44 Trägårdh 2010.
- 45 Hegel 1820/1991.
- 46 Somers 1995.
- 47 Trägårdh 2010.
- 48 Pagrotsky m.fl. 2009, s. 6.
- 49 Här presenteras resultat av en mångårig studie finansierad av civilsamhällets organisationer. Vi tackar för detta stöd och för förtroendet att än en gång kunna genomföra denna undersökning. Stort tack även till Johan von Essen för uppmuntran och noggranna redaktionella kommentarer.
- 50 Samarbetet koordinerades initialt genom *The international Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project* vid the Johns Hopkins University i Baltimore, USA.
- 51 Den första heltäckande studien av den ideella sektorn och dess organisationsliv finns redovisad i böcker på engelska och svenska (Lundström & Wijkström 1997; Wijkström & Lundström 2002). De följdes under 2002 upp med nya data (Wijkström & Einarsson 2006) samt en studie där stiftelseväsendet får en separat analys (Wijkström & Einarsson 2004).
- 52 *Den ideella sektorn i omförhandlingen av samhällskontraktet*, Wijkström, Einarsson, Falk, Friberg, Lundström, Sjöstrand & Reuter (under utgivning 2021).
- 53 Se Henrekson m.fl. 2020 för en utvecklad diskussion av begreppet civilsamhällesregim i ett svenskt sammanhang. Se även Salomon & Anheier 1998; Enjolras 2009.

- ⁵⁴ Lundström & Wijkström 1997; Lundström & Svedberg 2003; Amnå 2006; Wijkström & Einarsson 2006; Trägårdh 2011; Lundberg 2012; von Essen & Wallman Lundåsen 2015; Sjöstrand 2018.
- ⁵⁵ Jansson 1985; Qvarsell 1993; Micheletti 1994; Trägårdh m.fl. 2013; Gustavsson 2016; Friberg m.fl. 2018; Wijkström 2016; se även Wijkström m.fl. under utgivning 2021.
- ⁵⁶ Se t.ex. Meeuwisse & Sunesson 1998; Amnå 2005; Wijkström & Einarsson 2006; Rothstein & Trägårdh 2007; Hvenmark 2010; Linde 2010; Johansson & Johansson 2012; Lundström & Wijkström 2012; Norberg & Redelius 2012; Reuter 2012; Trägårdh 2012; Lundberg 2014; Johansson, Arvidsson & Johansson 2015; Wijkström 2017; Linde & Scaramuzzino 2017; Henriksen, Strømsnes & Svedberg 2019b.
- ⁵⁷ Se t.ex. boken *Civilsamhället i samhällskontraktet* (Wijkström 2012a) samt Trägårdh 2011.
- ⁵⁸ Vår definition utgår från 5 kriterier för en ideell organisation (structural-operational definition): (i) formell *juridisk person*; (ii) *privat* och institutionellt skild från staten; (iii) *icke-vinstutdelande* (får inte dela ut ekonomiskt överskott till chefer eller ägare); (iv) *självstyrande* med egen kontroll över sina aktiviteter, samt (v) *frivillig* utan krav på obligatorisk anslutning samtidigt som det förekommer någon form av ideellt engagemang, t.ex. gåvor, oavlönat styrelsearbete eller annan insats, se Lundström & Wijkström 1995a; Einarsson & Wijkström 2019 samt United Nations 2003, s. 17.
- ⁵⁹ Genom ICNPO (International Classification of Nonprofit Organizations) får varje organisation (juridisk person) en kod som anger den typ av verksamhet som bedrivs: t.ex. idrott, fackligt arbete eller utbildning. I samma kategori samlas organisationer med likartad verksamhet (t.ex. kyrkor eller folkhögskolor) oavsett om de också ingår i andra sammanhang (t.ex. funktionshinderrörelsen eller ett idrottsförbund). Kategorierna förs sedan ihop i ett antal bredare ICNPO-klasser (Tabell 2).
- ⁶⁰ Vi har fått stor hjälp att besvara våra enkäter av många personer på föreningar och stiftelser. Detta är ovärderligt för oss som forskare då variationen är stor mellan organisationer av olika storlek och typ, men också mellan fält. Studien bygger vidare på en i det närmaste heltäckande förteckning över organisationslivet med tillgång till unika uppgifter om såväl antal organisationer som antal anställda i dessa.
- ⁶¹ Uppgifterna är kompletterade med uppgifter för Svenska kyrkans stift och församlingar redan från och med år 1992. Vi har alltså för att underlätta jämförbarheten över tid inkluderat såväl antal anställda som verksamhetskostnader för Svenska kyrkans olika enheter (församlingar och stift) i våra beräkningar från 1992. Detta trots att Svenska kyrkan är en statskyrka – och därmed en del av svenska staten – ända fram till år 2000, och formellt inte en del av den ideella sektorn förrän i samband med millennieskiftet.
- ⁶² Inklusive organisationer med den juridiska formen registrerat trossamfund, som t.ex. omfattar Svenska kyrkans alla församlingar och stift men även många andra samfund.
- ⁶³ På det sätt vi klassificerar organisationerna med bas i den verksamhet som de bedriver säkerställer vi att organisationer med olika juridisk form – men med likartad verksamhet (t.ex. ett vårdhem, en församling eller en förskola) – hamnar i samma ICNPO-kategori. De föreningar och stiftelser vi studerar kan även äga aktiebolag – genom vilket t.ex. en lokalförening eller församling kan driva café eller förskoleverksamhet. Eller så kan de själva formellt vara kontrollerade eller ägda av en eller flera andra ideella organisationer (som ett studieförbund, en tidning eller ett fastighetsbolag). Varje juridisk person förses dock med en egen ICNPO-kod utifrån den primära verksamhet som de bedriver (se Tabell 2).
- ⁶⁴ Inklusive organisationer med den särskilda juridiska formen registrerat trossamfund, som t.ex. omfattar Svenska kyrkans alla

- församlingar och stift men även många andra samfund.
- ⁶⁵ Utifrån den definition av en ideell organisation vi arbetar med inkluderas endast de mindre, nystartade ekonomiska föreningar som är verksamma utanför de fält där etablerade kooperativa företag inom detaljhandel, boende och jordbruk dominerar. Dessa föreningar kan t.ex. vara brukarkooperativ, som ett föräldrakooperativt daghem, eller sociala arbetskooperativ.
- ⁶⁶ Dessa aktiebolag svb är dock en marginell företeelse i svensk ideell sektor. Sammanlagt har färre än 70 organisationer (med i genomsnitt tio anställda) valt denna nya form. Istället dominerar det vanliga aktiebolaget bland de ”ideella koncernerna”.
- ⁶⁷ SOU 1987:33, s. 21.
- ⁶⁸ En anledning till att det är svårt att bestämma totalt antal ideella organisationer, och till olika skattningar, är att många ideella föreningar är mycket små, men också för att dessa uppstår och försvinner i relativt högt tempo, dessutom utan att vare sig ”födelse” eller ”frånfälle” behöver registreras. I början av 1990-talet genomfördes en stickprovsstudie i sex kommuner för att skatta de lokala föreningar som inte fångades upp i myndigheternas register (Wijkström m.fl. 1995). Genom att extrapolera resultaten från denna stickprovsstudie beräknades totalt antal oregistrerade ideella föreningar i Sverige till runt 58 000. När de lades till de övriga kategorierna uppskattades sektorns population år 1992 till drygt 180 000 organisationer (Lundström & Wijkström 1997).
- ⁶⁹ Sedan några år publicerar också SCB civilsamhällsstatistik. De utgår i grunden från samma definition och klassifikations-system som vi. Vad som ryms inom ramen för civilsamhället är dock komplext och till viss del går det att göra olika tolkningar både av vilka organisationer som ryms inom civilsamhället och till vilken ICNPO-kategori en organisation hör. När vi jämför studier från andra länder ser vi att denna typ av skillnader i tolkning inte är ovanlig. Då man vid SCB har valt delvis annorlunda tolkningar än vad vi gjorde i tidigare studier är våra data inte jämförbara. En av de största skillnaderna – som påverkar uppskattningen av antalet organisationer – tycks vara att SCB väljer att inkludera drygt 30 000 bostadsrättsföreningar medan vår tolkning av definitionen gör att vi inte inkluderar dem.
- ⁷⁰ Se t.ex. Hvenmark 2008; Einarsson, S. 2012 eller Einarsson, T. 2012.
- ⁷¹ SOU 1987 samt Wijkström & Lundström 2002, s. 186, inklusive Kooperationen.
- ⁷² Hvenmark 2008.
- ⁷³ Olsson, Jeppsson Grassman & Svedberg 2006; von Essen & Svedberg 2020.
- ⁷⁴ Lundström och Wijkström 1997; Jeppsson Grassman 1993.
- ⁷⁵ Wijkström & Lundström 2002, s. 83; Einarsson, T. 2012 samt Wijkström 2016.
- ⁷⁶ Se t.ex. Sjöstrand 2018.
- ⁷⁷ Wijkström 2016.
- ⁷⁸ Wijkström & Einarsson 2004, s. 79.
- ⁷⁹ Wijkström & Einarsson 2018, s. 1907.
- ⁸⁰ Vi inkluderar inte alla intressebolag med ideell organisation som ägare, utan endast bolag som ägs till minst 50 procent av organisationer som ingår i ideella sektorn.
- ⁸¹ Se t.ex. Wijkström, Einarsson & Larsson 2004; Friberg m.fl. 2018.
- ⁸² För att kunna jämföra vårt material över tid så har vi inkluderat uppgifter för Svenska kyrkan redan från år 1992. För ett så rättvisande underlag som möjligt har anställda i några av de största organisationerna med blandad verksamhet vidare fördelats på olika fält. För t.ex. Svenska kyrkan har vi kodat den gudstjänstfirande och förkunnande verksamheten i kategorin *Religion* (präster), medan diakonernas verksamhet kodas under Social omsorg och kyrkomusiken förs till fältet Kultur, idrott och rekreation.
- ⁸³ Lundström & Wijkström 1997.
- ⁸⁴ Wijkström & Einarsson 2006.
- ⁸⁵ Wijkström & Einarsson 2006, se även Lundström & Wijkström 1995b; 1997.

- ⁸⁶ Många organisationer delar upp och bedriver sin verksamhet i tydligt åtskilda juridiska personer (t.ex. en friskola för sig och ett behandlingshem för sig) vilket underlättar vårt arbete.
- ⁸⁷ Se t.ex. Lundström & Wijkström 1997 samt Reuter 2012.
- ⁸⁸ von Essen & Svedberg 2020.
- ⁸⁹ Se t.ex. Friberg m.fl. 2018; Karlsson 2020 eller Åberg, Einarsson & Reuter 2020.
- ⁹⁰ Se James 1989 eller Boli 1991. För diskussion, se Wijkström 1997 eller Lundström & Wijkström 2012.
- ⁹¹ Lundström & Wijkström 1997, s. 1.
- ⁹² Se Salamon & Sokolowski 2003 för liknande resultat.
- ⁹³ Wijkström & Lundström 2002, s. 166.
- ⁹⁴ Se t.ex. Bäckström 2020.
- ⁹⁵ Wijkström 2012b. Se även Trägårdh 2007; 2011.
- ⁹⁶ Befolkningsundersökningarna om medborgerligt engagemang har genomförts 1992, 1998, 2005, 2009, 2014 och 2019. Resultaten har bl.a. presenterats i följande publikationer, Jeppsson Grassman 1993; Jeppsson Grassman & Svedberg 1999; Olsson, Svedberg & Jeppsson Grassman 2005; Svedberg, Jegermalm & von Essen 2010; von Essen, Jegermalm & Svedberg 2015; von Essen & Svedberg 2020.
- ⁹⁷ Qvist, Folkestad, Fridberg & Wallman Lundåsen 2019.
- ⁹⁸ SOU 2020:46.
- ⁹⁹ Reuter, Wijkström & von Essen 2012.
- ¹⁰⁰ Wilson 2000.
- ¹⁰¹ I befolkningsundersökningarna 1992 och 1998 ingick personer mellan 16 och 74 år, från 2005 omfattade undersökningarna personer mellan 16 och 84 år.
- ¹⁰² se Jeppsson Grassman & Svedberg 2007.
- ¹⁰³ Jegermalm & Jeppsson Grassman 2009.
- ¹⁰⁴ Eftersom man kan göra mer än en typ av insats i en organisation summerar inte procentandelarna till 100 procent
- ¹⁰⁵ Sedan 1992 har vi frågat efter ideellt arbete i offentlig sektor, men från 2014 också i nätverk och inom ramen för en anställning. Därför är procenttalen innan 2014 satta inom parentes.
- ¹⁰⁶ Dessa påståenden användes första gången 1994 inom den s.k. Eurovolstudien (Gaskin & Davis Smith 1995; se också Jeppsson Grassman & Svedberg 1995). De svarande fick ange en siffra mellan 1 och 4 där 1 betyder "tar avstånd helt" och 4 "instämmer helt". De värden som redovisas i tabellen motsvarar den sammanlagda andelen av befolkningen som svarat alternativ 3 eller 4.
- ¹⁰⁷ Ambjörnsson 1988.
- ¹⁰⁸ se von Essen, Frederiksen & Loga 2019 för skandinaviska resultat.
- ¹⁰⁹ Andreoni & Payne 2003.
- ¹¹⁰ Einolf 2017.
- ¹¹¹ Vamstad, Sivesind & Boje 2019.
- ¹¹² Vamstad 2015.
- ¹¹³ Wiepking & Handy 2015.
- ¹¹⁴ von Essen, Jegermalm & Svedberg 2015.
- ¹¹⁵ Vamstad, Sivesind & Boje 2019.
- ¹¹⁶ Vamstad, Sivesind & Boje 2019.
- ¹¹⁷ Vamstad, Sivesind & Boje 2019.
- ¹¹⁸ Vamstad 2015.
- ¹¹⁹ se löpande statistisk för politiskt deltagande från SCB för 2018.
- ¹²⁰ se tex SOU 2016:13.
- ¹²¹ se Proposition 2009/10:55.
- ¹²² Amnå 2008, s. 12.
- ¹²³ Till sociala rörelser har vi fört miljö-, kvinno-, hbtq- och fredsorganisationer samt organisationer för internationella frågor och lokala aktionsgrupper.
- ¹²⁴ Genom en multipel regressionsanalys som syftar till att mäta vilken inverkan varje variabel har vid kontroll av övriga variabler.
- ¹²⁵ se t.ex. SCB 2018.
- ¹²⁶ I det här fallet de som i genomsnitt gör insatser under minst 10 timmar per månad.
- ¹²⁷ Wallman Lundåsen 2020.
- ¹²⁸ se t.ex. Wollébæk & Strømsnes 2008.
- ¹²⁹ Med mer omfattande insatser avser vi här de som arbetar mer än tio timmar per månad. Metodologiskt gör vi detta genom att genomföra några så kallade binära logistiska regressionsanalyser som mäter vilken inverkan varje variabel har för sig vid kontroll av övriga variabler.

- ¹³⁰ Man kunde uppge fler än ett alternativ.
- ¹³¹ se t.ex. Jeppsson Grassman & Svedberg 2007.
- ¹³² Denna ansats bygger på en så kallad explorativ klusteranalys där vi utgår från de individer som säger sig aldrig ha gjort några insatser i 2019 års undersökning för att försöka finna någorlunda homogena grupper. Individerna utgör grund för denna kategorisering och man utgår från mått på likhet och distans.
- ¹³³ von Essen, Jegermalm & Svedberg 2015; von Essen & Svedberg 2020; Henriksen, Strømsnes & Svedberg 2019b.
- ¹³⁴ SCB 2019.
- ¹³⁵ se Seibel & Anheier 1990.
- ¹³⁶ Ambjörnsson 1988; Ekström von Essen 2003.
- ¹³⁷ Naurin 2001.
- ¹³⁸ Back 1967.
- ¹³⁹ Lundkvist 1977.
- ¹⁴⁰ Lundkvist 1977.
- ¹⁴¹ Jansson 2012.
- ¹⁴² Larsson 2008.
- ¹⁴³ Larsson 2008.
- ¹⁴⁴ Öberg, m.fl. 2011.
- ¹⁴⁵ Rothstein 1992.
- ¹⁴⁶ Lewin 1992.
- ¹⁴⁷ Öberg m.fl. 2011.
- ¹⁴⁸ Lundberg 2015.
- ¹⁴⁹ Lundberg 2017.
- ¹⁵⁰ Feltenius 2004.
- ¹⁵¹ Söderholm Werkö 2008.
- ¹⁵² Garsten, Rothstein & Svallfors 2015.
- ¹⁵³ Hedlund & Montin 2009.
- ¹⁵⁴ Boström 2001.
- ¹⁵⁵ Lundåsen 2020.
- ¹⁵⁶ Jonsson 2005.
- ¹⁵⁷ Nilsson 2007.
- ¹⁵⁸ Hooghe 2001.
- ¹⁵⁹ Laurence 2020.
- ¹⁶⁰ Wallman Lundåsen 2018.
- ¹⁶¹ Aronsson 1999.
- ¹⁶² Bäck, Offerdal & Aars 2005.
- ¹⁶³ Jämför med Aronsson 1999.
- ¹⁶⁴ Wohlgemuth 2006.
- ¹⁶⁵ Johansson m.fl. 2007.
- ¹⁶⁶ Lindberg 2005; Nilsson 2007.
- ¹⁶⁷ Arvidson, Johansson & Scaramuzzino 2017.
- ¹⁶⁸ Wallman Lundåsen 2020.
- ¹⁶⁹ Eek 2006.
- ¹⁷⁰ ”Etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas” (lag 2002:903).
- ¹⁷¹ Oscarsson, Bergman, Bergström & Hellström 2021.
- ¹⁷² a.a.
- ¹⁷³ Se t.ex. Turunen & Weinryb 2017.
- ¹⁷⁴ von Essen 2019; SOU 2018:18.
- ¹⁷⁵ Jansson 1985.
- ¹⁷⁶ Se Svedberg 1996 för olika positioner i diskussioner om civilsamhällets roll för välfärden.
- ¹⁷⁷ Oscarsson, Bergman, Bergström & Hellström 2021.
- ¹⁷⁸ Se t.ex. Ahrne 1998; Lindberg 2005; Sörensen 2006.
- ¹⁷⁹ Se Jan Larssons översikt av den tidiga civilsamhällesforskningen i Vetenskapsrådet 2003.
- ¹⁸⁰ se till exempel Häll 1994.
- ¹⁸¹ Se kapitel 3 för en beskrivning av ICNPO klassificeringen.
- ¹⁸² ICNPO klassificeringen har också använts för att jämföra medborgerligt engagemang i Sverige, Norge och Danmark, se Henriksen, Strømsnes & Svedberg 2019a.
- ¹⁸³ Se också Trägårdh 2010.
- ¹⁸⁴ Se till exempel Wijkström & Lundström 2002.
- ¹⁸⁵ Se Wijkström & Lundström 2012; Sivesind 2016.
- ¹⁸⁶ se också Fladmoe, Eimhjellen, Sivesind & Arnesen 2019.
- ¹⁸⁷ se till exempel Åberg 2012.
- ¹⁸⁸ Se till exempel Alarcón Ferrari 2020; Stiernström, Hansen, Waldenström & Westholm 2019.
- ¹⁸⁹ För samband mellan ojämlikhet och populistiska politiska rörelser se Tamir 2019.

LITTERATUR

- Adamson, Monica; Grip, Lars; Modig, Cecilia & Nestius, Hans (red.) (2004). *När botten stack upp: Om de utslagnas kamp för frihet och människovärde*. Uppsala: Gidlunds.
- Ahrne, Göran (1998). Civil Society and Uncivil Organizations. I Jeffrey Alexander (red.), *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization*. London: Sage Publ.
- Alarcón Ferrari, Cristián (2020). Contemporary Land Questions in Sweden, Far-Right Populist Strategies and Challenges for Inclusionary Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 60(4), 833–856.
- Ambjörnsson, Ronny (1988). *Den skötsamme arbetaren. idéer och ideal i ett norrländskt sågverks-samhälle 1880–1930*. Stockholm: Carlsson.
- Amná, Erik (1995). Det mångtydiga mellanrummet. Några utländska forskningsimpulser. I Erik Amná (red.), *Medmänsklighet att hyra. Åtta forskare om ideell verksamhet*. Örebro: Libris.
- Amná, Erik (2005). Scenöppning, scenvidning, scenförändring. En introduktion. I Erik Amná (red), *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*, Stockholm: Gidlunds förlag och Riksbankens Jubileumsfond.
- Amná, Erik (2006). Still a Trustworthy Ally? Civil Society and the Transformation of Scandinavian Democracy. *Journal of Civil Society*, 2(1), 1–20.
- Amná, Erik (2008). *Jourhavande medborgare. Samhällsengagemang i en folkrörelsestat*. Lund: Studentlitteratur.
- Andreoni, James & Payne, A. Abigail (2003). Do government grants to private charities crowd out giving or fundraising. *American Economic Review*, 93(3), 792–812.
- Antman, Peter (red.) (1993). *Systemskifte. Fyra folkhemsdebatter*. Stockholm: Carlssons.
- Aronsson, Peter (1999). Lokala medborgarskap – det dolda kulturarvet. I Erik Amná (red.), *Demokrati och medborgarskap*, SOU 1999:77. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Aronsson, Peter & Trägårdh, Lars (red.) (1995). *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS förlag.
- Arvidsson, Håkan; Berntson, Lennart; m fl. (1990). *Det civila samhället*. Stockholm: Timbro.
- Arvidson, Malin; Johansson, Håkan & Scaramuzzino, Roberto (2017). Advocacy Compromised. How Financial, Organizational and Institutional Factors Shape Advocacy Strategies of Civil Society Organizations. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29(4), 844–856.
- Back, Pär-Erik (1967). *Sammanslutningarnas roll i politiken 1870–1910*. Lund: Studentlitteratur.
- Bengtsson, Håkan A. (1999). Demokratins ideal och det civila samhället. I SOU 1999:112 *Civilsamhället som demokratins arena*. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Bengtsson, Håkan A. (2006). *I rörelse : en bok om folkrörelserna och demokratin*. Stockholm: Premiss.
- Bengtsson, Jesper (2004). *Det måttfulla upproret*. Stockholm: Norstedts.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars (2006). *Är svensken människa? Oberoende och gemenskap i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.
- Blennerberg, Erik (1993). Begrepp och modeller. I SOU 1993:82, *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Stockholm: Fritzes.
- Boli, John (1991). Sweden: is there a viable third sector? I Robert Wuthnow (red.), *Between States and Markets. The Voluntary Sector in Comparative Perspectives*. Princeton: Princeton University Press.
- Boström, Magnus (2001). *Miljörelsens mångfald*. Lund: Arkiv förlag.

- Burenstam-Linder, Staffan (1983). *Den hjärtlösa välfärdsstaten*. Stockholm: Timbro.
- Bäck, Henry; Offerdal, Audun & Aars, Jacob (2005). Partikommunens uppgång och fall. I Marie Demker & Svåsand, Lars (red.), *Partiernas århundrade. Fempartimodellens uppgång och fall i Norge och Sverige*. Stockholm: Santérus förlag.
- Bäckström, Hanna (2020). *Att hjälpa andra. Gåvans, rättvisans och medkänslans aporier i frivilligarbete*. Umeå: Bokförlaget h:ström.
- Eek, Arne (2006). *Att konstruera en uppslutning kring den enda vägen. Om folkrörelsers modernisering i skuggan av det östeuropeiska systemskiftet* (Diss). Stockholm: Stockholms Universitet.
- Einarsson, Stefan (2012). *Ideology Being Governed* (Diss). Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.
- Einarsson, Torbjörn (2012). *Membership an Organizational Governance* (Diss). Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.
- Einarsson, Torbjörn & Wijkström, Filip (2019). Satellite Account on Nonprofit and Related Institutions and Volunteer Work. *Nonprofit Policy Forum*.
- Eino, Christopher (2017). Cross-National Differences in Charitable Giving in the West and the World. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 28(2), 472–491.
- Ekström von Essen, Ulla (2003). *Folkhemmets kommun. Socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939–1952* (Diss). Stockholm: Stockholms Universitet.
- Eneroth, Tomas & Olsson, Jan (1993). *Egenmakt och social ekonomi*. Stockholm: SSU och KOOP.
- Enjolras, Bernard (2009). Between Market and Civic Governance Regimes: Civiness in the Governance of Social Services in Europe. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 20(3), 274–90.
- von Essen, Johan (2020). Illusive Religion in the Public Sphere – the debate on confessional independent schools in Swedish society. I Mia Lövheim & Stenmark, Mikael (red.), *A Constructive Critique of Religion: Encounters between Christianity, Islam and Non-religion in Secular Societies*. London: Bloomsbury.
- von Essen, Johan, Frederiksen, Morten & Loga, Jill (2018). The ambiguities of volunteering. I Lars Henriksen, Strømsnes, Kristin & Svedberg, Lars (red.), *Civic engagement in Scandinavia. Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden*. Cham: Springer.
- von Essen, Johan, Jegermalm, Magnus & Svedberg, Lars (2015). *Folk i rörelse – medborgerligt engagemang 1992–2014*. Arbetsrapport 85. Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke högskola.
- von Essen, Johan & Sundgren, Gunnar (2012). Vile i civilsamhället. I Johan von Essen & Sundgren, Gunnar (red.), *En mosaik av mening – Studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- von Essen, Johan & Svedberg, Lars (red.) (2020). *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992–2019*. Ersta Sköndal Bräcke Högskola Arbetsrapportserie 98. Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke högskola.
- von Essen, Johan & Wallman Lundåsen, Susanne (2015). *Medborgerligt engagemang – klassresa eller klassklyfta?* Rapport till 2014 års Demokratiutredning. Stockholm: Regeringskansliet.
- Feltenius, David (2004). *En pluralistisk maktordning? om pensionärsorganisationernas politiska inflytande* (Diss). Umeå: Umeå universitet.
- Fladmoe, Audun; Eimhjellen, Ivar; Sivesind Karl Henrik & Arnesen, Sveinung (2019). *Frivillighetens grunnfjell. Hvem gir mest tid og pengar til frivillige organisasjoner*. Rapport 2019:1. Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillige sektor.
- Friberg, Katarina; Lundstedt, Anna; Wallman Lundåsen, Susanne & Wijkström, Filip (2018). *En allmänning i det offentligas tjänst? En resa i Allmänna arvsfondens spår*. Stockholm: Allmänna arvsfonden.

- Garsten, Christina; Rothstein, Bo & Svallfors, Stefan (2015). *Makt utan mandat: de policyprofessionella i svensk politik*. Stockholm: Dialogos förlag.
- Gaskin, Katharine & Davis Smith, Justin (1995). *A New Civic Europe? A Study of the Extent and Role of Volunteering*. London: Volunteer Center UK.
- Gustavsson, Martin (2016). Från gåvoekonomi till rentierkapitalism. Pro Patrias intäkter och samlade tillgångar 1775–2012. I Erik Amnå (red.), *För det allmänna bästa. Ett kungligt sällskap mellan stat och marknad under 250 år*. Stockholm: Atlantis.
- Heckscher, Gunnar (1946). *Staten och organisationerna*. Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag.
- Hedlund, Gun & Montin, Stig (2009). *Governance på svenska*. Stockholm: Santérus.
- Hegel, F. ([1820] 1991). *Elements of the philosophy of right*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Henrekson, Ebba; Andersson, Fredrik O.; Wijkström, Filip & Ford, Michael R. (2020). Civil Society Regimes and School Choice Reforms: Evidence from Sweden and Milwaukee. *Nonprofit Policy Forum*, 11(1), 1–37.
- Henriksen, Lars; Strømsnes, Kristin & Svedberg, Lars (red.) (2019a). *Civic engagement in Scandinavia. Volunteering, Informal help and Giving in Denmark, Norway and Sweden*. Cham: Springer.
- Henriksen, Lars Skov; Strømsnes, Kristin & Svedberg, Lars (2019b). Understanding Civic Engagement in the Scandinavian Context. I Lars Henriksen; Strømsnes, Kristin & Svedberg, Lars (red.), *Civic engagement in Scandinavia. Volunteering, Informal help and Giving in Denmark, Norway and Sweden*. Cham: Springer.
- Hooghe, Mark (2001). 'Not for our kind of People': the sour grapes phenomenon as a causal mechanism for political passivity. I Paul Dekker & Uslaner Eric (red.), *Social capital and participation in everyday life*. London: Routledge.
- Hvenmark, Johan (2008). *Reconsidering Membership: a study of Individual Members' Formal Affiliation with Democratically Governed Federations* (Diss). Stockholm: Ekonomiska Forskningsinstitutet, Handelshögskolan i Stockholm.
- Hvenmark, Johan (2010). Members as Democratic Owners and Profitable Customers. On Changing Perceptions of Membership and the Commercialization of Civil Society Organizations. I Mathais Freise; Pyykönen, Miikka & Vaidelyte, Egle (red.), *A Panacea for All Seasons? Civil Society and Governance in Europe*. Baden-Baden: Nomos.
- Hvenmark, Johan & von Essen, Johan (2019). Revisiting the political nature of corporate foundations – the case of Sweden. I Lonke Roza, Lucas Meijs, Georg von Schnurbein & S. Bethmann (red.), *Research Handbook on Corporate Foundations: Civil Society & Corporate Philanthropy perspectives*. Cham: Springer.
- Häll, Lars (1994). *Föreningslivet i Sverige – en statistisk belysning*. Rapport 86. Stockholm: SCB.
- Isling, Åke (1978). *Folkrörelserna i ny roll?* Stockholm: Sober.
- James, Estelle (1989). The private provision of public services. A comparison of Sweden and Holland. I Estelle James (red.), *The Nonprofit Sector in International Perspective*. New York: Oxford University Press.
- Jansson, Torkel (1985). *Adertonhundralets associationer: forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870* (Diss). Uppsala: Uppsala Universitet.
- Jansson, Jenny (2012). *Manufacturing consensus: the making of the Swedish reformist working class* (Diss). Uppsala: Uppsala Universitet.
- Jegermalm, Magnus & Jeppsson Grassman, Eva (2009). Caregiving and Volunteering among Older People in Sweden – Prevalence and Profiles. *Journal of Aging & Social Policy*, 21, 352–373.

- Jeppsson Grassman, Eva (1993). Frivilliga insatser i Sverige – en befolkningsstudie. I SOU 1993:82 *Frivilligt socialt arbete - Kartläggning och kunskapsöversikt*. Stockholm: Fritzes.
- Jeppsson Grassman, Eva & Svedberg, Lars (1995). Frivilligt socialt arbete i Sverige – både mer och mindre. I Erik Amnå (red.), *Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet*. Örebro: Libris.
- Jeppsson Grassman, Eva & Svedberg, Lars (1999). Medborgarskapets gestaltningar. Insatser i och utanför föreningslivet. I Erik Amnå (red.), SOU 1999:84 *Civilsamhället*. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Jeppsson Grassman, Eva & Svedberg, Lars (2007). Civic Participation in a Scandinavian Welfare State. Patterns on Contemporary Sweden. I Lars Trägårdh (red.), *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn Books.
- Johansson, Hilding (1952). *Folkrörelserna och det demokratiska statsskicket i Sverige*. Lund: Gleerup.
- Johansson, Folke; Karlsson, David; Johansson, Bengt & Norén Bretzer, Ylva (2007). *Kommunstorlek och demokrati*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting/CEFOS.
- Johansson, Håkan; Arvidsson, Malin & Johansson, Staffan (2015). Welfare Mix as a Contested Terrain. Political Positions on Government–Non-profit Relations at National and Local Levels in a Social Democratic Welfare State, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 20, 1601–1619.
- Johansson, Håkan & Johansson, Mairon (2012). From a 'Liberal' to a 'Social democratic' welfare state. The translation of the English Compact into a Swedish context. *Nonprofit Policy Forum*, 3(2).
- Jonsson, Gun (2005). *Tanter och representanter. Dilemman i frivilliga organisationer - en fråga om oligarki eller demokrati?* (Diss). Umeå: Umeå Universitet.
- Karlsson, Mikael Mery (2020). *Gå eller rulla – alla vill knulla! Funktionsrättsaktivism i nyliberala landskap*, (Diss). Lund: Arkiv förlag.
- Larsson, Jan (2008). *Folkhemmet och det europeiska huset: svensk välfärdsstat i omvandling*. Stockholm: Hjalmarsson & Högberg.
- Laurence, James (2020). Cohesion through participation? Youth engagement, interethnic attitudes, and pathways of positive and negative intergroup contact among adolescents: a quasi-experimental field study. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(13), 2700–2722.
- Lewin, Leif (1992). *Samhället och de organiserade intressena*. Stockholm: Norstedts
- Lindberg, Elisabet (2005). *Vad kan medborgarna göra? Fyra fallstudier av samarbetsformer för frivilliga insatser i äldreomsorg och våghållning*. (Diss). Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Linde, Stig (2010). *Församlingen i granskningssamhället* (Diss). Lund: Lunds universitet.
- Linde, Stig & Scaramuzzino, Roberto (2017). Det civila samhällets historia – begreppet, fenomenet och debatten. I Linde, Stig & Scaramuzzino, Roberto (red.), *Socialt arbete i civilsamhället – aktörer, former och funktioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Linder, P. J. Anders (1988). *Demokratis små plattformar*. Stockholm: Timbro.
- Lundberg, Erik (2012). En försumbar arena? Organisationerna och remissväsendet 1964–2009. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 114:1.
- Lundberg, Erik (2014). *A Pluralist State? Civil Society Organizations' Access to the Swedish Policy Process 1964–2009* (Diss). Örebro: Örebro universitet.
- Lundberg, Erik (2015). Det postkorporativa deltagandet: Intresseorganisationerna i den nationella politiken. I SOU 2015:96, *Låt fler forma framtiden!* Bilaga till betänkande av 2014 års Demokratiutredning—Delaktighet och jämlikt inflytande. Kulturdepartementet: Wolters Kluwers förlag.

- Lundberg, Erik (2017). Toward a new social contract? The participation of civil society in Swedish welfare policymaking, 1958–2012. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 1–22.
- Lundkvist, Sven (1977). *Folkrörelserna i svensk historia 1850–1920*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lundström, Tommy (2004). *Teorier om frivilligt socialt arbete: en diskussion om forskningens läge och organisationernas framtid*. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Lundström, Tommy & Svedberg, Lars (2003). The Voluntary Sector in a Social Democratic Welfare State – The Case of Sweden. *Journal of Social Policy*, 32(2), 217–238.
- Lundström, Tommy & Wijkström, Filip (1995a). *Från röst till service. Den svenska ideella sektorn i förändring*. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Lundström, Tommy & Wijkström, Filip (1995b). *Defining the nonprofit sector: Sweden*. Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, No. 16. Baltimore (US): The Johns Hopkins Institute for Policy Studies.
- Lundström, Tommy & Wijkström, Filip (1997). *The Nonprofit Sector in Sweden*. Johns Hopkins Nonprofit Series 11. Manchester & New York: Manchester University Press.
- Lundström, Tommy & Wijkström, Filip (2012). Från röst till service. Vad hände sedan? I Filip Wijkström (red.), *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Maktutredningen (1990). *Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport*. SOU 1990: 44. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Marcusdotter, Eva (1994). Låt inte Timbro stjåla fler vänsterprojekt. *Broderskap*, nr 94–41.
- Meeuwisse, Anna (1999). *Debatten om välfärdsstaten och det civila samhället*. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Meeuwisse, Anna & Sunesson, Sune (1998). Frivilliga organisationer, socialt arbete och expertis. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 2–3, 172–193.
- Micheletti, Michele (1994). *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik*. Stockholm: Fritzes.
- Naurin, Daniel (2001). *Lobbyism, korporatism eller den stängda dörrrens politik? Institutionella reformer för och mot organiserade intressen*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Nilsson, Tom (2007). *Till vilken nytta? Om det lokala politiska deltagandets karaktär, komplexitet och konsekvenser*. Lund: Lunds universitet.
- Norberg, Johan R. & Redelius, Karin (2012). Idrotten och kommersen. I Filip Wijkström (red.), *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Olsson, Lars-Erik; Svedberg, Lars & Jeppsson Grassman, Eva (2005). *Medborgarnas insatser och engagemang i civilsamhället - några grundläggande uppgifter från en ny befolkningsstudie*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Oscarsson, Henrik; Bergman, Torbjörn; Bergström, Annika & Hellström, Johan (2021). *Polarisering i Sverige*. Demokratirådets rapport 2021. Stockholm: SNS Förlag.
- Pagrotsky, Leif m.fl. (2009). *Motion till riksdagen 2009/10:Kr5*. Stockholm: Riksdagen.
- Petersson, Olof; Westholm, Anders & Blomberg, Göran (1989). *Medborgarnas Makt*. Stockholm: Carlsons.
- Proposition 2009/10:55 *En politik för det civila samhället*. Stockholm. Regeringskansliet.
- Qvarsell, Roger (1993). Vägörenhet, filantropi och frivilligt socialt arbete – en historisk översikt. SOU 1993:82 *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Stockholm: Fritzes.
- Qvist, Hans-Peter Y.; Folkkestad, Bjarte; Fridberg, Torben & Wallman Lundåsen, Susanne (2019). Trends in Volunteering in Scandinavia. I Lars Skov Henriksen, Strømsnes, Kristin & Svedberg, Lars (red.), *Civic engagement in Scandinavia: Volunteering, Informal help and Giving in Denmark, Norway and Sweden*. Cham: Springer.

- Regeringskansliet (1999). *Social ekonomi: en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt*. Rapport från en arbetsgrupp. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Reuter, Marta (2012). Överenskommelsen som spegel och arena. I Filip Wijkström (red.), *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Reuter, Marta; Wijkström, Filip & von Essen, Johan (2012). Policy Tools or Mirrors of Politics. Government-Voluntary Sector Compacts in the Post-Welfare State Age. *Nonprofit Policy Forum*. 3(2).
- Ringmar, Erik (2002). The Institutionalization of Modernity. Shocks and Crises in Germany and Sweden. I Lars Trägårdh & Witozek, Nina (red.), *Culture and Crisis: The Case of Germany and Sweden*. New York: Berghahn books.
- Rothstein, Bo (1992). *Den korporativa staten*. Stockholm: Norstedts.
- Salamon, Lester & Anheier, Helmut K. (1998). Social Origins of Civil Society. Explaining the Nonprofit Sector Cross-Nationally. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organization*, 9(3), 213–48.
- Salamon, Lester M. & Sokolowski, Wojciech (2003). Institutional Roots of Volunteering. Towards a Macro-Structural Theory of Individual Action. I Paul Dekker & Halman, Loek (red.), *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Salomon, Kim (1996). *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer*. Stockholm: Rabén.
- SCB (2019). *Det civila samhället 2017 – satelliträkenskaper*. Stockholm: SCB.
- Seibel, Wolfgang & Anheier, Helmut K. (1990). Sociological and Political Science Approaches to the Third Sector. I Helmut Anheier & Seibel Wolfgang (red.), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*. New York: de Gruyter.
- Sivesind, Karl Henrik (2016). Endring av fördelningen mellan ideelle, kommersielle og offentlige velferdstjenster i Skandinavia. I Karl Henrik Sivesind (red.), *Mot en ny skandinavisk velferdsmodell? Konsekvenser av ideell, kommersiell og offentlig tjensteyting for aktiv medborgarskap*. Rapport 2016:01. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Sjöstrand, Erik (2018). *Shared understandings transformed. A field-level analysis of changing state-civil society relations* (Diss). Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.
- Rothstein, Bo & Trägårdh, Lars (2007). The State and Civil Society in a Historical Perspective: The Swedish Case. I Lars Trägårdh (red.), *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn Books.
- Somers, Margaret (1995). Narrating and Naturalizing Civil Society and Citizenship Theory. The Place of Political Culture and the Public Sphere. *Sociological Theory*, 13(3), 229 – 274.
- SOU 1987:33 *Ju mer vi är tillsammans*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2016:13 *Palett för ett stärkt civilsamhälle*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 2018:18 *Statens stöd till trossamfund i ett mångreligiöst Sverige*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU 2020:46 *En gemensam angelägenhet*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Stiernström, Arvid; Hansen, Kjell; Waldenström, Cecilia & Westholm, Erik (2019). *Turbulens i välfärden? Om flyktingmottagandet i Dalarna 2016*. Urban and Rural Reports 2019:3. Uppsala: Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Svedberg, Lars (1996). *Frivillighet som ideologiskt slagträ och faktisk verksamhet*. I Ojämlighet från vaggan till graven – på väg in i 2/3-samhället. Stockholm: FKf Fakta.
- Svedberg, Lars; Jegermalm, Magnus & von Essen, Johan (2010). *Svenskarnas engagemang är större än någonsin – insatser i och utanför föreningslivet*. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

- Söderholm Werkö, Sophie (2008). *Patient patients? Achieving Patient Empowerment through active participation, increased knowledge and organisation* (Diss). Stockholm: Stockholms Universitet.
- Sörensen, Jens Stilhoff (2006). *State Collapse and Social Reconstruction in the Periphery. The Political Economy of Ethnicity and Development. Yugoslavia, Serbia, Kosovo* (Diss). Firenze: European University Institute. Department of History and Civilisation.
- Tamir, Yael (2019). *Why nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, Charles (1990). *Invoking Civil Society*. Working paper, Center for Psychological Studies. Chicago.
- Trägårdh, Lars (1999). Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan. I Erik Amnå (red.), *SOU 1999:8 Civilsamhället*. Stockholm: Fritzes.
- Trägårdh, Lars (2007). Democratic Governance and the Creation of Social Capital in Sweden: The Discreet Charm of Governmental Commissions. I Lars Trägårdh, (red.), *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn Books.
- Trägårdh, Lars (2010). Rethinking the Nordic welfare state through a neo-Hegelian theory of State and Civil society. *Journal of Political Ideologies*, 15(3), 227–239.
- Trägårdh, Lars (2011). Rethinking the Position of Civil Society in the Nordic Social Contract: Social Trust and Radical Individualism. I Filip Wijkström & Zimmer, Annette (red.), *Nordic Civil Society at a Cross-Roads*. Baden-Baden: Nomos.
- Trägårdh, Lars (2012). Det borgerliga samhällets återkomst. I Filip Wijkström (red.), *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Trägårdh, Lars; Selle, Per; Henriksen, Lars Skov & Hallin, Hanna (2013). Inledning: civilsamhället klämt mellan stat och kapital. I Lars Trägårdh; Selle, Per; Henriksen, Lars Skov & Hallin, Hanna (red.), *Civilsamhället klämt mellan stat och kapital*. Stockholm: SNS.
- Turunen, Jaakko & Weinryb, Noomi (2017). Volontärer i välfärdsstaten – Socialt arbete med transitflyktingar som politisk handling. I Linde, Stig & Scaramuzzino, Roberto (red.), *Socialt arbete i civilsamhället – aktörer, former och funktioner*. Lund: Studentlitteratur.
- United Nations (2003). *Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts, Handbook of National Accounting, Studies in Methods, Series F, No. 91*. New York: United Nations.
- Vamstad, Johan (2015). *Det folkliga givandet: Om gåvor till välgörande ändamål i Sverige*. Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke högskola.
- Vamstad, Johan; Sivesind, Karl Henrik & Boje, Thomas P. (2019). Giving in Scandinavia. I Lars Skov Henriksen, Strømsnes, Kristin & Svedberg, Lars (red.), *Civic Engagement in Scandinavia: Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden*. Cham: Springer.
- Vetenskapsrådet (2003). *Svensk forskning om demokrati, offentlig förvaltning och folkrörelser*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Wallman Lundåsen, Susanne (2018). Kontakter mellan grupper inom civilsamhällets organisationer. *Socialmedicinsk tidskrift*, 95(5), 528–538.
- Wallman Lundåsen, Susanne (2020). Patterns of civil society organisations' attempts to influence local politicians and local civil servants. *Local Government Studies*, 46(6), 911–933.
- Wiepking, Pamala & Handy, Femida (red.) (2015). *The Palgrave Handbook of Global Philanthropy*. London: Palgrave Macmillan.
- Wijkström, Filip (1997). The Swedish Nonprofit Sector in International Comparison. *Annals of Public and Cooperative Research*, 686(4), 625–663.
- Wijkström, Filip (2001). Socialt kapital och civilt samhälle i Norden. I Lars Skov Henriksen & Ibsen, Bjarne (red.), *Frivillighedens utfordringer – nordisk forskning om frivilligt arbejde og frivillige organisationer*. Odense: Odense Universitetsforlag.

- Wijkström, Filip (red.) (2012a). *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Wijkström, Filip (2012b). Mellan omförhandling och omvandling. *Civilsamhället i samhällskontraktet*. I Filip Wijkström (red.), *Civilsamhället i samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Wijkström, Filip (2016). Ett sällskapsliv på frammarsch. I Erik Amnå (red.), *För det allmänna bästa. Ett kungligt sällskap mellan stat och marknad under 250 år. Kungl. Sällskapet Pro Patria 1766–2016*. Stockholm: Atlantis.
- Wijkström, Filip (2017). Nytt svängrum för filantropi och frivillighet. I Filip Wijkström; Reuter, Marta & Emami, Abbas (red.), *Civilsamhället i det transnationella rummet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Wijkström, Filip & Einarsson, Stefan (2004). *Foundations in Sweden. Their Scope, Roles and Visions*. Stockholm: EFI, Ekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Wijkström, Filip & Einarsson, Torbjörn (2006). *Från nationalstat till näringsliv. Det civila samhälls organisationsliv i förändring*. Handelshögskolan i Stockholm. EFI.
- Wijkström, Filip & Einarsson, Stefan (2018). Comparing Swedish Foundations. A Carefully Negotiated Space of Existence. *American Behavioral Scientist*, 62(13), 1889–1918.
- Wijkström, Filip; Einarsson, Stefan & Larsson, Ola (2004). *Staten och det Civila samhället. Idétraditioner och tankemodeller i den statliga bidragsgivningen till ideella organisationer*. Stockholm: Socialstyrelsen och Handelshögskolan i Stockholm EFI.
- Wijkström, Filip; Einarsson, Torbjörn; Falk, David; Friberg, Katarina; Sjöstrand, Erik & Reuter, Marta (under utgivning 2021). *Den ideella sektorn i omförhandlingen av samhällskontraktet*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Wijkström, Filip & Lundström, Tommy (2002). *Den ideella sektorn: Organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober Förlag.
- Wijkström, Filip; Magnusson, Ylva & Melander, Carina (1995). *Den lokala (informella) delen av den svenska ideella sektorn*. I proceedings of the 13th Nordic Conference on Business Studies. August 14–16. Köpenhamn: Handelshögskolan i Köpenhamn.
- Wilson, John (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215–240.
- Wohlgemuth, Daniel (2006). *Den responsiva demokratin? Effekter av medborgarnas delaktighet i den lokala demokratin* (Diss). Uppsala: Uppsala Universitet.
- Wollebæk, Dan & Strømsnes, Kristin (2008). Voluntary associations, trust, and civic engagement: A multilevel approach. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 37(2), 249–263.
- Zetterberg, Hans (1993). Var tid har sina reaktionärer. I Peter Antman (red.), *Systemskifte*. Stockholm: Carlssons.
- Åberg, Pelle (2012). Den vilda jakten på legitimiteten. I Johan von Essen & Sundgren, Gunnar (red.), *En mosaik av mening: Om studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Åberg, Pelle; Einarsson, Stefan & Reuter, Marta (2020). Organizational Identity of Think Tank(er)s. A Growing Elite Group in Swedish Civil Society. *Politics and Governance*, 8(3), 142–151.
- Öberg, Per Ola; Svensson, Torsten; Christiansen, Peter Munk; Nørgaard, Asbjørn Sonne; Rommetvedt, Hilmar & Thesen, Gunnar (2011). Disrupted exchange and declining corporatism: Government authority and interest group capability in Scandinavia. *Government and Opposition*, 46(3), 365–391.